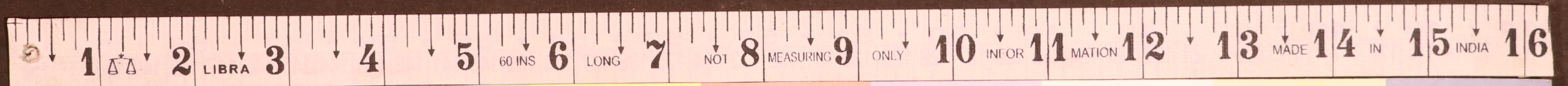
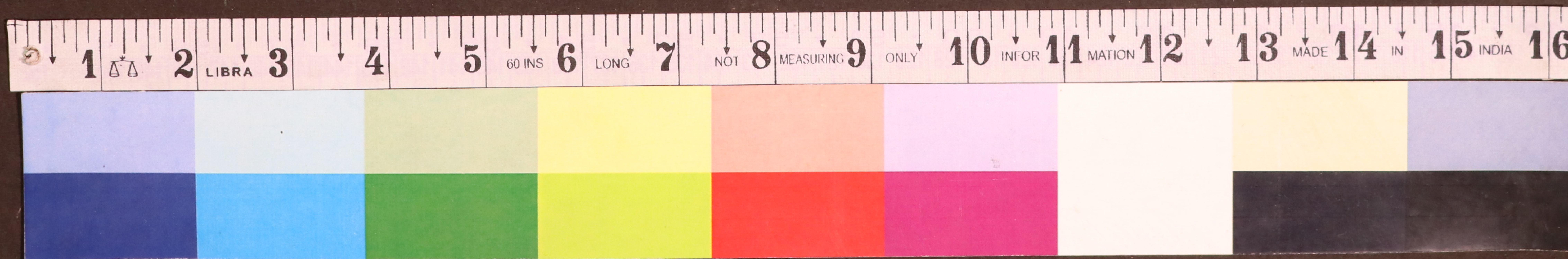
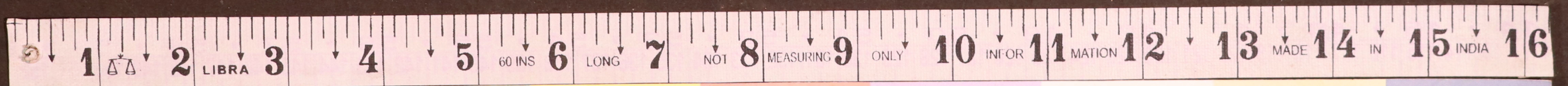
पत्र
22 - ७८

नं. २२ घ
सिद्धांतचन्द्रिका
सारस्वतटीका
७८ पत्र

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ नमः सरस्वत्यै ॐ नमस्कृत्य महेशानं मतंगह्वायनं जलेः वाणीशाणी
नसूत्राणां कुर्वे सिद्धांतचंद्रिकाम् ॐ श्रीगुरवे नमः अइउऋऌसमानाः अनेनक्रमेणैते व
र्णाज्ञेयाः नैव समानसंज्ञाः स्युः नैतेषु सत्रेषु संधिरनुसंधेयो विवक्षितत्वात् विवक्षितस्तु संधिर्भ
वतीति नियमात् ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः सवर्णाः एतेषां ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः सजातीयाः परस्परं
सवर्णा भण्यंते अस्पवर्णाश्च एकमात्रो ह्रस्वः द्विमात्रो दीर्घः त्रिमात्रः प्लुतः व्यंजनं चार्द्धमात्र
कम् एऐओऔ संध्यक्षराणि उभये स्वराः अकारादय एकारादयश्च ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः स्वरा
उच्यंते अवर्णो नामिनः अवर्णवर्जाः स्वरा नामिन उच्यंते हयवरल् ञमङणनम् झभघढधष जबगडद
खफछठथ चटतकप शषस आद्यंताभ्याम् आद्यंतौ वर्णौ मध्यगानां नामाभ्यां सहिता
नो संज्ञाः स्युः अच् कभ जबचप एवमन्येपि कार्या येन कार्यं विधानमुच्चार्यमाणो वर्णोऽ
त्संज्ञको भवति यस्येत्संज्ञा तस्य लोपः अमक्कारश्चानेत्लोपः वर्णविशेषो लोपः प्रत्ययादर्शो
नेलुक् स्वरानंतरा हसाः संयोगः ऋवर्णऌवर्णाः ऋकारस्य पंचवर्णपरिग्रहार्थः अएओना
मिनो गुणाः अएओ एते गुणसंज्ञकास्तु नामिनः स्थाने भवंति आऐऔ वृद्धिः आऐऔ एते
वृद्धिसंज्ञकाः अंत्यस्वरादि टिः अंत्योपः स्वव्यंजनादि वर्णो टिसंज्ञको भवति अंत्यात्पूर्व उपधा
अंत्याद्वर्णात् पूर्वो यो वर्णः स उपधासंज्ञको भवति ह्रस्वो लघुः विसर्गानुस्वारसंयोगपरो

प्लुतः दीर्घश्च मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः विभक्त्यन्तं पदम् नपरः स्वसमानकालस्वर्णोस्य सं

ज्ञा इति संज्ञाप्रकरणम् श्रीगणेशाय नमः इयं स्वरे इवर्णो यत्वमापद्यते स्वरे परे इ से ई सः

स्वरात्परो रेफहकारवर्जितो हसो हसे परे वसाने च वा द्विर्भवति कुभेजवाः कुसानां कुभे परे ज

वा भवंति वर्ग्याणां वर्णानां सवर्णाः स्वरहीनं परेण संयोज्यम् अधिरिद्धं वद्विरं गमं तरेतो दध्यानय न

वा यवलानां वा द्वित्वं वाच्यः दध्यानय दध्य्यानय दध्यानय दध्याधयोरिदिः स्वरपूर्वाद्रेफात् हकाराच्च परो

यणो वा द्विर्भवति गौर्य्यत्र गौर्यत्र नद्यास्ति नद्यास्ति स्वरात्स्थितविभाषया शास्त्रस्य स्यापि द्वित्वम्

पार्श्वमवर्णं स्यादि उवस् स्वरे मध्वत्र मध्व्वत्र मद्ध्वत्र मधत्र स्वरेषु ट्टं पदे सर्वो नवा द्वित्वं वत्ते लीयम्

ऋरम् स्वरे पित्रर्थः लृलम् स्वरे लवर्णः पेयय् स्वरे नयनम् ओयव् स्वरे भवनम् गोयवाप दांते

स्वरे टिक्तिलावायेनयावेक्कयो गवाग्रम् गोग्रम् गोयग्रम् इंद्रादयोश्च इंद्रादयोः परयोगोर

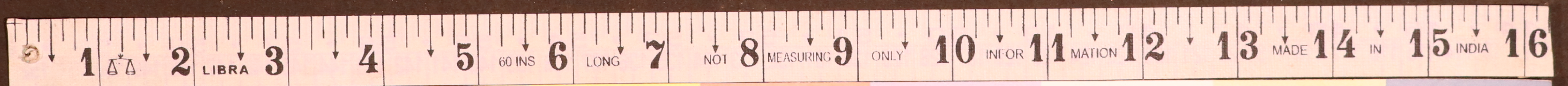
निंत्यम् गवेंद्रः गवात्तः पेयाय् स्वरे नायकः ओयाव् स्वरे पावकः कुवित्वावयकारः गम्

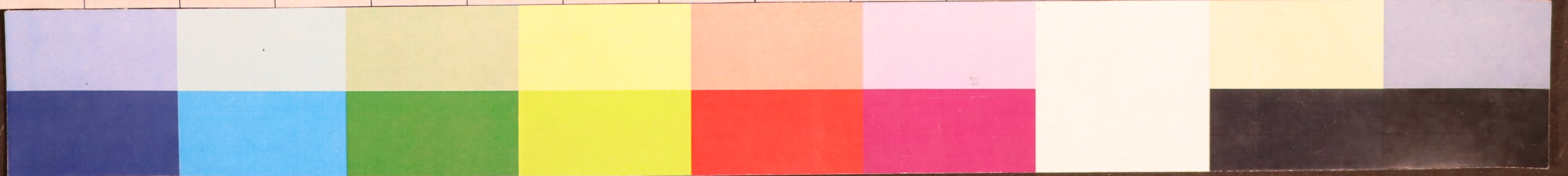
तिः कोशाग्रताम् ग्रम्यत्र गोमूतिः तपंजयेशकार्ये ग्रग्यत्तेयपापमज्ञेयमनः कुप्य स्त्रदये

कुपायेंप्रसारितेकुप्यम् कुयमन्यत अतादेबृद्धिराणादावगवकुल्याः अतोहि रणीसेना शोढः शो

ढिः सैरम् स्वरीसैविणी घोलोयश्चापदांते पदांतेस्थितानामयादीलोपकारवकारयोलोप

शावा भवति नयागताः नयागताः पटइह पटविह तस्माइदम् तस्मायिदम् ताइह ताविह लो

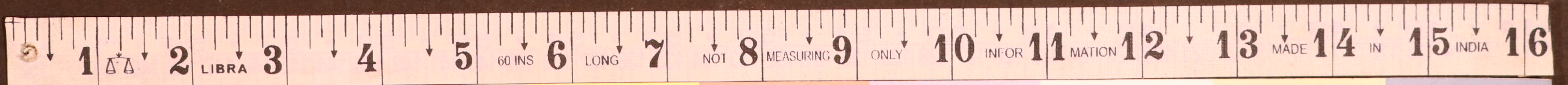

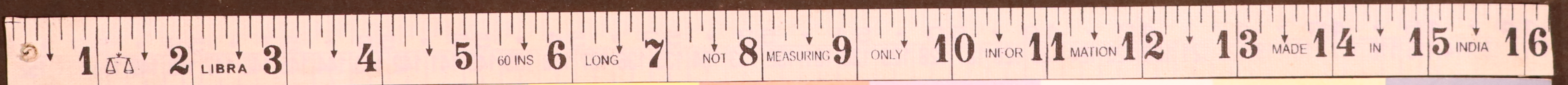
सा
वं
२

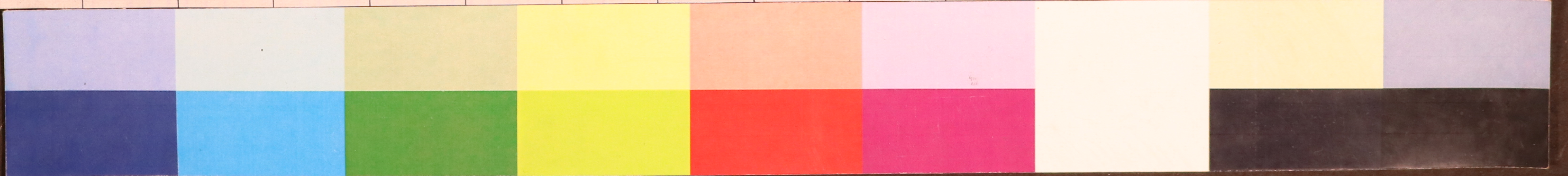
2

पदशिष्टत्वेनसंधिः लोपेतभवति स्यादेरितिनिर्देशात् तामोदरः एताश्च पदोन्तेन ः पदान्तेस्थितादेका
रादोकाराच्चपरस्याकारस्यलोपोभवति नेचपरोत्र गोअग्रं गोग्रमिनम् गवाग्निनम् गोग्निनम्
सवर्णेदीर्घःसह समानस्यसवर्णेपरेसहदीर्घोभवति श्रद्धात्र दैत्यादिः दधीह श्रीशः भानूदयः
होतृकारः ऋतिसवर्णेऋवा होतॄकारः होतृकारः लृतिसवर्णेलृवा होतॢकारः होतृकारः
सामान्यशास्त्रतोनूनंविशेषोबलवान्भवेत् परेणपूर्वबाधोवाप्रायशोदृश्यतामिह हलादेशेषा
दोटेलोपोवक्तव्यः हलीषालांगलीषामनीषाश्चयोम् शकंधुः कर्कंधुः कुलटापतितिसारंगः प
शुपतिगणाः सारंगोमृः सीमंतः केशविन्यासेसीमान्तोन्यः ओत्वोष्ठयोः समासेवा स्थूलोतुः ओ
ओष्ठे अवर्णादोकारेओकारेवपरेसहऔकारोभवति स्थूलोतुः बिम्बोष्ठः बिंबौष्ठः समासेकिम्
तवौष्ठः पदादादौधातोश्चवर्णान्तोपसर्गस्यलोपः प्रेजति उपोजति पदादादौनामधातोवा उपो
उकीयति उपौदकीयति प्रोघीयति प्रौघीयति पन्त्योपस्मोने उपैति उपैधते प्रस्यैषैष्ययोर्न प्रेषः
प्रेष्यः प्रस्यकिम् अपेषः पदेनवाधाबाधो अपेव अवधारणेनुअपेव अइए अवर्णादिवर्णेपरेसह
एकारोभवति ममेदम् उओ अवर्णादुवर्णेपरेसहओकारोभवति गंगोदकम् एएऐ अवर्णादेका
रेएकारेचपरेसहऐकारोभवति तवैषा तवैश्वर्यम् अऋअर् अवर्णादृवर्णेपरेसहअर्भवति हस्मात्
रस्यान्त्यस्यलोपोवासवर्णेकसे तवर्द्धिः तवर्धिः तवॠद्धिः अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौधातावार्

उपार्छति प्रार्छति अवर्णादृतेपरेतृतीयासमासे सुखार्तः शीतार्तः तृतीयासमासेकिम् परम
र्तः प्रवत्सतरकम्बलवसनार्णादशानामृणे प्रार्णम् वत्सतरार्णम् कम्बलार्णम् वसनार्णम्
दशार्णम् ऋणार्णम् उपसर्गादेर्नामधातौवा आर्षभीयति प्रर्षभीयति लृग्रहणं अवर्णाल्लृवर्णेप
रेसह अल्भवति तवल्कारः तवल्कारः तवल्कारः तवल्कारः लृदादौनामधातौवाल् शाल्का
रीयति यवल्लाययोर्द्विर्वा प्राल्कारीयति प्रल्कारीयति शाल्कारीयति इति स्वरसंधिः २ नामी
अदसोमीशब्दः संधिंनयाति अमीअश्वाः अमीआदित्याः ईदूदेद्द्विवे ईकारान्तमूकारान्तमेकारान्तम्च यद्द्विवे
वर्तमानः संधिंनयाति अग्नीअत्र पटूअत्र मालेअत्रपचेतेइमौ ओनिपातः स्वरेनिपातः संधिंन
याति अअपेहि इइन्द्रंपश्य उउत्तिष्ठ आएवंमन्यसे ओदन्तोनिपातश्च अहोईशाः आहोआगताः
ओदन्तोधाविनौ विष्णोइतिविष्णविति ऋतांसमसवर्णेस्वरेसमासेपदान्तेवाह्रस्वः वर्किमत्र व
अत्र वर्कोत्र मधुपनत मधेनत कर्तृऋदम् कर्त्रिदम् पदान्तेकिम् गोर्यो ह्रस्वविधानसा
मर्थ्यात्संधिः समासेतुह्रस्वोयम् पदान्तानांसमानानामृतिल्टलिवाह्रस्वः ब्रह्मऋषिः ब्रह्म
र्षिः देवीऋषिः देव्यृषिः वधूऋकारः वध्वृकारः होतृऋकारः होतृकारः होतृॡकारः पदान्ता
नांकिम् प्रार्छति नपाउजोर्वेवास्वरे किमुअकम् किम्वकम् ह्यादादानेटेः सुनः ह्यान्त
रीयनेयद्दादासेनन्देवासतः सुनः संधिंनयाति परिदेवदमाजायीय परिदेवदम् २ प्रयायीय

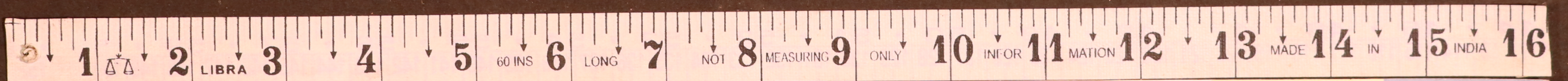

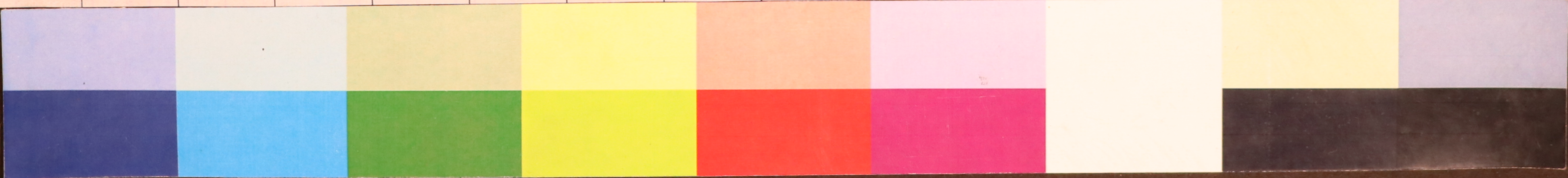
सा
वं
१

ईईश्रयोगे ईद्दयोः सनोवा ईश्रन्नहायनं ईईशा ह्यीशा समम्यर्थेइने संधिं ध्यानि चातश्रमीश्रा
न्ते पपीड्दम् पपीपषः इत्नोवाचनः उद्गतिविति श्रलुनवदितो देवदत्तेति गुरोरमत्तो नेनस्यापि
वापर्यायेणसतः दे २ वदत्त देवद २ त्त देवदत्त २ गुरोः किम् वकारादकारस्य माभूत् श्रनृतः कि
मकृष्णः इतिपूर्वृत्तिभावः १ चपाश्रयेजवाः परतोवर्तमानाश्चपाजवाभवंति श्रवेपरेषट्टष
ण्णम षण्मुम वाड्मधुरा वाग्मधुरा ञमेञमावा परतोवर्तमानाश्चपाञमेञमावाभवंति श्रम
येञमेनित्यंजवस्यापि तन्मयम् चिन्मयम् चपाच्छः शः चपादुत्तरस्यशकारस्यछोवाभवति
श्रवेपरे वाकश्लूरः वाकछ्लूरः श्रवेकिम् वाक्श्च्योतति होऽभ्याः चपादुत्तरस्य हकारस्यभ्यावा
भवंति [illegible] भवति [illegible] वाग्घविः वाग्हविः [illegible]
[illegible] लाति [illegible] लाति [illegible] शकारतवर्गयोः शकारचवर्गौ
[illegible] शकारचवर्गौभवतः [illegible] कष्टं [illegible]
[illegible] शकारादुत्तरस्यतवर्गस्य [illegible] भवति [illegible] षकारतवर्गा
योः षकारटवर्गाभ्यांयोगेषकारटवर्गौभवतः [illegible] षकारेपरेतवर्गस्य
[illegible] भवति [illegible] परतोऽटवर्गात्परस्य [illegible] भवति [illegible]
[illegible] लिट्त्स [illegible] तवर्गस्य

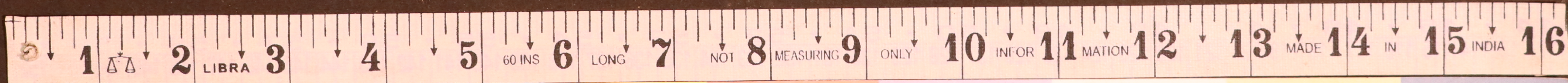
वाग्पष्पा

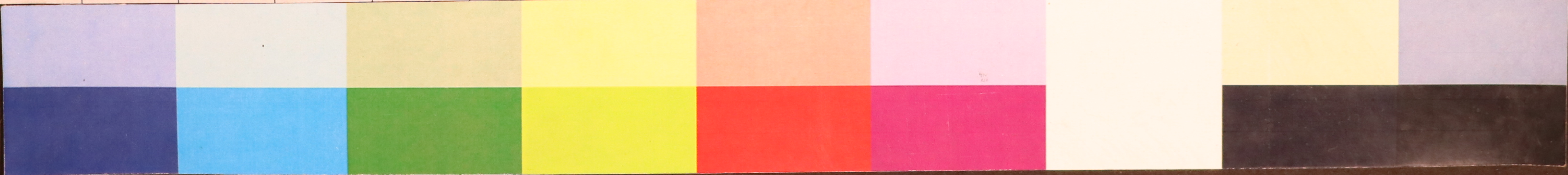
२

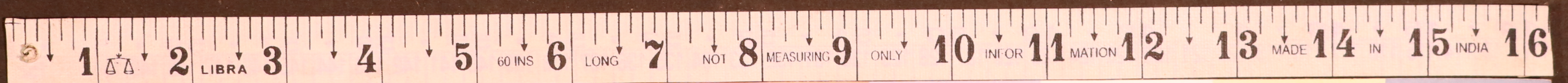
लकारे परे लकारो भवति तल्लुनाति भवांल्लिखति अनुनासिकाननुनासिकत्वेन यवला द्वि
धा तत्र नकारस्यानुनासिको लकारः उदः स्थास्तंभोः सलोपः उत्थानम् उत्तंभनम् नःसक्का
ते नोन्तस्य पदस्याव परे छते स सगमो भवति राजं श्छिदम् भवान्तनोति भवांस्तनोति चवेप
रे किम् सन्त्सरुः नश्शाम्शः प्रशान्तनोति शोचयवा नोन्तस्य पदस्य चो परे वा च सगमो भवति
भवां ष्टैरः भवा ः भवांश्चारः भवान्चारः ङ्णो ह्रस्वाद्विः स्वरे ङकारणकारनकाराः ह्रस्वा
दुत्तरा द्विर्भवन्ति स्वरे परे पदान्ते प्रत्यङ्ङिदम् सुगण्णिह राजन्निह छः ह्रस्वात्परश्छकारो द्विर्भवति
स्वरे नपाकस्यानाम् कस्मान्नो स्वरे परे वा भवति तवच्छत्रम् हीचोन ह्रीच्छति पदान्ताद्वा दी
र्घात्पदान्ताद्वा लक्ष्मीच्छाया लक्ष्मीछाया माङ्मोः नित्यम् माच्छादयति माच्छिदत् पुंसोवपरे
स्वपे संयोगान्तस्य लोपो न पुंस्कोकिलः पुंस्पुत्रः अवपरे किम् पुंक्षीरम् स्वपे किम् पुंदासः ख्या
धान्तेवा पुंस्ख्यानम् पुंख्यानम् मोनुस्वारः मकारस्यानुस्वारो भवति हसे परे पदान्ते तं हसति
पदेव्यथा नस्यापदान्ते कसे नस्य मस्य चापदान्ते वर्तमानस्यानुस्वारो भवति कसे परे हकारे च यथा
शांसि पुंसु स्वनडुंहि यमाय पेस्य अनुस्वारस्य यमा भवति यपे परे यस्य परस्य सवर्णः यांतः यङ्
कितः संवितः कांदितः वा पदान्ते पदान्ते वर्तमानस्यानुस्वारस्य ज्ञमावा भवति अस्य यपस्य सव
र्णः त्वं करोषि त्वङ्करोषि तंतनोति तन्तनोति संयन्ता संयंता संवत्सरः संवत्सरः यंलोकम्

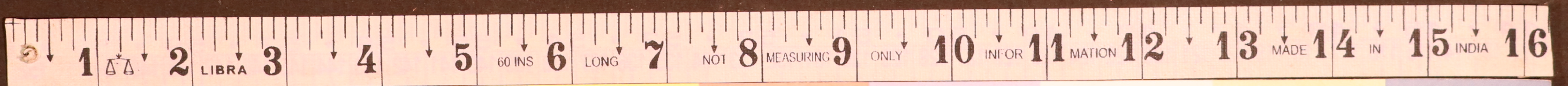
सा. वि. ५

यल्लोकम् किंवंतेराजन्तोपदेसे मेमकारस्य मपवस्यात् सम्राट् यवलमनपरे हकारे मस्य यवल
मनावा किंय्ह्यः किंह्यः किंव्ह्वलयति किंह्वलयति किंल्ह्लादयति किंह्लादयति किम्ह्मलय
ति किंह्मलयति किन्ह्नुते किंह्नुते शसे चपरस्याद्वितीयो वा वत्स्सरः वत्सरः अप्प्सराः अप्सराः न
परोते नस्य धः ककटकवर्जितस्य विभक्तौ न भवन्ति इत्यस्यापवादः षट्सन्तः षट्सन्तः सन्त्सः
सन्त्सः शसेङणोः ककटकौ वा प्राङ्क्षष्ठः प्राङ्षष्ठः प्राङ्क्शेते प्राङ्शेते सुगण्ट्षष्ठः सुगण्षष्ठः सुगण
षष्ठः यकारे रेफे नत्र कारस्य सत्वा स्तोर्विसर्गः सकाररेफयोर्विसर्जनीयादेशो भवति यथा नो
रक्षेपरे तेच ऊष्मोः कपौ वा कवर्गपवर्गसंबंधिनि खे परे विसर्जनीयस्य ककपौ वा भवतः
नृः पाहि नॄपाहि नॄन्पाहि इति हल्संधिः विसर्जनीयस्य सः खसे परे कस्तनोति शसपरे खसे
विसर्जनीयस्य विसर्ग एव कः त्सरुः कः प्सातां चनाचनः लोभगाः शासे वा स्तोः श्चुभिः श्चुः क
पशाः कफ्षष्ठः कः प्सुरः कः षष्ठः कः साधुः कस्साधुः खे परे शसे विसर्गलोपो वा हरिस्फुर
ति हरिः स्फुरति हरिस्फुरति ऊष्मोः कपौ वा कः करोति कः पचति वाचस्पत्यादयो निपात्यन्ते
वाचस्पतिः बृहस्पतिः तस्करः कौतस्कुतः कान्कान् कांस्कान् भास्करः परस्यात्रम् यशस्क
ल्पम् यशस्कम् यशस्कामयति सर्पिष्पाशम् सर्पिष्कल्पम् सर्पिष्कम् सर्पिष्काम्यति नमस्करोति
निष्प्रत्यूहम् आविष्कृतम् तिरस्कृतो द्विष्करोति द्विः करोति एवं त्रिष्करोति चतुष्करोति चतुष्क ५

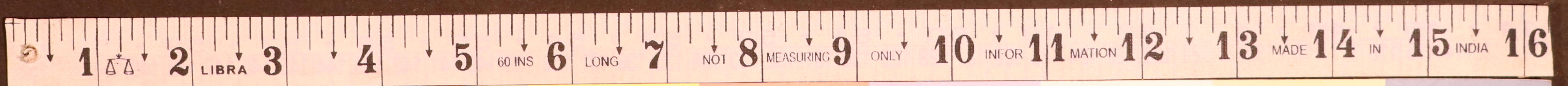
पालम् सर्पिष्करोति सर्पिःकरोति यजुष्करोति यजुःकरोति सर्पिष्कुण्डिका सर्पिःकुण्डिका अ
यस्कारः अयस्कुंभः अयस्पात्रम् अयस्पारितकशा अयस्कशा अयस्कांसी अयस्पदम् पिर
स्पदम् आकृतिगणोयम् रोरात्रिष्वरूढो विसर्गस्य पदान्ते रो भवति न तु अहरादिषु अहर्गणः रा
त्र्यादिषु तु अहोरात्रम् अहोरथन्तरम् पदान्ते अहोभ्याम् धनोसः अकारान्तस्य विसर्गस्य उकारो
भवति अति परतः कोर्थः ह्रस्वे अकारान्तस्य विसर्गस्य उकारो भवति ह्रस्वे परे देवो याति मनोर
थः आदवे लोपश्च अवर्णान्तस्य विसर्गस्य लोपश्च भवति अवे परे देवाः अत्र देवा अत्र बालाः
यांति बाला यांति देवा इह स्वरे यत्वं वा देवायिह भोसः भोस् भगोस् अघोस् इत्येतेषां विसर्गस्य
लोपश्च भवत्यवे परे भो हरे भगो नमस्ते अघो याहि स्वरे यत्वं वा भो यहि भो एहि भगो इह भगो यि
ह नामिनो रः नामिनः परस्य विसर्गस्य रेफो भवत्यवे परे अग्निरत्र पटुर्वक्ता विसर्गस्य रेफप्रकृति
कस्य लोपे वा रेफः गीर्पतिः गीःपतिः गीः पतिः धूर्पतिः धूर्पतिः धूःपतिः अहरादीनां पत्या
दिषु वा रेफः अहर्पतिः अहःपतिः अहः पतिः रः रेफप्रकृतिकस्य विसर्गस्य रेफो भवत्यवे प
रे प्रातरत्र अंतर्गतः रि लोपो दीर्घश्च रेफस्य रेफे परे लोपो भवति पूर्वस्य च दीर्घः पुनारमते हरी
राजते भानू रम्यः सैषाद् ह्रसे सश्चाद्देषश्चाद्भ्याम् परस्य विसर्गस्य लोपो भवति हसे परे अकारो
तनञ्समासात् सचरति एषचरति अकारान्तेनेति किं एषको रुद्रः अनञ्समासेति किं असः शिवः

अघोअपगच्छ अघोयपगच्छ

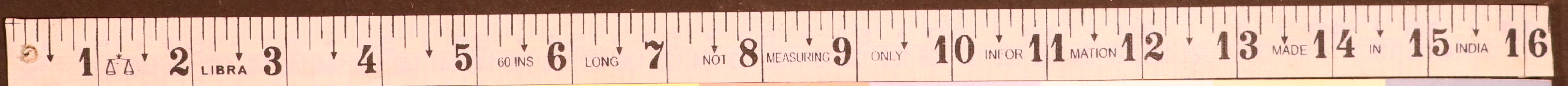
सा
वे
विभक्त्यन्तरसिद्धं
5

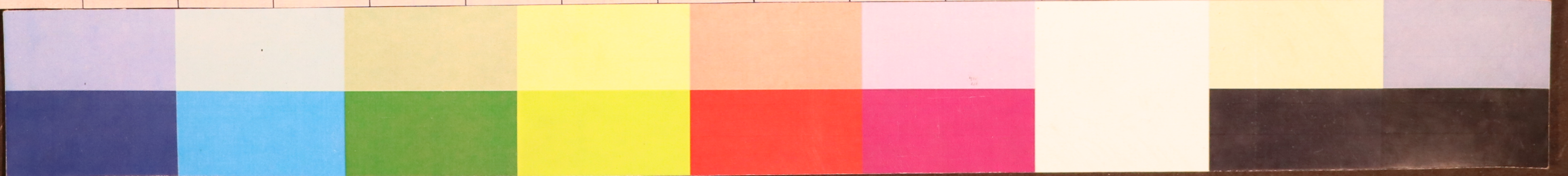
मशाद्वाहिसर्गस्यलोपः स्वरेलोपएवपादः पूर्णश्चेत् सैषदाशरथीरामः सैषराजायुधिष्ठिरः सै
षकर्णोमहात्यागी सैषभीमोमहाबलः इतिविसर्गसंधिः इतिसंधिपंचकम् अथाराणोशा
यनमः अविभक्तिनाम विभक्तिरहितंधातुवर्जितंचार्थवत्शब्दरूपंनामोच्यते तस्मात्सिऔ
जस् अम्औशस् टाभ्यांभिस् ङेभ्यांभ्यस् ङसिभ्यांभ्यस् ङस्ओस्आम् ङिओस्सुप् तस्मान्नाम्नः
परः स्यादयः सप्तविभक्तयोभवंति एकत्वद्वित्वबहुत्वेषुएकवचनद्विवचनबहुवचनानि स्तो
विसर्गः देवः देवौ जसोजकारोजसीतिविशेषणार्थः देवाः अम्शसोरस्य समानात्परयोरम्श
सोरकारस्यलोपोभवत्यथातोः देवम् देवौ शस्सकारः शसीतिविशेषणार्थः सोनः पुंसः
पुंलिंगात्समानात्परस्यशसः सकारस्यनकारादेशोभवति नेत्वाम्यासीम्यात्वम् शसि श
सिपरेपूर्वस्यदीर्घोभवति यदादेशस्तदाभवतिनत्ववर्णोमात्रविधौ देवान् टाटकारः टेनेति
विशेषणार्थः टेन अकारात्परस्यटाइनभवतिदेवेन भ्यामि अकारस्यात्वंभवति भकारेपरेदेवा
भ्याम् भ्यः अकारात्परस्यभिसोभकारस्याकारोभवति अइए एऐ देवैः ङकारोङित्कार्या
र्थः ङेयक् अकारात्परस्यङेरयेतस्यातात्मोभवति देवाय देवाभ्याम् एस्मिबहुत्वे अकार
स्यैत्वंभवति सकारभकारादौपरेबहुत्वेसति देवेभ्यः ङसिरत् अकारात्परोङसिरद्भवति दे
वात्देवाभ्याम्देवेभ्यः ङस्स्य अकारात्परोङस्स्योभवतिदेवस्य ओसि अकारस्यैत्वंभवति

ओसिपरे देवयोः नुडागमः समानात्परस्यामो नुडागमो भवति ॥ पुंसि ह्रस्वादेव नामि नामिपरे
पूर्वस्य दीर्घो भवति देवानाम् देवे देवयोः किलान्तः सः कृतस्य कवर्गादिलाम्परस्य केन
विनान्तरेण कृतस्य सकारस्य षकारादेशो भवति ॥ अन्ते स्थितस्य न भवति देवेषु सिर्धिः आमन्त्रणे
सिर्धिसंज्ञो भवति समानाद्धेर्लोपो धातोः ह्रस्वात्समानाद्धेर्लोपो धातोर्न रस्य पेर्लोपो भवति यथा
तोः अभिमुख्याभिव्यक्तये हेशब्दस्य प्राक्प्रयोगः हे देव हे देवौ हे देवाः एवं नरपदरामसकुन्दकु
स्मादयः सर्वविश्वउभउभयअन्यअन्यतर इतरइतमअन्यतमसमसिमत्वत्वभवत नेम पूर्व
वरपरावरदक्षिणउत्तरअपरअधरस्वअन्तरत्यद्तद्यद्एतद् इदम् अदस् द्वि किम् युष्मद् अस्मद्
एते सर्वादयस्त्रिलिंगाः जसी सर्वादेरकारान्तात्परो जस् ई भवति सर्वे ॥ पूर्वोक्तेनैव षकारादे
फस्वर्गेभ्यः परस्य नकारस्य अपदस्थस्य णकारो भवति अन्ते स्थितस्य न भवति सर्वानित्या
दौ एवं कृतेनेपि अवग्रहाद्वारेण कवर्गेण पवर्गेण अन्तस्थारेण विसर्गेण कपाभ्यां व्यवधाने
व्यवधानेपि भवति नान्येन सर्वेण सर्वादेः स्मट् सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङे इत्येतस्य स्मडागमो भव
ति सर्वस्मै अतः सर्वादेरकारात्परस्य आतः स्मडागमो भवति सर्वस्मात् सुडामः सर्वादेरवर्णान्ता
त्परस्यामः सुडागमो भवति सर्वेषाम् ङिः स्मिन् सर्वादेरकारात्परो ङिः स्मिन् भवति सर्वस्मिन्
सर्वयोः सर्वेषु हे सर्व एवं विश्वादयोप्येकशब्दान्ताः अन्यअन्यतमोऽन्यतरान्तः सन्देहतामः ए

वादीनां नवानां जसङसिङीङ्स्मात्स्मिनो वा पूर्वे पूर्वाः पूर्वस्मात् पूर्वात् पूर्वस्मिन् पूर्वे एवं परादय ः
शेषं सर्ववत् सर्वादिः सर्वकार्यी स्यात्चेद्योगोपवाभिधा पूर्वादिश्चव्यवस्थायां समासे तत्पुरुषोत्तरप
वि परिधाने बहिर्योगे स्वं योज्ञातधनवाच्यपि सर्वमतिक्रान्तोऽतिसर्वः तस्मै अतिसर्वाय देहि प्रियं स
र्वं यस्यासौ प्रियसर्वः तस्मै प्रियसर्वाय सर्वो नाम कश्चित् तस्मै सर्वाय अतिपूर्वाय समासे तत्पुरुषे
नवायोपि अन्तरे अन्तरा वा बाह्याः शाटकाः परिधानीया इत्यर्थः अन्तरे अन्तरा वा चण्डालगृहा बाह्या इत्यर्थः ग्रा
मयोरन्तरे नापमः मध्ये इत्यर्थः स्वाय धनाय ज्ञातये वा द्वंद्वे सर्वादीनां न सर्वकार्यं पूर्वापरावराणाम्
वा जसि वर्णाश्रमेतरे वर्णाश्रमेतराः तृतीयासमासे तृतीयासमासार्थवाक्ये च न मासपूर्वाय मासे
न पूर्वाय प्रथमचरमतयडल्पार्धकतिपयनेमानां जसि वा प्रथमे प्रथमाः चरमे चरमाः तयडयडौ
प्रत्ययौ तदन्तत्वं ते ग्राह्याः द्वितये द्वितयाः द्वये द्वयाः शेषं देववत् नेमे नेमाः शेषं सर्ववत् तीयस्य वा ङि
त्सु सर्वनामवद्रूपं ज्ञेयम् द्वितीयस्मै द्वितीयाय द्वितीयस्मात् द्वितीयात् द्वितीयस्मिन् द्वितीये एवं तृती
यः उभशब्दो नित्यं द्विवचनान्तः उभौ २ उभाभ्यां ३ उभयोः २ उभयशब्दस्य द्विवचनं नास्तीत्येके अस्ती
त्यन्ये उभयः उभयौ उभये उभयम् उभयौ उभयान् निर्जरः जरायां जरस्स्वरादौ वा षष्ठीनिर्दिष्टस्या
देशास्तदन्तस्य नेयः गृह्णीष्म सर्वस्य निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्ति एकदेशविकृतमनन्यवत् नि
र्जरसौ निर्जरसो निर्जरसः निर्जराः एतेषु सारो वदेववत् संख्याविसायपूर्वस्याह्नस्याहन्वा ङौ वेङोः

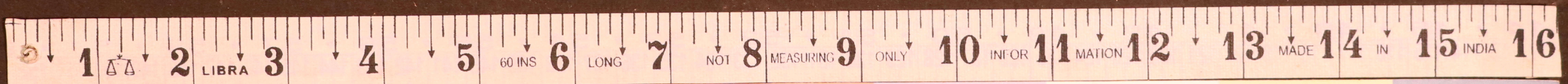

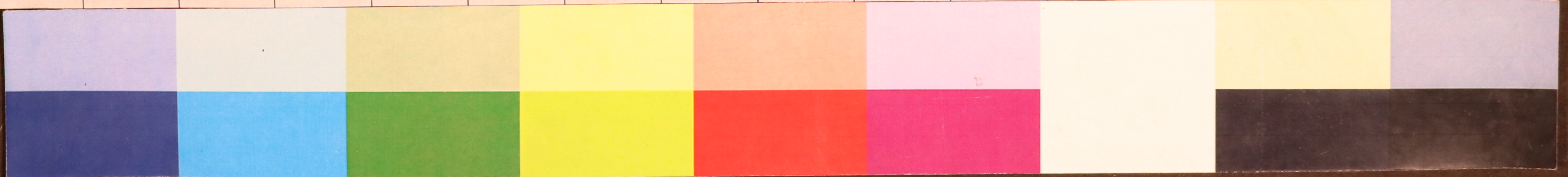

दौ॰

आतो धातोर्लोपः धातुसम्बन्धिन आकारस्य लोपो भवति शसादौ स्वरे परे सोमपः सोमपा॰

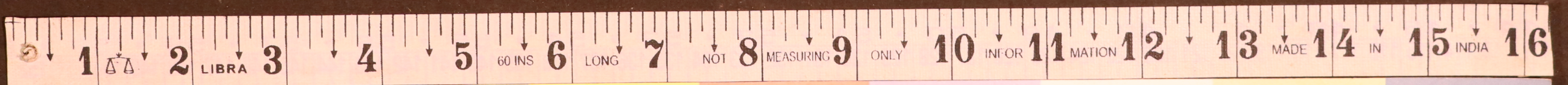
श्वनंतस्योपधाया वा लोपो भवति ईङ्योः परयोः वकारमकारांतसंयोगादनस्य न यज्वक्रिय
इति यज्वे वितनमहः यज्वनः यज्वक्रियः इति यज्वे सायाह्नि सायाहनि सायाह्ने पादंदंतनासिका
मासहृदयनिशासृजनृषन्दोषयकृच्छकृदुदकास्यमांसपृतनासान्नंतपदन्दन्मास्हृन्निशसन्पृषन्दो
षन्यकन्शकन्नुदन्नासन्नास्य शसादौ वा पदः पदा पद्भ्याम् पद्भिः दतः दता दद्भ्यां दद्भिः मासः मासा मा
भ्यां माभिः अल्लोपः स्वरेऽवयकारादेः असादौ अनंतस्योपधाया लोपो भवति शसादौ स्वरे परे वकारम
कारांतसंयोगादनस्य न प्लक्षः प्लक्षा नाम्नो नलोपोऽशिधौ नाम्नो नकारस्य लोपो भवति शिसप
दांते वा धौ प्लीहभ्यां प्लीहाभ्याम् एते पंचसवर्दवत् पदादयः पृथक्शास्त्रमित्येके सोमपाः सोमपौ सो
मपाः सोमपाम् सोमपाभ्यामित्यादि एवं कीलालपाः शंखध्मा मधुपा विश्वपा प्रभृतयः आतो धातोः कि
म् हाहान् हाहा हाहै हाहः हाहोः हाहाम् हाहे हाहासु हे हाहाः हरिः औ सूर् इकारांतादुकारांताच्च
परः औ अ आपद्यते हरी पशोनसि इकारांतस्योकारांतस्य च नसि परे एकार ओकारश्च भवति हरयः
घौ इकारांतस्योकारांतस्य च घौ परे एकार ओकारश्च भवति हे हरे हे हरी हरिम् हरीन् टाना
स्त्रियाम् इकारांतादुकारांताच्च परष्टा ना भवति न तु स्त्रियाम् हरिणा हरिभ्यां हरिभिः ङिति इका
रांतस्योकारांतस्य च ङिति परे एकार ओकारश्च भवति हरये हरिभ्याम् हरिभ्यः ङस्य पदोऽद्यामनव
स्वङसिङसोः अकारस्य लोपो भवति हरेः २ हर्योः हरीणां ङेरौरित् इदुद्भ्यां ङेरौ भवति म

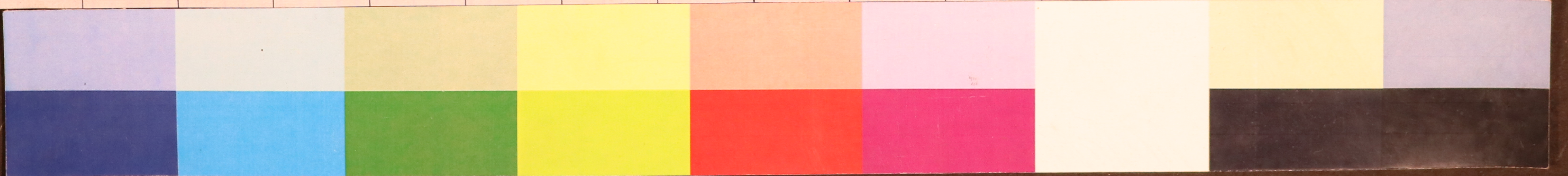

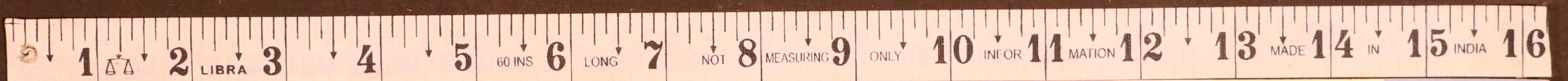
सा. चं. ७

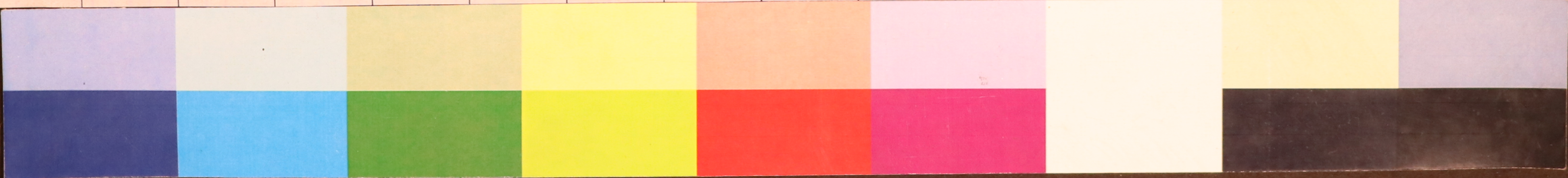
वदित् ङितिङेः ङितिपरेदेलौपोभवति हरौ हर्योः हरिषु एवमग्निगिरिरविकलिप्रभृतयः सख्या
दयः उकारांता विष्णुवायुभानुगुरवोरप्रभृतयः भानुः भानू भानवः हेभानो सेङोसेङेः सखि
शब्दात् देनाद्ध्यपरस्यसेरौङ्भवति सखा पेसख्युः सखिशब्दस्यनंदनस्यापोनेकारादेशोभवति
पिवनितेषुपंचस सखायौ सखायः सखायंसखायौसखीन् सखिपत्योरीङ् सखिपतिश
ब्दयोरीङागमोभवति टाङेङसिङसुपरतः टौचेन्नाज्ञानभवतिसख्यासख्ये ऋदुङ् सखिपतिशब्दयो
रुङागमोभवतिङसिङसोरुकारेपरे सख्युः उङः सकारांतात्परस्य ङसिङसोरुकारस्योकारोभव
ति सचरित ङितिङेः सख्युः सखिभ्यां सखिभ्यः सख्युः सख्योः सखीनाम् ङेरौङि ङितिङौस्थितेकृते
सखिपत्योरीङागमः सख्यौ सखिषु एवंभवेत् सखायसखायस्य सखिना प्रतिशब्दयितः सखा
प्रतिसखायपर[मः] सखायस्यमपरमसखायपरमसखायौपरमसखिना सखीमतिक्रांतः प्रति
सखिः इहङापेरंगकोन लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैवग्रहणमितिन्यायात्पतिः
पत्यापत्येपत्युःपत्यो पतिः समासेहरिवत्भूपतये श्रीगमनमनित्यम् सखिना पतिना द्वि
शब्दोनित्यंद्विवचनांतः त्यदादेष्टेरस्यादौ द्वौ२ द्वाभ्यां२ द्वयोः२ संज्ञोपसर्जनयोनांत्वम् द्विनो
मकस्मिन् द्विः द्वौ द्वयः द्वावतिक्रांतो निद्विः श्रायात्मेत्परमद्वौ त्रिशब्दोनित्यंबहुवचनांतः त्रयः
त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः२ त्रेस्त्रय् त्रिशब्दस्यत्रयादेशोभवति नामिपरे त्रयाणां प्रियत्रि द्विशब्दस्यव

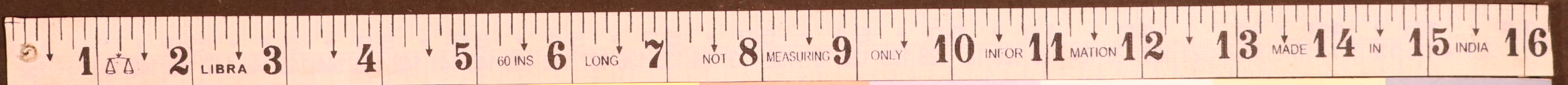

क्रव्यः त्र्याणाम् एवम् त्र्याणाम् । कतिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः । डतेः डसंख्यायाः परयो
र्जस्शसोर्लुक् । प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् । लुकि तन्निमित्तम् । कति कति कतिभिः कतिभ्यः
कतीनां कतिषु । औडुलोमिः औडुलोमी लोम्नोऽपत्येषु बहुष्वकारः । उडुलोमाः औडुलोमिम् औ
डुलोमी उडुलोमान् । वातप्रमीः वातप्रम्यौ वातप्रम्यः वातप्रमीम् वातप्रम्यौ वातप्रमीन् वात
प्रम्या वातप्रमीभ्याम् वातप्रमीभिः वातप्रम्ये वातप्रम्यः वातप्रम्योः वातप्रमी वातप्रमीषु
एवं ययीपप्यादयः । किं वन्न वातप्रमी ग्रामण्या मिश्रासिद्धेच विशेषः । वातप्रम्यम् वातप्रम्यः
वातप्रम्य । घेवेति घः । ह्रस्वः श्रेयस्योपस्य वृक्षश्रेयसी वृक्षश्रीहोर्इयस्य प्रत्ययान्तस्य न ह्रस्वः
ईदूदन्तस्य य्वनुस्यान भिन्नस्य स्त्राख्यस्योपसर्जनन्वेपि स्त्रीकार्यं वक्तव्यम् । ह्रस्वः सेर्लोपः
ह्रस्वान्तादीवन्ताच्च परस्य सेर्लोपो भवति । घेर्ह्रस्वः इयुवुस्यानवर्णितयोरीदूतोः स्त्रीशब्दस्य च
स्त्रियां घौ परे ह्रस्वो भवति ह्रस्वविधानसामर्थ्याद्वा इति नेह वृक्षश्रेयसि वृक्षश्रेयसीम् वृक्षश्रे
यस्यौ वृक्षश्रेयसीन् । ङितामट् स्त्रियामीकारान्तादूकारान्ताच्च ङितामडागमो भवति वृक्षश्रे
यस्यै वृक्षश्रेयस्याः वृक्षश्रेयसीनाम् । स्त्रियां घोः इवर्णान्तादुवर्णान्तात् स्त्रियां वर्तमानात्पर
स्य ङेराम् आदेशो भवति वृक्षश्रेयस्याम् । भस्त्री वं नन्वाम्रसिलोपः श्रतिलक्ष्मीः हेश्रतिलक्ष्मीः
शेषं वृक्षश्रेयसीवत् । सखीः घोर्यान्ताद्विशवोसवे धान्नोरि वर्णान्ताद्योर्विशवो भवतः स्या

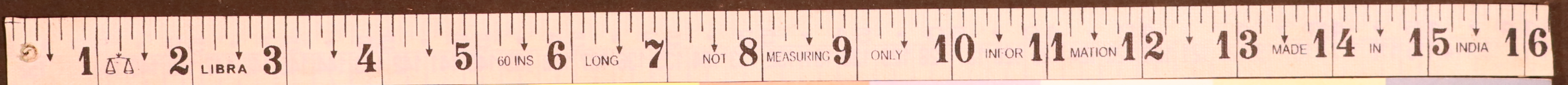

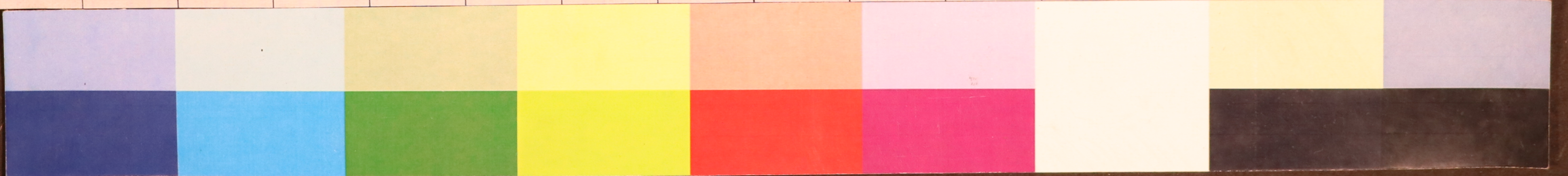

डौस्वरेपरे सुश्रियौ सुश्रियः एवंसुधीयवक्रीदयः सेनानीः ॥ यौवा ॥ अनेकस्वरस्यनान्नोधातो
रिवर्णोवर्णयोर्यकारवकारौभवतः स्वादौस्वरेपरे धातोरवयवः संयोगः पूर्वोयस्मात्तस्मा
न्नसोसपदस्यानेकस्वरस्यचेदुपसर्गकारकपूर्वस्यचनान्तपूर्वस्य वर्षाकरदन्तस्यपूर्वभूप
ञ्चादस्यभूशब्दस्यसधीशब्दस्यच न सेनान्यौसेनान्यः सेनानीभ्यांसेनानीभिः ङिपः नीशब्दा
दुत्तरस्यङेरामादेशोभवति सेनान्याम् एवंसुनीग्रथीग्रामण्यादयः धातुनासंयोगविशेषणा
त् उन्नौ उपसर्गकारकपूर्वस्यकिम् प्रामनियौ सपियौ अनेकस्वरस्यकिम् नियौनियाम्
कुमारीमिच्छन्कुमारीवाचरन् कुमारीनाद्दसेपेतिसिलोपः अमिशासिकुमार्यं कुमार्यौकुमा
र्यः शेषंवकृश्रेयसीवत् सखायमिच्छतिसखीयति ततः क्विप्प्रलोपयलोपौएकदेशविकृ
तस्यानन्यवत्वात् अपेत्वे सखासखायौसखायः हे सखीः सखायम् सखायौ सख्युः सख्युः
सख्यि सदृत्वेनवर्ततेसखेः नमिच्छतिसखीः सख्यौ सखनमिच्छतिसखी सुख्यौ खीतीभ्यांकृत
यादेशाभ्यांङस्यङः सख्युः सतः उकारस्यानन्तरात्णोरपिलूनमिच्छतिलूनीः लूभ्यः लामंप्र
स्तीसमिच्छतीतिस्तामीः स्ताम्यः प्रस्तीमीप्रस्तीम्यौप्रस्तीम्यः शक्वीः पक्वीः कृतयादेशाभ्या
वाज्ञोत्वमप्राप्तिः यः पक्तियः हूहूः हूह्वौ हूह्वः हूहूम् हूह्वोहूहून् वातप्रमीवत् एवंहन्भूः य
तिवभूः वर्षश्रेयसीवत् खलपूः खलप्वौ खलप्वः एवमलपुल्वादयः स्वयंभूः स्वयंभुवौ स्वयं

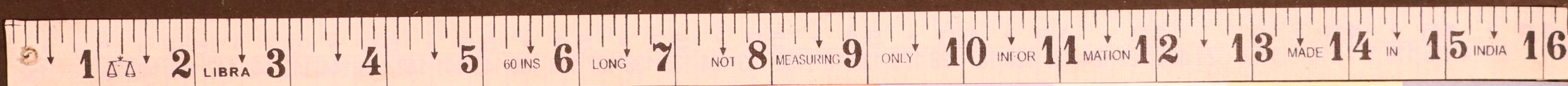
भुवः एवं स्वयम्भूकटप्रूखलपूकारभूप्रभृतयः वर्षाभूः वर्षाभ्वौ वर्षाभ्वः वर्षाभ्वम् वर्षाभ्वौ च
र्षाभ्वः एवं पुनर्भूदृन्भूकरभूप्रभृतयः सेराः ऋकारान्तात्परस्य सेराभवति सबुद्धित् पिता एवं सम
कारान्तस्याभवति पितरौ पितरः घेरर् ऋकारान्तात्परस्य घेरर्भवति सबुद्धित् हे पितः पितरं पि
तरौ पितॄन् मतोड्डः पितुः पित्रोः ङे ऋकारस्याभवति ङौपरे पितरि एवं जामातृभ्रात्रादयः नृर्वा
नामिदीर्घः नृणाम् नॄणाम् शेषं पितृवत् स्वसार् ऋकारान्तस्य सेर्वर्जितम् ऋकारस्याभवति एव
म् कर्ता कर्तारौ कर्तारः कर्तारं कर्तारौ कर्तॄन् उद्गातृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृणां च
उद्गातारम् क्रोष्टुशब्दस्य पञ्चसु पितृवत् क्रोष्टा क्रोष्टारौ क्रोष्टारः क्रोष्टून् हे क्रोष्टो
हे क्रोष्टुशब्दस्य तृवद्वा क्रोष्ट्रा क्रोष्टुना क्रोष्ट्रे क्रोष्टवे क्रोष्टुः क्रोष्टोः क्रोष्ट्रोः क्रोष्ट्वोः ऋकारान्तत्वे से नौ।
यो विधिः स नित्यः नित्यानित्ययोर्मध्ये नित्यविधिर्बलवान् क्रोष्टूनाम् क्रोष्टरि क्रोष्टौ क्रोष्टोः क्रो
ष्ट्रोः क्रोष्टुषु सेः सयोस्सयुः हे सेः स्मृता ईले स्त्रीये नसस्मृतेः देसृभिः देशाद्व्यस्याकारादेशः सकार
मकारादौ विभक्तौ राः रायौ रायः राभ्यामित्यादि ओतौ ओकारस्यौकारो भवति पञ्चसु गौः गावौ
गावः हे गौः अम्शसि ओकारस्याऽऽत्वं भवति अम्शसि गां गावौ गाः इत्यस्य गोः एवं स्मृतः द्योशब्देन
सस्मृतोः स्मृताद्यौ द्यौः द्यावौ द्यावः इति स्वरान्ताः पुंलिङ्गाः आपः आदन्तादावन्तात्परस्य सेर्लोपो
भवति अदन्तात्किम् इति खट्वा गौ आदन्तादावन्तात्परस्यौरी भवति गंगे गंगाः पिपीः आदन्ताद

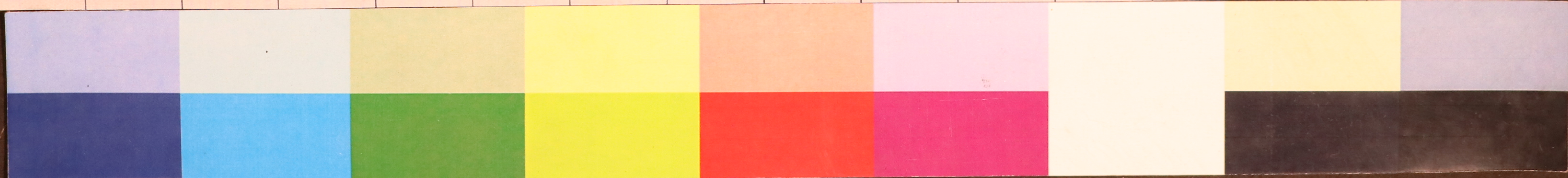

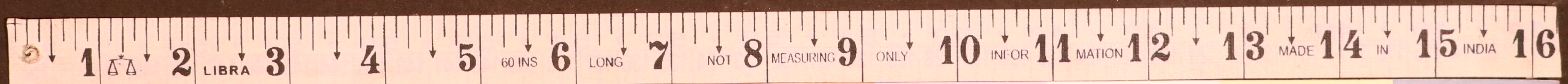
वेतास्य ये इरी भवति हे गंगे गंगाम् गंगे गंगाः टौसोरे आदंतस्यावेतस्य टौसोरेत्वं भवति गंगया हि-
तौ यट् आदंतादावेतास्य ङेषां ङे ङसि ङस् ङीनां यडागमो भवति गंगायै गंगायाः आम्ङेः आदंतादावेता
स्य ङेराम् आदेशो भवति गंगायाम् गंगयोः गंगासु एवं श्रद्धा मेधा इत्यादयः अम्बादीनां ह्रस्वा
नां धौ ह्रस्वः हे अम्ब हे अक्क हे अल्ल ह्रस्वनाम्नामिति किम् हे अंबिके परोक्ष आदंतास्यावेः प
रस्य पट् स्सडागमो भवति पूर्वस्य चापोकारः सर्वस्यै सर्वस्याः सर्वासाम् सर्वस्याम् एवं विश्वादयः
आदंताः जरा जरसौ जरे जरसः जराः द्विकसमासे वहुव्रीहौ सर्वादेर्वा सर्वकार्यम् दक्षिणपूर्वस्यै
दक्षिणपूर्वायै उत्तरपूर्वस्याः उत्तरपूर्वायाः अन्तरस्यै शालायै वा स्यात् वहिर्योगे अपुरीमध्ये नैन अन्तरा
यै नगरायै विभाषाप्रकरणे द्वितीयस्यापि संख्यानम् द्वितीयस्यै द्वितीयायै तृतीयस्याः तृतीयायाः
नासिकायाः नस् नासिकानसः नासिकया नसा नोभ्याम् नासिकाभ्यां एवं च सर्वत्र गं मावन् पृ
तनायाः पृतः पृतनाभ्याम् निशायाः निशः निशा ष्कुगयानादेशः ष्ककारांतस्य शकारांतस्य च
कारांतस्य च राजयजमृजसृजभ्रस्जव्रश्चभ्राजादेः षकारो भवति धातोर्के सपरेत्वात् स्मरे
परे परतो नेच षोडः निड्भ्यां निशाभ्याम् निट्सु निट्त्सु केचित्तु थान्तो वेवषत्वमाहुः तन्मते न भेज
भ इति निज्भ्याम् निशब्दश्रुतेन गोपा सोमपावत् बुद्धिः बुद्धी बुद्धयः इडभ्याम् स्त्रियां वर्तमाना
भ्यामिकारोकाराभ्यां परेषां ङितां वचनानां वाडागमो भवति बुद्ध्यै बुद्धये बुद्ध्याः बुद्धेः स्त्रियो योः व

ग्राम् ग्रहणादामोभावश्चामोप्यभावः वृद्धौ एवं मतिभूतिनत्यादयः धेनुरज्जुदन्तादयोप्येवम् त्रिच
तस्रोः स्त्रियां तिसृचतसृवत् स्त्रियां वर्त्तमानयोस्त्रिचतुरोः द्वयोः तिसृचतसृ इत्येतावादेशौ भवतः
विभक्तौ सकारस्य रकारवत् ऋतो रात् ऋकारान्न भवति सेरा परे ऋन भवति तिस्रः २ तिसृभिः
तिसृभ्यः २ न तिसृचतसोर्नामि दीर्घः तिसृणाम् स्त्रियामिति किं त्रिविशेषणान्नेह प्रियास्त्रयो
[illegible] यस्याः सा प्रियत्रिः वृद्धिवत् आमि प्रियत्रयाणाम् एवं त्रियाम [illegible] लिंगान्तरे गौणत्वे
नोस्ति प्रियास्तिस्रो यस्य सः प्रियतिसा हे प्रियतिसः प्रियतिस्रौ प्रियतिस्रः नाम्यासोर्लोपः प्रि
यतिसृम् प्रियतिस्रः प्रियास्तिस्रो यस्य तत् कुले प्रियत्रि कुलं किं तु त्रिमिति मिति त्रिस्रा तिसृत्वा [illegible] ते
प्रियतिसृ प्रियतिसृणी हादौ स्वरे वा विभक्तिषु वत् प्रियतिसृणा प्रियतिस्रा हे [illegible] प्रियतिसृ [illegible]
भ्यां २ द्वयोः २ द्वे सेपः से लोपः नदी नद्यौ नद्यः नदीम् नद्यौ नदीः नद्या [illegible] नद्यै नद्याः नदी
नाम् नद्याम् एवं ब्राह्मणी सखी कुमारी गौरी गोपादयः लक्ष्मीः [illegible] सिलोपः [illegible]
हे लात् विशेषं नदीवत् एवमन्ये नदीन्तं [illegible] स्त्री स्त्रीश्रुवोः स्त्रीश
[illegible] भवतः स्वरे परे स्त्रियौ स्त्रियः हे स्त्रि वाम्शसि [illegible]
भवति स्त्रियम् स्त्रीम् स्त्रियौ स्त्रियः स्त्रीः स्त्रिया स्त्रीभ्याम् स्त्रीभिः स्त्रियै स्त्रीणाम् स्त्रियाम्
स्त्रियमतिक्रान्तः अतिस्त्रिः अतिस्त्रियौ [illegible]

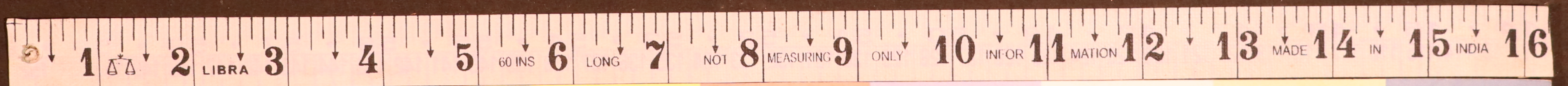

ऋषोः शब्दस्येवं एव यथार्थं नाम अतिस्त्रयः हे अतिस्त्रे हे अतिस्त्रियौ हे अतिस्त्रयः अतिस्त्रियम् अ
तिस्त्रिम् अतिस्त्रियः अतिस्त्रीन् अतिस्त्रिणा अतिस्त्रये अतिस्त्रेः २ अतिस्त्रियोः अतिस्त्रीणाम् अति
स्त्रौ अतिस्त्रिषु अस्यौकारे वृत्तिं स्यादम्शसोस्तु विभाषया इत्यादेशास्तु नान्यत्र स्त्रियः पुंस्त्वप्र
जने स्त्रीवेतनम् अतिस्त्रि अतिस्त्रिणी अतिस्त्रीणि अतिस्त्रिणा अतिस्त्रये अतिस्त्रिणे अतिस्त्रेः अति
स्त्रिणः अतिस्त्रीणाम् अतिस्त्रौ अतिस्त्रिणि स्त्रियां तु प्रायेणापुंवत् शासिस्त्रतिस्त्रीः अतिस्त्रियः अ
तिस्त्रिया इत्यादि अतिस्त्रयै अतिस्त्रये अतिस्त्रियाः अतिस्त्रेः अतिस्त्रियोः अतिस्त्रीणाम् अतिस्त्रियां
अतिस्त्रौ अतिस्त्रिषु श्रीः श्रियौ हे श्रीः वेष्टवः इयुवंनाद्धिता मङ्गास्त्री विना श्रियै श्रिये श्रियाः श्रि
यः श्रियोः इयुवंनादामोनुड्वा स्त्रियां तु नित्यम् श्रीणां श्रियाम् श्रियि ग्रहणमाभावेऽप्यामोऽप्य
भावः एवं धीः सुधीः प्रभृतयः भ्रूः प्रभृतयश्च प्रधीशब्दस्य लक्ष्मीवद्रूपम् केषांचिन्मते तु पुंवत् प्रकृ
ष्टा धीरिति विग्रहे लक्ष्मीवदेव अमित्रासिध्यम् प्रध्य इति विशेषः सुधीर्यस्याः सुष्ठु ध्यायति
चेति विग्रहे सुधीः लक्ष्मीवद्रूपम् केषांचिन्मते पुंवत् सुष्ठु धीरिति विग्रहे तु लक्ष्मीवदेव ग्रामणीः पुं
वत् एवं खलपूरिः नृताद्दूपू नकारान्तादकारान्ताद् णिंम् स्त्रियामीप्त्यमयो भवति क्रोष्टुः
क्रोष्टोः वधूजम्ब्वादयो नदीवत् पुनर्भूः पुनर्भ्वौ हे पुनर्भु पुनर्भूणाम् पुनर्भ्वाम् भेकां
पुनर्नवायां स्त्रीवर्षाभूः दर्दुरे पुमान् हे वर्षाभु स्वयंभूः पुंवत् नकारान्तसंख्यायाः स्वस्त्रादिस्तवत

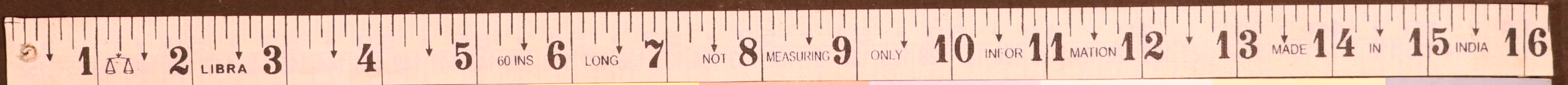

स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄनेषु मातापितृवत् स्वसा कर्त्तृवत् एवं मातॄः स्वसॄः गाः ॰
वत् इति स्वरान्ताः स्त्रीलिंगाः अतोम् अकारान्तान्नपुंसकलिंगात्परयोः स्यमोः अम् भवति यथा फलम्
ईमौ नपुंसकलिंगात्परयोरौरीमापद्यते फले जश्शसोः शिः नपुंसकलिंगात्परयोर्जश्शसोः शि
र्भवति नुम्यमः नपुंसकस्य नुमागमो भवति शौ परे यमप्रत्याहारान्तस्य न फलानि २ हे फल
शेषं देववत् एवं मूल[कु]लादयः [पुन]त्यादेः अन्यादेः क्लीबात्परयोः स्यमोः [दत्]शो भवति अन्यत् वाव
साने अवसाने वर्त्तमानानां कसानां जबा भवंति चपा वा अन्यद् अन्ये अन्यानि अवत्तद्दत अन्या
देशेल्लोपो न हे अन्यत् इतरत् कतरत् कतमत् एकतरस्य न एकतरम् शेषं पूर्ववत् योयमाश्चित्यो
त्पद्यते सर्वे प्रति सन्निपातः सन्निपातलक्षणो विधिरनिमित्तं तद्विघातस्येति सर्वमादेशो सन्निपा
तपरिभाषया न जरस् अजरम् अजरसौ अजराणि न्नं सम्हतो यो दीर्घः पोव नं तस्यापूराश्
स्यमहत शब्दस्य दीर्घो भवति पंचस्वपि पोच अजरांसि अमिलर्कोपवारसंभावेवापित्वा
जरस् ततस्सन्निपातपरिभाषया न जरस् अजरसम् अजरम् अजरसौ अजरे अजरांसि अजराणि
शेषं निर्जरवत् हृदयोदकास्य मांसानां हृदुदनासन्मांसः हृदि हृद्भ्याम् उदानि उदा उद
भ्याम् आसानि आसा आसभ्याम् मांसि मांसा मांसभ्याम् नपुंसकस्य ह्रस्वः ग्रामणि कलवत्
नपुंसकात्स्यमोर्लुक् ग्रामणि ग्रामणीनपुंसके ग्रामणोवा देयस्य देवस्य नामिनः स्वरे नामन्तस्य

सा वं ११

नपुंसकस्यनमागमोभवतिस्यादौस्वरेपरे अस्थिनी लोपधायाः अस्थीनि अस्थ्ना अस्थ्नांशसादौ अ
स्थ्यादीनांनुमागमोभवति टाकारादौ स्वरेपरे इकारस्यवाकारः अल्लोपः स्वरे अस्थ्नुक्ताच्छसादौ
अस्थ्या अस्थ्ने अस्थ्नः अस्थ्नोः अस्थ्नाम् वेत्योः अस्थ्नि अस्थनि अस्थ्नि अस्थिषु एवंदधिसक्थ्यक्षि इति शब्दाः नदेतस्य
पीठिः प्रियास्या प्रतिदध्ना वारिवारिणी वारीणि वारीणाम् आमो नुट् वारिषु नपुंसकस्य ग्रामणि ग्रा
मणिनी ग्रामणीनि पुनस्त्वदत्तराद्यकः पुंस्कं पुंवत्त्वा अह्नितिमिने कोऽकपुंस्कं नाम्येतत्र
पुंसकलिंगेटादौस्वरेपरेपुंवद्वाभवति ग्रामण्या ग्रामणिना ग्रामण्याम् ग्रामणीनाम् ग्राम
ण्याम् ग्रामणिनि दधि दध्ना दधिना सुधि सुधिया सुधिना मधु मधुनी मधूनि २ हेमधो हे
मधु एवमम्बादयः सानुसानुनीसानूनि स्नुनासानुनास्नुभ्यां प्रियक्रोष्टु प्रियक्रोष्टुनी प्रिय
क्रोष्टूनि प्रियक्रोष्ट्रा प्रियक्रोष्ट्रवे प्रियक्रोष्टुने प्रियक्रोष्टुः प्रियक्रोष्ट्रोः प्रियक्रोष्टुनः खलु ख
लुनी खलूनि खल्वा खलुना एवंखल्वादयः धातृ धातृणी धातॄणि हे धातः हे धातृ एवंक
र्त्रादयः ह्रस्वादेशोसंध्यक्षराणामिकारोकारौवक्तव्यौ अतिरि अतिरिणी अतिरीणि
अतिराया अतिरिणा अतिरिभ्याम् अतिरिभिरित्यादि प्रद्यु प्रद्युनी प्रद्यूनि अतिनु अतिनुनी अ
तिनूनि अतिनावा अतिनुना इतिस्वरान्तानपुंसकलिंगाः अनडुह्शब्दस्य पुंसिपंचसुशौवान
डुहुआमागमोभवतिईप्सिता सावनडुहः अनडुहः सोर्नुमागम् संयोगान्तस्यलोपः स्यादौरसे ॥

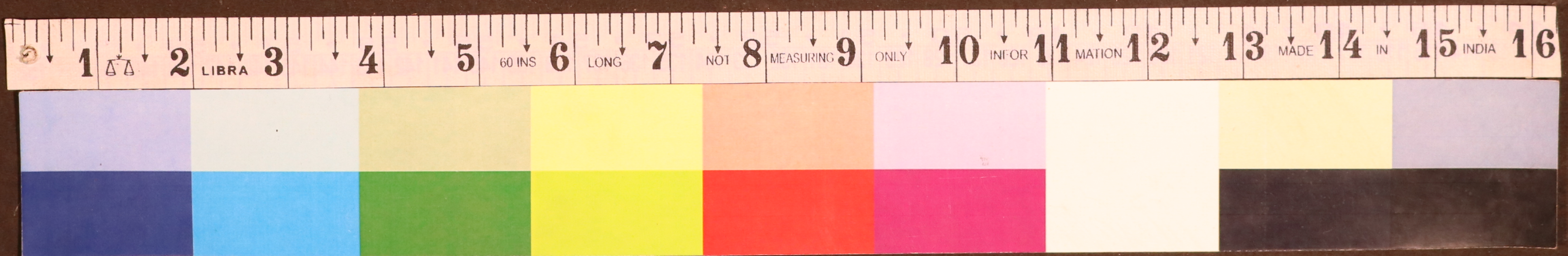
पदांतेच सभित्रस्यरात्र अनड्वान् अनड्वाहौ अनड्वाहः पावम् चतुरनडुहोर्वामामोभवति
आम्रेहेअनडुन् वसांरसे वसस्तनडुभ्यनडुभ्याम् अनडुद्धस्त्येतेषांदत्वंभवतिरसेपदांतेच अन
डुत्सु अनडुत्व दादेर्घः आयोच्चारणेदादेर्धातोर्हकारस्यघत्वंभवति धातोर्झसेपरेनाम्न्यस्वर
सेपदांतेच आदिजबानां झभांतस्य झभाः स्ध्वोः धातोर्झभांतस्यावयवस्यादौवर्तमानानांज
बानांझभाभवंति सकारेध्वशब्देमकारेवपरेपदांतेच धुक् धुग् दुहौ दुहः दुग्भ्याम् धुक्षु
आयोच्चारणेकिम् दामलिट् गर्दभमाचष्टेगादेभयति गर्धप् होढः हकारस्य ढत्वंभवति धा
तोर्झसेपरे नाम्न्यस्वरसेपदांतेच लिट् लिड् लिहौ लिड्भ्याम् लिट्सु लिट्त्सु दुहादेर्वा दुहस्नुह
स्नुहद्रुहमुहांढत्वंवा ध्रुक् ध्रुग् ध्रुट् ध्रुड् ध्रुग्भ्याम् ध्रुड्भ्याम् ध्रुक्ष ध्रुट्सु ध्रुट्त्सु एवंमुहस्नुहस्निहः
वाहोवौशसादौस्वरे वाहोवाशब्दस्यौकारादेशोभवतिशसादौस्वरेपरे तद्धितेऽपिरुकारेच
विश्वौहः विश्वौहा विश्ववाड्भ्याम् विश्ववाड्भिः विश्ववाट्सु सहेः साढ् साड्वपेसन्तिसहेः
सस्यषोभवति तुराषाट् तुराषाड् तुरासाहौ तुरासाहः तुराषाड्भ्याम् तुराषाट्सु दिवऔ दि
वोन्त्यस्यौकारादेशोभवति सौपरे सद्यौः सदिवौ सदिवः उरसे दिव उदादेशोभवतिरसेपदां
तेच सद्युभ्याम् सद्युषु चतुर्णांशौतिसंवरूपवचनांतः चतुरामोच चतुर्णांतस्यामामोभवति
पंचमस्योच चत्वारः चतुरः चतुर्भिः चतुर्भ्यः २ रः संख्यायाः रेफान्तसंख्यायाः परस्यामोनुडागम

यकृ प्रियाश्चत्वारः

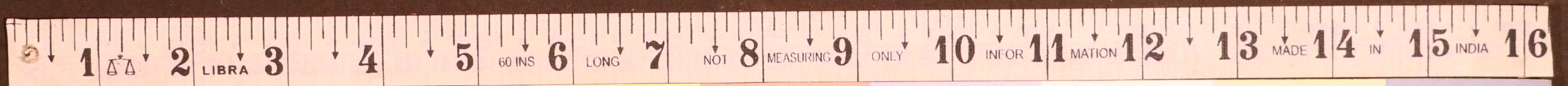
सा
वं
१२

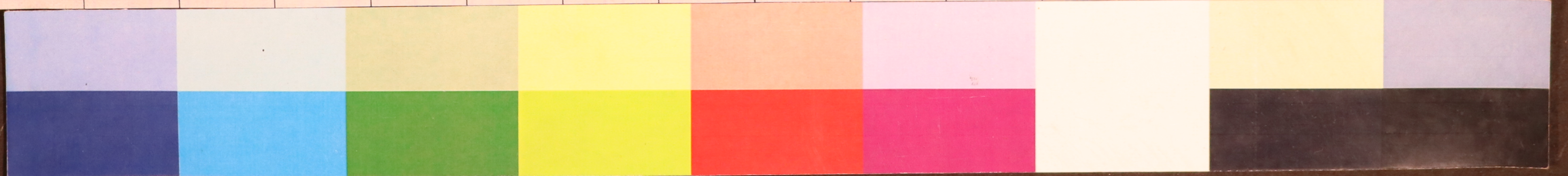
मोभवतिचत्वारांचतसृस्थंवर्जितिनिर्देशाद्रेफस्यविसर्गो॥ प्रियाश्चत्वारोयस्य सः प्रियचत्वाः
प्रियचत्वारौ प्रियचत्वारः हे प्रियचत्वः गौणत्वेनुड् प्रियचत्वराम् स्थाने स्यादेव परमचत्वाराणाम् क
मले कमलौ वा वत्ताणाः कमलक कमलौ कमलस्य मोनोधातोः मांतस्य धातोर्मस्य नो भवति इसे
पदांतेवम्योश्चनस्यलोपोन प्रशान् प्रशामौ प्रशानस्य कः कौ के शेषंसर्ववत् इदमोयंपुंसि इ
दमः पुंसिसावयं भवति अयम् इदम् सः त्यदादेर्दकारस्य मत्वं भवति स्यादौ इमौ इमे त्यदादीनां
संबोधनाभावः इमम् इमौ इमान् अनटौसोः इदमोऽनादेशो भवति टौसोः परयोः अनेन अभ्यः
सकारभकारादौ पदे इदमो काराादेशो भवति कृतत्वस्य आभ्याम् भिसि भिस् इदम इस्मोभिसःभि
सैवभवतिनभकारस्याकारः एभिः अस्मै आभ्याम् एभ्यः २ अस्मात् आभ्याम् अस्य अनयोः २ एषा
म् अस्मिन् एषु इदमेतदोरन्वादेशे द्वितीयाटौस्स्वेनः एनम् एनौ एनान् एनेन एनयोः किंचित्
कार्यंविधातुमुपात्तस्य कार्यान्तरं विधातुं पुनरुपादानमन्वादेशः यथानेन व्याकरणमधीतं
एनं छंदोध्यापय नोपधायाः नाम्नो नो लोपः शधौ राजा राजानौ राजानः हे राजन् अल्लोपः स्व
रे स्वरे प्रत्याहारसादौ नजोर्ज्ञः नकारजकारयोर्योगे ज्ञो भवति राज्ञः राज्ञा राजभ्याम् राजभिः
नस्य लोपो धीन विभक्तिकार्यम् पंचत्विति नाप काल राजनि राजनि एवं वृषादयः यज्वनः यज्व
ना यज्वभ्याम् यज्वसु आत्मनः आत्मना प्रतिदिवा अल्लोपे कृते घोविंद्से धातोरिड्नोदीर्घोम

१२

व्रतिरेफवकारयोर्हसपरयोः परतोनेव प्रतिदीव्नः प्रतिदिवभ्याम् प्रतिदिवस् श्वा श्वानौ श्वानः
श्वादेः श्वादेर्वकारस्य उत्वं प्राप्नोति शसादौ स्वरे परे ईपीकारे च शुनः शुना श्वभ्याम् श्वसु युवा यु
वानौ युवानः यूनः यूना युवभ्याम् युवसु मघवा मघवानौ मघवानः मघोनः मघोना ॥ मघव
तामन्तस्यावमन्तः ॥ नाञ्जाद्विहिन्त्यार्वेन्नन्तस्य तृ इत्ययमादेशः स्यात् असौ त्रिनान् उकारस्य त्वंच
सम्बकारान्तत्वं यस्य चत्वमागमो भवति पुंसि पंचस् अर्वन्तौ अर्वन्तः अर्वद्भ्याम् अर्वत्सु अनञ्जः
किं अनर्वाणौ अर्वासौ किम् अर्वा इत्यादेवस् मथिन् मथिन् ऋभुक्षिन् शब्दानामिकारस्याका
रादेशो भवति पुंसि पंचस् पथो च थोन्तृ पथिमथ्योस्थस्य न्थ भवति पुंसि पंचस् पथो च आसौ पथि
मथि ऋभुक्षां टेरात्वं भवति सौ परे पन्थाः पन्थानौ पन्थानः हे पन्थाः पन्थानम् पन्थानौ प
थोटेः मथिमथि ऋभुक्षां टेर्लोपो भवति शसादौ स्वरे ईपीकारे च पथः पथा पथिषु एवं मन्थाः
ऋभुक्षाः स्त्रियां नांतत्वादीप् सपथी समथी ऋभुक्षी परी क्लीबे सपथि वनम् योनपुंसका
नोनस्य लोपश्चादेसपथिनहेसपथिहेसपंथानि इत्यादयो सौ इन्हन्पूषन्नर्यमन् इत्येतेषां
शौ सौ चाधौपदे उपधायादीर्घो भवति नान्यत्र दंडी हे दंडिन् एवं मसालिन् यशस्विन् प्रभृतयः
वृत्रहा वृत्रहणौ हनो घ्ने हनेर्हकारस्य घो भवति नकारे ञ्मिणि च परे वसंयोगोत्पन्नेन वृत्र
घ्नः वृत्रहभ्याम् इत्यादि एवं पूषन्नर्यमन् प्रभृतयः संख्याशब्दाः पंचन्प्रभृतयो वक्तव्य नांताः

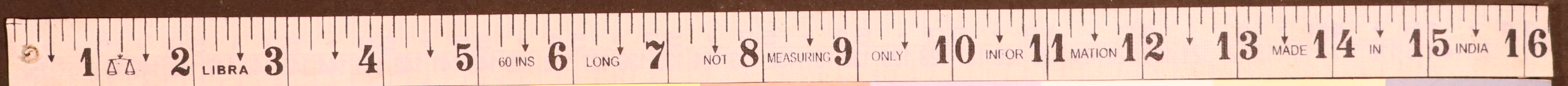

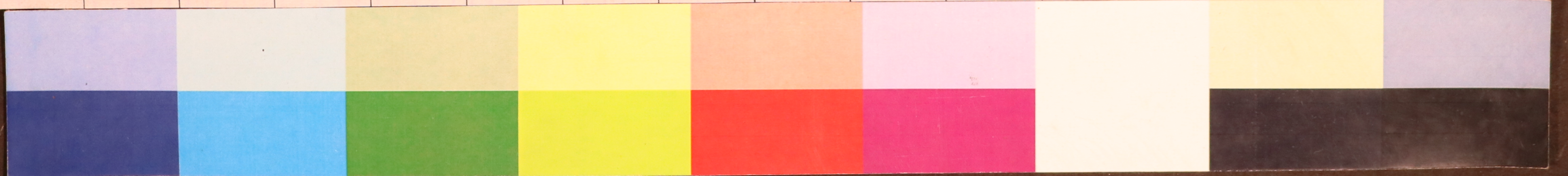

सा
वे
१३

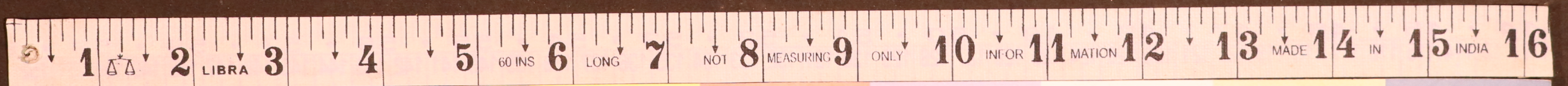
षट्पाः जस्शसोर्लुक् षकारनकारान्तसंख्यायाः परयोर्जस्शसोर्लुग्भवति पंच २ पंचभिः पंचभ्य
ः षकारनकारान्तसंख्याया आमो नुट् पंचानाम् गौणत्वेन लुङ्नुटौ प्रियपंचा प्रियपंचानौ
प्रियपंचानः प्रियपंचानाम् एवं सप्तनवदशानामपि तथा अष्टनो दौ अष्टन्शब्दात्परयोर्जस्शसो
र्डौर्भवति अष्टौ २ अष्ट २ वा अस्योः अष्टनः सकारभकारादिविभक्तावात्वम् अष्टाभिः अष्टभिः अष्टा
भ्यः अष्टभ्यः अष्टानाम् अष्टसु अष्टासु प्रियाष्टा प्रियाष्टानौ प्रियाष्टानः प्रियाष्टः प्रियाष्टा प्रिया
ष्टाभ्याम् प्रियाष्टौ राजवत्संबोधने ह्रस्वः अष्टापंचेंद्रसे सुगण् सुगणौ सुगणः सुगणम् सुगणा
सु भुद्रुभृत् द्रुधौ द्रुधः द्रुग्भ्याम् द्रुत्सु वाक् वाग् वाचौ वाचः वाग्भ्याम् वाक्षु सकृत् सकृद्
सकृद्भ्यो सकृत्सु पुंसः पंचसु नृम् नृसमासइतिच दिशाम् दिश्दृश्स्पृश्दृषाम्
ऋत्व युज् युञ्जौ युञ्जः उष्णिहादीनामन्त्वं भवति स्यादौ रसे पदान्ते च युङ् युञ्जौ युञ्जः सम्रा
सेतस्पृक् चोःकुः चवर्गस्य कवर्गादेशो भवति धातोश्चे सेना न्यस्य रसे पदान्ते च सम्राक्ष्ये
स्पृग्भेदेन च शकृग्लृतिज् ऋत्विक् ऋत्विजौ ऋत्विजः ऋत्विग्भ्याम् ऋत्विक्षु व्रश्चभ्रस्जादेःषः सम्राट् सम्राड्
सम्राजौ सम्राजः देवेट् देवेड् देवेजौ देवेजः परिमृट् परिमृड् परिमृजौ परिमृजः विश्वसृट्
विश्वसृड् विश्वसृजौ विश्वस्य वसुराटोः दीर्घः विश्वावसुः विश्वाराट् विश्वाराड् विश्वाराजौ
विश्वाराजः विश्वाराड्भ्याम् विश्वाराट्सु विश्वाराट्त्सु स्कोराद्योश्च संयोगाद्योः सकारककार

१३

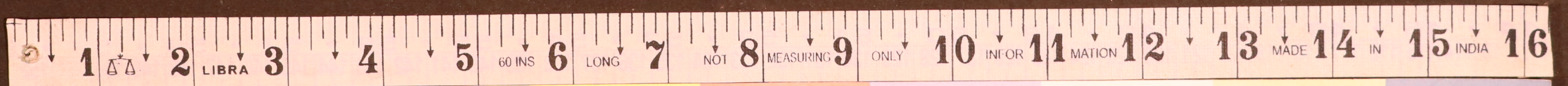
रयोर्लोपो भवति धातोर्कसेपरे नाम्नश्चरसे पदांतेव भृट् भृड् सम्प्रसृत्ते शात्स्य कभेन
ङ्ग इति जः भृज्जौ भृज्जः भृट्सु भृट्त्सु हृट् हृड् हृषौ हृषः विभ्राट् विभ्राड् विभ्राजौ विभ्राड्
भ्याम् विभ्राट्सु विभ्राट्त्सु ऋत्विक् ऋत्विग् ऋत्विजौ ऋत्विक्षु ऊर्क् ऊर्ग् ऊर्जौ ऊर्क्षु॥ तः स्य
रादेस्तस्य सत्वं भवति सोपरे स्यः त्यौ त्ये सः तौ ते सेत्तायां गोणात्वे चानुसत्वेन त्यत् त्यद् स्य
दो इति स्यत् यः यौ ये यः पतौ पते पतम् पतौ पतान् अन्वादेशे पतम् पतौ पतान् पतेन
पतयोः २ अग्निमत् अग्निमद् अग्निमथौ अग्निमथः अग्निमद्भ्याम् अग्निमत्सु अंचवतीति क्वि
पि कृते नोलोपः धातोर्हंसांतस्योपधाभूतस्य नकारस्य लोपः क्विति परे एतत्र्यायोन्वेतेन
निरुपपदात् क्रुञ्चेः क्विपिन अञ्चेः पुंसि पंचस्वनुम् दिशाम् प्रत्यङ् प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्चः
प्रत्यञ्चम् अञ्चेर्दीर्घश्च नलोपिनो नवतेरकारस्य लोपः पूर्वस्य दीर्घः शसादौ स्वरे तद्धित
यमवरयोर्दीर्घोकारेच प्रतीचः प्रतीचा प्रत्यग्भ्याम् प्रत्यक्षु तिर्यङ् तिर्यञ्चौ तिर्यञ्चः ति
रश्चादयः तिरश्चादयो निपात्यन्ते शसादौ स्वरे तद्धित यमवरयोर्दीर्घोकारेच तिरश्चः तिरश्चा
तिर्यग्भ्याम् तिर्यक्षु उदङ् उदञ्चौ उदञ्चः उदीचः उदीचा उदग्भ्याम् उदक्षु पितर
मंचतीति पित्रङ् पित्रञ्चौ पित्रञ्चः ऋतोदीर्घेन पितृचः पितृचा पित्रग्भ्याम् पित्रक्षु
सम्यङ् सम्यञ्चौ सम्यञ्चः समीचः समीचा प्राङ् प्राञ्चौ प्राञ्चः अञ्चेर्दीर्घश्च प्राचः

सा
वं
१५

प्राचा प्राक्षु पूजायांतु प्रत्यञ्चः प्रत्यञ्चा प्रत्यङ्भ्याम् प्रत्यक्षु उदञ्चः उदञ्चा उदङ्भ्याम् तिर्यञ्
चः तिर्यञ्चा तिर्यङ्भ्याम् सम्यञ्चः सम्यञ्चा सम्यङ्भ्याम् सध्र्यञ्चः प्राञ्चः प्राञ्चा प्राक्षु
अमुमञ्चतीति विग्रहे अदस् अद्र्यु इति स्थिते त्यदादेरद्रि अन्चु इति स्थिते इयमिति यत्वम् दस्य मः मा
दु रूपत्वं जनयोरुत्वः दीर्घस्य तदीर्घः अमुमुयङ् परतः केचिदिच्छन्ति केचिदिच्छन्ति सर्वत्र उभ
योः केचिदिच्छन्ति केचिदिच्छन्ति नोभयोः अमुमुईचः अमुमुयग्भ्याम् एवं अदमुयङ् अमुद्र्यङ् अमु
द्रीचः अदद्र्यङ् अदद्र्यञ्चौ अदद्रीचः अदद्र्यग्भ्याम् पूजायांतु अमुमुयञ्चः अमुमुयञ्चा अमुमु
यग्भ्याम् अदमुयञ्चः अदद्र्यञ्चः त्रिलोकम् अमहतो पौरीदीर्घः सौच महान् महान्तौ म
हान्तः हे महन् द्विरुक्तानां जक्षादीनां च शतृनुम्नयोर्वा ददत् ददतौ एवं जक्षत् जाग्रत् दरिद्र
त् चकासत् शासत् अत्वसोः सौ अत्वन्तस्याधातोरसन्तस्य चोपधाया दीर्घः सौ भवान् भवं
तौ हे भवन् वेट्त्मः प्रथानसेतस्येति किम् चीवरणीवस्ते सौचीवरवः प्राञ्जनस्यत् अत्वन्तत्वाभा
वान्नदीर्घः भवन् भवन्तौ पचन् दीव्यन् धीमान् हे धीमन् धीमन्तौ मघवान् मघवन्तौ मघवद्भ्याम्
गुप् गुब् गुपौ गुब्भ्याम् ताट्क् ताट्ग् ताट्शौ ताट्क्षु एवं यादृगादयः नशेः को वा पदान्ते नश्या
दीकस्यैवनकनग नट् नड् नशौ नग्भ्याम् नड्भ्याम् नक्षु नट्सु विट् विड् विशौ विड्भ्याम् दिशाम्
स्पृक् स्पृग् स्पृशौ हृतस्पृक् उदकं एवंस्यतत्कुत्वम् उदकस्पृट् उदकस्पृड् दधृक् दधृग्

१५

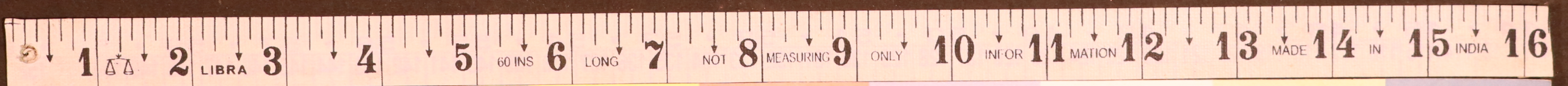

दधृषौ दधृषः रत्नमुट् रत्नमुड् रत्नमुषौ रत्नमुड्भ्याम् षष्शब्दो नित्यं बहुवचनान्तस्तिषसद्रूपः न
स्मासोर्लुक् षट् षड् १ षड्भिः षड्भ्यः २ ॥ उकारस्याणो भवति नामि परे षण्णाम् षट्सु षट्त्सु
परमषट् परमषड् परमषण्णाम् गौणत्वे न लुक् स्यात् प्रियषट् प्रियषड् प्रियषषौ प्रियषषः प्रि
यषषाम् दोषाम् दोषादीनां रेफो भवति रसे पदान्ते च दोः दोषौ शसादौ वा दोषन् दोषः दोष्णः
दोषा दोष्णा दोर्भ्याम् दोषभ्याम् दोष्णि दोषणि दोषि सविसर्गान्तं स्यान्निकारस्य च अव्ययवत् तथान्ये पि
किलान्यरसूषः दोःषु दोष्षु दोष्षु सोर्विर्हसे विपठीः विपठिषौ विपठीर्भ्याम् विपठीःषु विवि
ट् विविड् विविड्भ्याम् विविट्सु विविक्षौ स्कोराद्योश्च नट् नड् नक्षौ नक्षः गोरट् गोरड् गोरट्सु नतिरक्ष्योः संयोगा
न्तलोपस्त्वन्ये के नक् नग् गोरक् गोरग् कलोपे कत्वं सिद्धम् पिपक् पिपग् पिपक्षौ पिपक्षु एवं विवक् विवग्
विवक्षौ सुपीः सुपिषौ सुपीर्भ्याम् सुपीःषु सुपीष्षु एवं सजूः सजुषौ सजुषः विद्वान् विद्वांसौ हे
विद्वन् वसो वः उः वसोर्वकारस्योत्वं भवति शसादौ स्वरे न हि नपुंसके स्वरे च ईयोकारे च विदुषः
विदुषा विद्वद्भ्याम् विद्वत्सु सेदिवान् वस्योत्वे इडभावः सेदुषः सेदुषा सेदिवद्भ्याम् ऊषिवान् ऊ
षुषः ऊषिवद्भ्याम् शशकवान् शशकवांसौ नृथान्वोः शशकुषः शशकवद्भ्याम् श्वपरक्वसूसाद्
वयोद्धान्तो संयमत्वे सहित् सहिंसौ सहिन्भ्याम् सहिन्सु ध्वन्धसो ध्वद्भ्याम् एवं स्रस्त् पुंसोम
सुः पुंसो मस्ड्रादेशो भवति पुंसि परे च सर्वत्र च पुमान् पुमांसौ पुमांसः हे पुमन् पुंसः पुंसा पुंसु वेधाः

सा
वे
२८

वेधसौ हे वेधः वेधोभ्याम उशनसाम उशनस पुरुदंसस अनेहसां सेर्डा भवति उशना: उशन-
सौ धौ नो नलोपश्च वा वक्तव्या हे उशन हे उशनन हे उशनः उशनोभ्याम उशनस्सु सोमः
अदसोऽस्येस्सः सौ सेरौ अदसः सेरौ स्यात असौ दस्य सः सादे अदसोऽसाद्स्य ऊमभवति अमू
जसी परीवकत्वे अदसपकारस्य ईर्भवति वकत्वे अमी अमुम अमू अमून अमुना अमूभ्याम अमी
भिः अमुष्मै अमूभ्याम अमीभ्यः अमुष्मात अमूभ्याम अमीभ्यः अमुष्य अमुयोः अमीषाम अमुष्मि
न अमुयोः अमीषु इति हलन्ताः पुंलिंगाः नहो धः नहो हकारस्य धो भवति धातोः के से पदे ना
म्नस्य से पदांते च उपानत उपानद् उपानहौ उपानहः उपानत्सु उष्णिक उष्णिग उष्णिहौ उष्णि
ग्भ्याम द्यौः दिवौ दिवः उरसे द्युभ्याम द्युषु सोर्विह्वसे गीः गिरौ गीर्षु एवं पुरादयः चतस्रः प्र
तिचत्वा प्रियचत्वाः हे प्रियचत्वः इयं स्त्रियाम इदमस्त्रियामियम सौ इयम इमे इमाः इमाम इ
नया अस्यै अस्याः आभ्याम आभ्यः अस्याः अनयोः आसाम अस्याम अनयोः आसु अन्वादेशे
एनाम एने एनाः एनया एनयोः २ सकस्त जौ सरभ्याम सत्सु समित समिधौ समिद्भ्याम स
मित्सु स्या स्ये स्याः स्याम स्यया स्याभ्याम २ स्याभिः स्यस्यै स्याभ्यः २ एवं तद् यद् एतद् किं वाक् वा
चौ वाग्भ्याम वाक्षु ककुप ककुभौ ककुभ्याम ककुप्सु त्वक त्वचौ त्वक्सु त्वचः अपाह्नो
नित्यं बहुवचनान्तः स्त्रीसमहतो यौ दीर्घः शौच आपः अपः भिदयाम अपआश्रस्य दत्वं भवति भका

१५

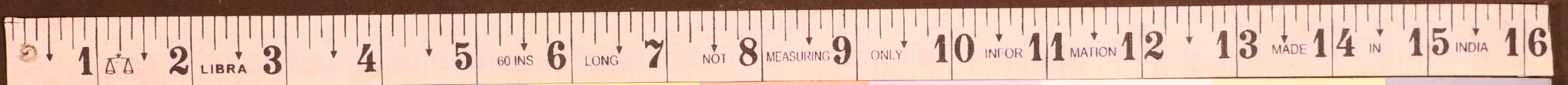
गादौ विभक्तौ अद्भिः अद्भ्यः अपाम् अप्सु दिक् दिग् दिशौ दिग्भ्याम् दिक्षु दिड् दिट् दिशौ दिशाम् दृ
क् दृग् दृशौ सहजुष्वते सजूः सजुषौ सजूर्भ्याम् सजूःषु सजूष्षु आशीः आशिषौ आशीःषु आ
शीष्षु सौ सः सेदौ असौ अमू माद् अमूः अमुम् अमून् अमुना अमूभ्याम् अमूभिः अमुष्मै अ
मुष्याः अमूषाम् अमुष्मिन् अमुयोः अमुषु इति हसान्ताः स्त्रीलिंगाः स्वनडुत् स्वनडुही स्वनड्वां
हि पुनस्तद्वत् वाः वारौ वारि वार्भ्याम् वार्षु उद्रसे विमलद्यु विमलदिवी विमलदिवि किं के
कानि इदम् इमे इमानि अन्वादेशे एनत् एनद् एने एनानि ब्रह्म ब्रह्मणी ब्रह्माणि हे ब्रह्मन् अ
हः अहन्नकारस्य सो भवति रसेपदान्ते च अहः अह्नोः अह्नी अहनी अहानि पुनस्तद्वत् अह्ना अ
होभ्याम् कर्म कर्मणी कर्माणि एवं चर्म नर्म वर्म नर्मादयः दंडि दंडिनी दंडीनि स्रग्वि स्रग्विणी
स्रग्वीणि वाग्मि वाग्मिनी वाग्मीनि बहुवृत्रहत् बहुवृत्रहणी बहुवृत्रहणी बहुवृत्रहाणि बहुपू
ष्णी बहुपूषणी बहुपूषाणि बहुयम बहुयम्नी बहुयमणी बहुयमाणि असृक् असृजी
असृञ्जि शसादौ वा असन् असा असृजा असृग्भ्याम् ऊर्क् ऊर्जी ऊर्न्जि बहूर्जी नुम्प्रतिषे
धः केचिन्नुमं वा वानम् बहूर्नि बहूर्न्जि यत् यानि तत् तानि यत् यानि एतत् एते एता
नि अन्वादेशे एनत् एने एनानि एनेन एनयोः बेभित् बेभिदी बेभिदि शौ नुम् बेभिन्दि चेच्छिद् चेच्छि
दी चेच्छिदि गवाक् गवाञ्चि स्वरूपाणि क्लीवे चानि भेदतः असंख्यातानि मालोपेनैवापिकशानेमनम्

सा
वं
१९

16

सम्यक्प्रत्ययद्रुदौ षट्के सस्त्रीप्रतिज्ञस्भासोः तत्वादिशेषे दशके रूपाणीति विभावय गोऽर्वेत्यक्
गवाक् गवाग् गोअक् गोअग् गोक् गोग् गवाङ् गोअङ् गोङ् गोचौ गवाञ्चौ गोअञ्चौ गोञ्चौ
गवाञ्चि गोअञ्चि गोञ्चि गोचा गवाञ्चा गोअञ्चा गोञ्चा गवाग्भ्याम् गोअग्भ्याम् गो
ग्भ्याम् गवाङ्भ्याम् गोअङ्भ्याम् गोङ्भ्याम् गवाक्षु गोअक्षु गोक्षु गवाङ्क्षु गोअङ्क्षु गोङ्क्षु गवाङ्षु गोअङ्षु गोङ्षु
तिर्यक् तिरश्ची तिर्यञ्चि तिर्यङ् तिर्यञ्चौ यकृत् यकृती यकृन्ति यकानि यका यकृता यक
भ्याम् यकभ्याम् शकृत् शकृती शकृन्ति शकानि शका शकृता शकभ्याम् शकृद्भ्याम् ददत्
ददती ददंति एवं जाग्रदादयः वादीयोः शतृः प्रवर्गानात्परस्य शतृवोनुम ईकारे रेपि च तुदत्
तुदंती भात् भाती भांती श्यप्योरावित्यम् श्यप्रत्ययपरस्य यसंबन्धिनो कारान्तस्य शतृनित्यं नुम ई
कारे रेपि च पचे पचत् पचद् पचंती पचंति दीव्यत् दीव्यद् दीव्यंती दीव्यंति स्वप् स्वपी नसमहतो
धौदीर्घः शौच स्वाम्पि दीर्घो नेत्यके स्वम्पि स्वपा भिद्भ्याम् स्वब्भ्याम् स्वप्सु स्वपिस्वप्सु जगत् ज
गती जगंति महत् महती महांति धनुः धनुषी नुंषप्रवेस्य शोदीर्घः धनूंषि हविः हविषी हवीं
षि पयः पयसी पयांसि तेजः तेजसी तेजांसि वचः वचसी वचांसि पिपठीः पिपठिषी पिपठींषि
यत्त्वं तस्य शोनुस्व यावत् यावती यावंति तावद् तावती तावंति सर्पिः सर्पिषी सर्पींषि भ्र
दः [illegible] इति हलन्ता नपुंसकलिङ्गाः ॥ त्वमहं सिना सिसहितयोर्युष्मदस्मदोस्त्वमहं

१९

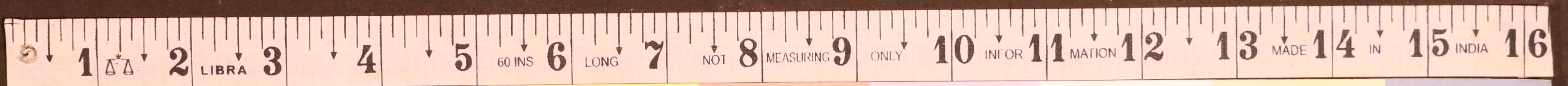
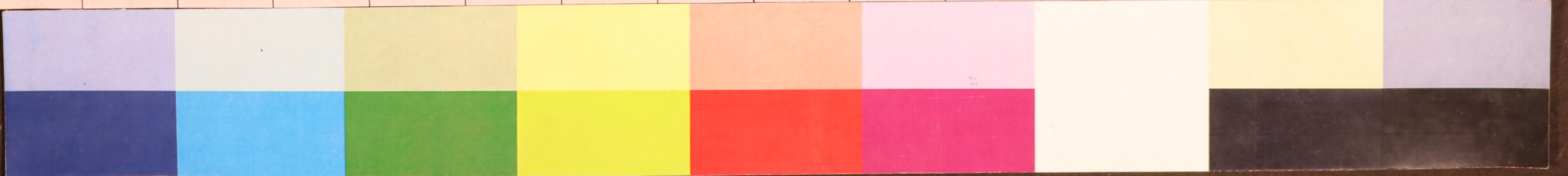

मित्येवादेशौ स्तः त्वम् अहम् युवावौ द्विवचने द्वित्ववाचिनोर्युष्मदस्मदोर्युवावौ भवतः विभ
क्तौ आमौ युष्मदस्मभ्यां परऔ आम् भवति युवाम् आवाम् यूयंवयं जसा जसा सहितयोर्युष्म
दस्मदोर्यूयंवयं भवतः यूयम् वयम् त्वमदेकत्वे युष्मदस्मदोस्त्वन्मदौ भवतः एकत्वे गम्यमाने
आम्सौ युष्मदस्मदोः शेरात्वं भवति अमि सकारे भिसि च परे त्वाम् माम् युवाम् आवाम् त्वदा
घेत्वेशसीनिरीचः शसो नो वक्तव्यः युष्मान् अस्मान् त्वन्मदादेशे कृते टाङ्योः युष्मदस्मदो
रेत्वं भवति टाङ्योः परयोः त्वया मया युवाभ्याम् आवाभ्याम् युष्माभिः अस्माभिः तुभ्यंमह्यंङ्या

ङ्या सहितयोर्युष्मदस्मदोस्तुभ्यंमह्यमेतौ भवतः तुभ्यम् मह्यम् युवाभ्याम् आवाभ्याम् भ्यसं

(margin: यभ्यम्)

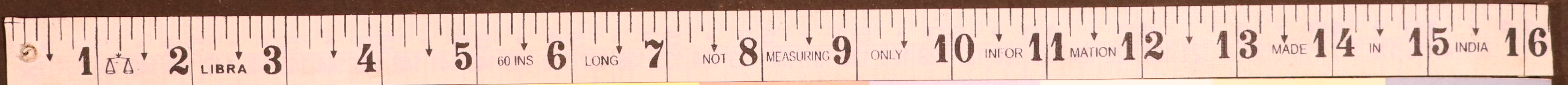
युष्मदस्मद्भ्यां परो भ्यसं भवति शकारो भकारादित्वर्थः नेनात्वेत्वेन भवतः युष्मभ्यम् अ
स्मभ्यम् ङसिभ्यसोस्तः ङसि सहितयोस्त्वमौ भ्यसश्च परे त्वत् मत् युवाभ्याम् आवाभ्याम्
युष्मत् अस्मत् तवमम ङसा ङसा सहितयोर्युष्मदस्मदोस्तवममौ भवतः तव मम युवयोः
आवयोः साम् आकम् युष्मदस्मभ्यां परस्य साम आकं भवति युष्माकम् अस्माकम् त्वयि मयि
युवयोः आवयोः युष्मासु अस्मासु समस्यमानेष्वेकत्ववाचिनी युष्मदस्मदी समासार्थोन्यसं
ख्येऽपि युवावौ त्वन्मदावपि सिन्नसदेश्चस्यपात्यादेशाः स्युः सदैव ने त्वाहौ युवयौ तभ्यमह्यौ
तवममावपि एते परत्वाद्बाधंते युवावौ विषयेऽस्मिके त्वन्मदावपि बाधंते पूर्वे विशति षेधतः से

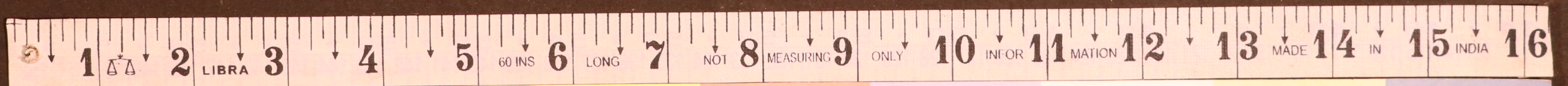
सा
वे
८

कसंख्यः समासार्थौ बहुर्थे युष्मदस्मदौ तयोरेकत्वार्थे त्वमौ वा वौ त्वन्मदौ न च त्वांमां वा तिक्रां
तो तित्वम् अत्यहम् अतित्वाम् अतिमाम् अतियूयम् अतिवयम् अतित्वाम् अतिमाम् अतित्वान् अ
तिमान् अतित्वया अतिमया अतित्वाभ्याम् अतिमाभ्याम् अतित्वभ्यम् अतिमभ्यम् अतित्वत् अति
मत् अतितव अतिमम अतित्वयोः अतिमयोः अतित्वाकम् अतिमाकम् अतित्वयि अतिमयि
अतित्वयोः अतिमयोः अतित्वासु अतिमासु युवामावां वातिक्रांत इति विग्रहे सिजस्तुस्सपा
ववत् अत्यत्र युवां वा यूयं युष्मानस्मान्वातिक्रांत इति विग्रहे सिजस्तुस्सुपाग्वत् अतियुष्मान् अत्य
स्मान् अतियुष्मान् अत्यस्मान् अतियुष्मया अत्यस्मया युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयाभि
स्तेमेवान्नौवस्नसौ युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयासहितयोर्यथासंख्येनामी आदेशा भवे
ति तत्रैकवचने तेमे भवतः द्विवचने वांनौ भवतः बहुवचने वस्नसौ त्वामामा अमासहित
योर्युष्मदस्मदोस्त्वामा एतौ भवतः धीशस्त्वावतु मापीह दत्तात्ते मेपि शर्म सः स्वामी ते मेपि सह
रिः पातु वामपि नौ हरिः सुखं वां नौ ददात्वीशः पतिर्वामपि नौ हरिः सोव्याद्वो नः शिवं वो नो द
यात्सेव्योत्र वः स नः अन्वादेशे नित्यम् अनन्वादेशे वा धातौ तेन त्वं वा भक्तो ते ते हर
येनमः नादौ वाक्यादौ पादादौ वर्तमानयोर्युष्मदस्मदोर्नैते एकाक्यात्तेवा कामं त्वाम्पात्तमा
म्यात् वेदैरशेषैः संवेद्योस्मान्कृष्णः सर्वदावतु विशेष्यपूर्वसंबोधनेनापूर्वसंबोधने च हि

१२

त्वात्स्मात्संबोधनार्थयोर्नैते देवास्मात्पादिरित्यहे विसर्गोस्मात्परतसवेदा विशेष्यपूर्वोन्तहरे
कृपालोनः पादिसवेदारत्तदेवनः चादिभिश्च चवाहस्वहएवएभियोगेनैते शावयोश्चयोश्चशो
हरिर्मामेवरत्तव श्वचात्वषत्नानार्थयानभियोगेनैते चेनसात्वोसमीतते भक्तस्तवरूपंध्याय
ति वात्वषत्वानेनभक्तस्त्वापघएतिचत्वषा विद्यमानपूर्वोन्यथमांतानार्थयोरन्वादेशेप्येतेवा भ
क्तस्त्वमप्यर्हंतेन हरिस्त्वांत्रायतेसमाम् त्वामेतिवा, चादिनिपाताः, चवाहस्वहएव एवमन्नूनम्
पृथक्प्राध्वत् युगपत् भूयस् नह हेत विना नानास्वस्तिश्रुतिरोधानक्रम् मृषामिथ्या पृथ
पृथो सहोषसस् उच्चैसनीचैसशनैस् ऋधक्ऋतेआरात् दिवारात्रोसायम् चिरम् मनाक् ई
षत्जोषमतूष्णीम् बहिस् अवस्अधस् समयानिकषा स्वद्धाचेनत्वनसामिसनासनात् सनत्
तिरस् अंतरा अंतरेणासहसा अलम् वषट्तमा विहायसा अग्रा मिथोमिथस् प्रायस् मुहुस्
साथम् साकमसमम नमस् हिरुक्धिक् मामाहृत्वर् अंतर् प्रातर् पुनर् सनुतर् यावत् तावत्
स्वाहा स्वधा तथाहि खलु किल उषु सषु उपसर्गास्ताविभक्तिप्रतिरूपकाश्च अवदत्तम् अ
हंयुः हेलो अग्रा रेरे ऊरु पपे गोगो वाम पश्यत्कम् यथा कथा पाट् प्याट् अंग हैहे भो अये
चवविषुवेश्च एकपदे हाक् महत्त्व प्रात स्नात श्रौषट् वौषट् इत्यादि तन्नादिविभक्त्यर्थेति
यान्ते तस्मिन्निति तत्र यस्मिन्निति यत्र कुत्र कुह कतरस्मिन्कालेनदायदा कदा सदा सर्वदा

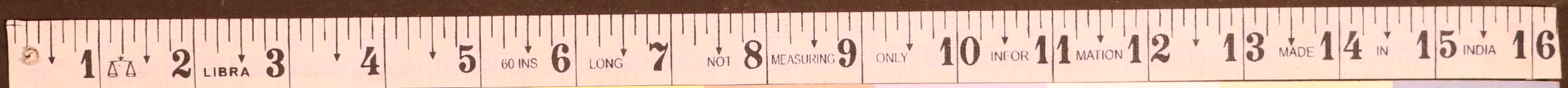

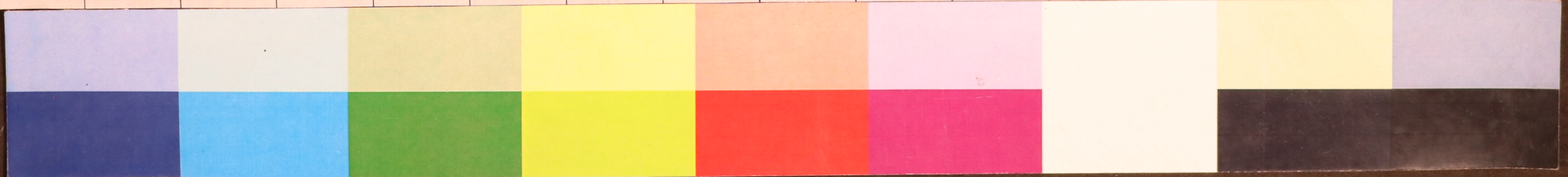

सा॰
वे॰
१८

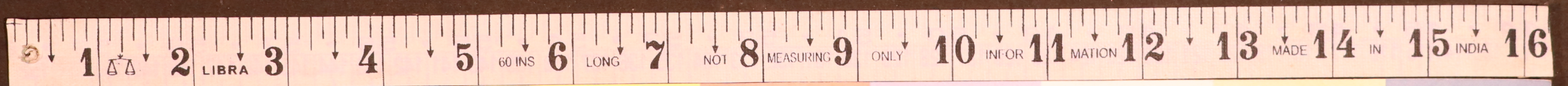
एकदा अन्यदा तेन प्रकारेण तथा सर्वथा कथम् इत्थम् आद्यादिभ्यस्तः ततः यतः कुतः सर्वतः बहु
तः सार्वविभक्तिकस्तसिरित्येके आदितः मध्यतः अन्ततः पूर्वस्मिन्निति पुरः पुरस्तात् अधस्तात् ऊ
र्ध्वम् उपरि उपरिष्टात् परस्मिन्निति परे । दक्षिणेन दक्षिणात् दक्षिणतः उत्तरतः दक्षिणस्यां दिशि
दूरे दक्षिणाहि राज्ञाधीनं राजसात् सर्वं भस्मेति भस्मसात् ऊरी उररी उरी विस्तारांगीकारयोः सद्य
आदिकाले निपात्यते समानेऽहनि सद्यः अद्य अधुना इदानीं सम्प्रति साम्प्रतम् सम्प्रति कुरिति कु
त्सिति तूष्णीम् शश्वत् शीघ्रम् पूर्वेद्युः परेद्युः परेद्यवि पिशुनः पृथक् पराणि अन्येद्युः तर्हि यर्हि कर्हि
एतर्हि प्रादिरूपसर्गाः प्र परा अप सम् अनु अव निस् निर् दुस् दुर् वि आङ् नि अधि अपि अति सु उत् अभि प्रति परि
अपि प्रति उप आङ् श्रत् अन्तर् आविर् प्राग्धातोः उपसर्गा धातोः प्राक्प्रयोक्तव्याः तदव्ययम् अव्य
यसंज्ञं भवति कार्यं तेन क्वचित्प्रकरणात् यथा समवत् स्त्रिकाल सत्रामहत्याधनं अव्ययसंज्ञं भ
वति अव्ययादिभ्यः केवलं कर्तव्यं निर्देशो सदृशं त्रिषु लिंगेषु सर्वासु च विभक्तिषु वचनेषु च स
र्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम् वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः आपं चैव हलन्तानां यथा वाचा
निशा दिशा अवतंसः वतंसः अपिधानम् पिधानम् इत्याद्युदाहरणानि आवतंसः स्त्रियाम् अकारान्तात्
स्त्रियां वर्तमानात् आप्प्रत्ययो भवति सर्वासामाप्स्यमेषा अजा एडका अश्वा चटका मूषि
काबाला वत्सा होढा मन्दा विलाता संफला भस्त्रफला अजिनफला शणफला पिंडफला स

स्वष्या शाकस्वष्या ग्रामकस्वष्या कोऽस्य स्वष्या गोत्र स्वष्या पकस्वष्या पूर्वा ऋल्वा ड्यादिष्टा देववि
शात्मेष्टाक निषाम ध्यमेति इयोगोपिकोकिला मालावपि ग्रमला इत्यादि ॥ पादोवाईप् ॥ द्वि
पदो द्विपात् कात्यनः कापिपरे एवं स्याकारस्येकारो भवति कारिका पाचिका अतः किम्
नौका लिपकारीनां न लिपका फवका वटका पकासका उपत्यका अधित्यका तारका
ज्योतिषि शुग्यवनादिका वर्णकातंतवे ग्रमवर्णिका वर्तका शाकुनो प्राचाम् उदीचां वर्ति
का अष्टका छाइ अष्टिका माक्षचिहा सूतका सूतिका पुत्रिका पुत्रका वृंदारका वृंदारिका
आर्यका आर्यिका चटकका चटकिका निर्भसका निर्भसिका एषका एषिका भस्त्रका भ
स्त्रिका तका तिका द्वके द्विके निःस्वका निःस्विका ॥ ऋस्वोवा ॥ स्त्रियां पूर्वस्य कापि परे तत्रा
दौ वक्तव्ये वा स्यात् गंगका गंगाका गंगिका नदिका नदीका खेपसिलरा खेपसीतरा
बाग्रहणाद एवं संध्यक्षराणात्र गोका नोका ॥ युणाईप् ॥ ईडिनी धानी मघोनी कवी पघलोपः
स्वर्णावर्णयोर्लोपो भवति नद्दिन यस्वरयोरपि च डीपदानी वैदी ईपनोलोपः राजो हि
राज्ञी स्त्रिनः षकारस्य काश्उकारमकारात्नवं पात्स्त्रियामीप् भवति षकारकी ढकरुचरी
इत्वरी ऋरुदचीऋरुदपसी ऋरुदचीऋरुमाची ॥ गोमती म पर्वती विदुषी रोक्षं तीनदनी
वारोपः शतः नदंती मव्रता प्रेप् सीमा सीमानी अनंता दऋचीदेन वऋयर्च्च वऋयत्वानोदा

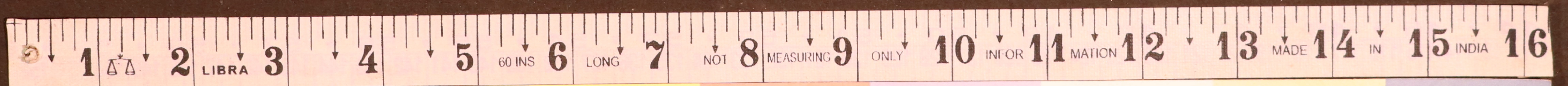

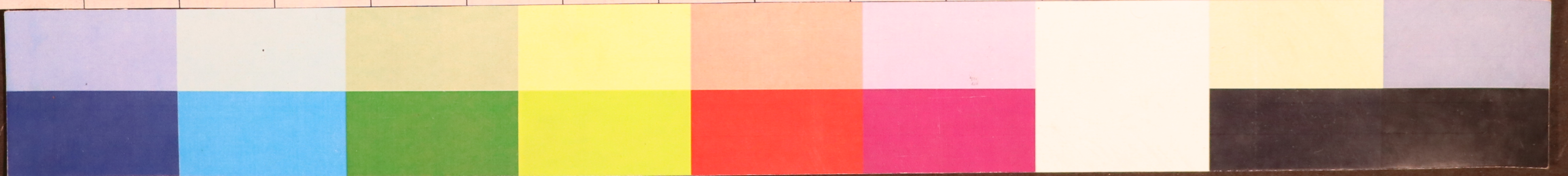

ऽवा सीमा सीमे सीमाः दामा दामे दामाः बहुयज्वा बहुयज्वे बहुयज्वाः उपधालोपिनो वेप् बहु
राज्ञी बहुराज्ञ्यौ बहुराज्ञ्यः बहुराजा बहुराजानौ नदादेः अदंतात्स्त्रियामीप् नदी गौरी सौपर्णी
शालिकी चौरी सैरणी पौत्री घातकी कौमारी कौपी गार्गी गार्ग्यायणीत्यादि अनंत्यवयोवाचि
नोऽदंतात्स्त्रियामीप् कुमारी किशोरी वधूटी चिरंटी तरुणी तलुनी अनंत्य इति किम् वृद्धा स्थवि
रा अदंतात्किम् शिशुः ऊधसोनंतस्य बहुव्रीहेर्नङ् स्त्रियाम् कुंडोध्नी घटोध्नी वयोवाचिनो हायन
स्य द्विवत्सरेभ्यां णत्वम् त्रिहायणी चतुर्हायणी इंद्रादेरानीप् स्त्रियां पुंयोगे इंद्राणी भवानी श
र्वाणी रुद्राणी वरुणानी मृडानी आचार्यात् णत्वं च आचार्याणी हिमारण्ययोर्महत्त्वे महद्धि
मं हिमानी अरण्यानी यवाद्दोषे दुष्टो यवो यवानी यवनाल्लिप्याम् यवनानी मातुलोपाध्या
याभ्यां वा मातुलानी मातुली उपाध्यायानी उपाध्यायी अपुंयोगे स्त्रियोपाध्यायेभ्यो वा स्वार्थे अ
र्याणी अर्या क्षत्रियाणी क्षत्रिया उपाध्यायानी उपाध्याया पुंयोगाख्या अदंतात्स्त्रियामीप् पृथ्
वी गणकी पालकांतान्न गोपालिका अश्वपालिका सूर्याद्देवतायामाप् सूर्यस्य स्त्री देवता
सूर्या अन्या सूरी जातेरयोपधात् जातिवाचिनो यकारोपधाद्दंतात्स्त्रियामीप् ब्राह्मणी
वृषली यकारोपधान्न क्षत्रिया वैश्या क्वचिन्न बलाका गवयहयमुकयमत्स्यमनुष्याणां
प्रतिषेधः गवयीहयीमुकयीः समासे हितस्येति यलोपः मनुषी सूर्या गार्ग्या योरीपि मत्सी

गार्गी तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणि यलोपः तैषी पौषी ईयिमत्स्यस्य यलोपः मत्सी पाकेकर्णेति कंश
न्या गोणीआवपने गोणामत्रा स्थलीअकृत्रिमायाम् भाजीश्राणाचेत् नागीस्थूलाचेत् काली
वर्णाश्चेत् नीलीओषधिप्राणिसंज्ञायांवा कुशी अयोविकारश्चेत् कामुकीमैथुनेच्छायाम् कब
रीकेशविन्यासे गोणाद्वा गोणी गोणा बहुव्रीहेर्नोतिपूर्वपदान्तनोन्तात् ऊरुभित्री न्ना
तोन्नात्र देवजाता अस्वांगपूर्वपदाद्वा सुरापीतीपाणिगृहीतीभार्यायाम् अन्यापाणिगृही
ता क्रीतान्तात्करणादेः वस्त्रक्रीतीक्वचिन्न धनक्रीता क्तान्तादल्पाख्ये अभ्रलिप्तीद्यौः अल्पतोकि
मवेदनलिप्तान्या स्वांगाद्वा स्वांगवाविनोर्दन्तादसंयोगोपधाद्वा स्त्रियामीप् सुमुखी सुमुखा
सकेशीसकेशा नासिकोदरौष्ठजंघादन्तकर्णशृंगाद्वा तुंगनासिकी तुंगनासिका मंदोदरी
मंदोदरा बिम्बोष्ठी बिंबोष्ठा एवं सजंघी सदंती सकर्णी सशृंगी अंगगात्रकंठेभ्यश्च स्वं
गी स्वगात्री सकंठी सपुच्छी एते स्वंगेभ्यादि कबरमणिविषशरेभ्यः पुच्छान्नित्यम् कबरपुच्छी
मणिपुच्छी विषपुच्छी शरपुच्छी उपमानात्पक्षपुच्छाभ्याम् घेपनपक्षी घेपनपुच्छी नक्रोडादिब
ह्वचात् कल्याणक्रोडा सुजघना सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च सकेशा अकेशा विद्यमाननासि
का नखमुखात्संज्ञायाम् शूर्पणखा गौरमुखा संज्ञायां किम् ताम्रमुखी कन्या दिनोगणात्
उक्तान्नूणवाविनोवास्त्रियामीप् पट्वी पटुः बह्वादेश्च बह्वी बहुः त्वसंयोगोपधात्र खरुः पांडुः

सा॰ वं २०

कृदिकारादक्तिनो वा रात्रिः रात्री शकटिः शकटी अक्तिनः किम् भूतिः अजननिः पद्धत्यादिभ्यो वा

पद्धतिः पद्धती ॥ पेव मन्वादेः ॥ मनु वृषाकपि अग्नि कुसित कुसिद नाम्नामैषामादेशः ऐ स्त्रियां

यो गे मनु वृषाकपि अग्नायी वृषाकपायी अग्नायी कुसितायी कुसिदायी मनायी मनोरौ वा मनावी मनुः पु

त्यादयो निपात्याः पत्नी एकपत्नी वीरपत्नी सपत्नी अग्रेगोपी अन्तर्वत्नी अन्तर्वत्नी प्राचीपत्नी चीति

स्योऽदीवी कचिद्दासदृढपत्नी दृढपतिः वृषलपत्नी वृषलपतिः एता एनी हरिता हरिणी

श्येता श्येनी असिता असिक्नी पलिता पलिक्नीत्यादि इतो मनुष्यजातेर्ङीप् दाक्षी अवन्ती कुन्ती

उतऊः उदन्तादयोपधान्मनुष्यजातिवाचिनः स्त्रियाम् ऊप्रत्ययः कुरूः अयोपधात्किम् अध्वर्युः स्त्री

पङ्गोश्च पङ्गूः श्वशुरस्योकाराकारलोपश्च श्वश्रूः उपमानवाचिपूर्वपदादूरूत्तरपदादूः

करभोरूः रम्भोरूः संहितशफलक्षणवामसहितसहादेरूरोपि संहितोरूः शफोरूः

लक्षणोरूः वामोरूः सहितोरूः सहोरूः नृनरयोर्वृद्धिश्च नारी यूनस्तिः युवतिः इति स्त्रीप्र

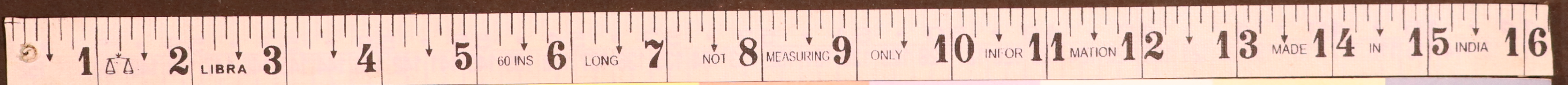
त्ययाः लिङ्गार्थे प्रथमा नामार्थे लिङ्गमात्राद्याधिक्येऽपि प्रथमा विभक्तिः स्यात् नियतोपस्थिति

को नामार्थः उच्चैः नीचैः कृष्णः श्रीः ज्ञानम् खारी द्रोणः आढकम् एकः द्वौ बहवः अलिङ्गा

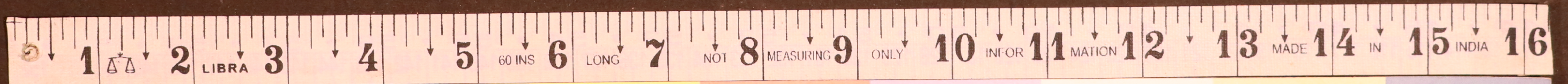
नियतलिङ्गाश्च नामार्थमात्रस्योदाहरणम् अनियतलिङ्गास्तु लिङ्गमात्राधिक्यस्य तटः

तटी तटम् ग्रामं गच्छतीव आभिमुख्यीकरणे प्रथमा स्यात् हे देव हे देवौ हे देवाः भोसः भोस भगोस

२०

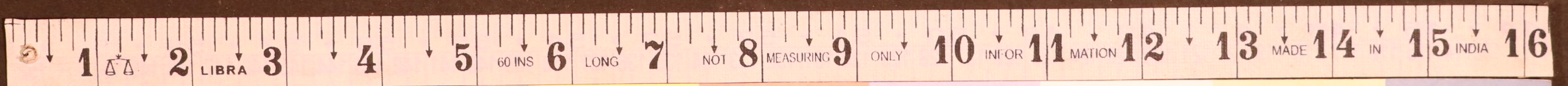
गृहोस्म वन्मगवत्रयवत्रिपतेतेषांवानिपात्यंते यो भोरदे भगोनमस्तेपृच्छोयादि शेषाः का-
यकर्तृसापनयोर्दानपात्रेविशेषावथौसंबंधायाधाराभावयोः द्वितीयाद्याषष्ठ्येष भवंति कार्यैक-
संकारके द्वितीया कर्तृकरोतिकान्तकः नृपंपश्यतिचालकः राज्यंप्राप्नोतिपंडितः सोमंसुनो-
तिसोमपाः कर्तृविकरणोचतृतीया चित्रः पावेणगामेणरावणोलोकरावणः करणेनापि वि-
शेषाणोपिवाने श्रेयसेपुनः २ दानपात्रेचतुर्थीवेदविदेगांददाति क्रिययायमभिप्रैति तत्रापिचतु-
र्थीपत्येशेते विश्लेषोविभागस्तत्रपंचमी हिमवतोवतरतिगंगा संबंधेषष्ठीराज्ञः पुरुषोलेयः
आधारेसप्तमी औपश्लेषिकः सामीपिकोभिव्यापकोवैषयिकोनैमित्तिकऔपचारिकश्चेतिषो-
ढा कटेशेतेकुमारोसौवटेगावःसुशेरते तिलेषुविद्यतेतैलं दिविवसामरेपरम् गुरुसत्ववहते
थीरोगुल्पगुरुकविराणांपरत्नम् क्रियालक्षणंभावस्तत्रापिसप्तमी वर्षतिदेवेचौरत्राधावन्तः विना
सहनमम्तृतेनिपारणोस्वाम्यादिभिश्च एतैर्योगेद्वितीयाद्याविभक्तयः विनादियोगेद्वितीया वि-
नापापंसर्वंफलति अंतरेणात्मानंकिम् जीवितेन अंतरात्मामोहविः जपमनुप्रावर्षत् समीपे
उपहरिंसुराः नदीमन्ववसितासेनाअनिदेवान्क्रमस्ते अभितोग्रामम् सर्वतोनगरम् धिग्जाल्मम्
उपर्युपरिपर्वतम् अध्यधिमस्तकम् अधोधोग्रामम् उभयतःकृष्णम् पर्वेपरितः समयानिकषा
हाप्रतियोगेपि कालाध्वनोर्नैरंतर्ये मासमधीतेक्रोशंपर्वतः मासंगुडधानाः मासंकल्याणीको

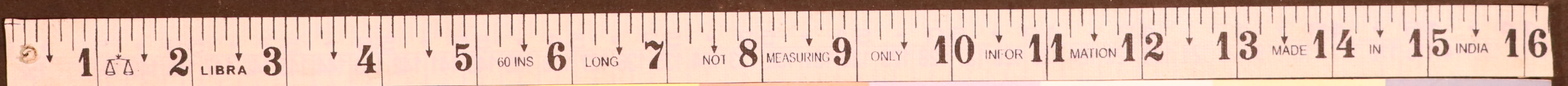
मासमधीते क्रोशं कुटिला नदी क्रोशं गिरिः ॥ अधिशीङ्स्थासामाधारः कर्म ॥ अभिनिविशश्च ॥ उपान्वध्या
ङ्वसः ॥ अधिशेते अधितिष्ठति अध्यास्ते वा वैकुण्ठं हरिः । अभिनिविशते सन्मार्गम् । उपवसति अ
नुवसति अधिवसति आवसति वा वैकुण्ठं हरिः । नाभक्त्यर्थस्य वनेऽपवसति । सहादियोगे तृतीया
सह शिष्येणागतो गुरुः । एवं साकं सार्धं समं योगेऽपि ॥ येनाङ्गविकारः ॥ येन विकृतेनाङ्गेनाङ्गिनो वि
कारो लक्ष्यते तेन तृतीया । अक्ष्णा काणः । अङ्गविकारः किम् । अक्षि काणमस्य । कं वित्थकारं श्याम
सलत्वेन जटाभिस्तापसः । प्रकृत्यादिभ्यश्च । प्रकृत्या चारुः । प्रायेण याज्ञिकः । गोत्रेण गार्ग्यः । स
मेनैति विषमेणैति । द्विद्रोणेन धान्यं क्रीणाति । सुखेन दुःखेन याति इत्यादि । तुल्यार्थयोगे कृष्णे

२०

न तुल्यः रामेण तुल्यः । फलप्राप्तौ कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे तृतीया । अह्ना क्रोशेन वानुवाकोऽधी
तः । फलप्राप्तौ किम् । मासमधीतो नायातः इत्यादि । नमःस्वस्त्यादियोगे चतुर्थी । नमो नारायणाय । एवं
स्वस्ति स्वाहा स्वधालं वषड्योगेऽपि । उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसी । नमस्करोति दे
वान् । प्रभ्वादियोगे षष्ठ्यपि । भोजनाय भोजनस्य वा प्रभुः समर्थः शक्तः । कृष्णाय कृष्णस्य वा भद्रं म
ङ्गलं कुशलं सुखमायुष्यमर्थः प्रयोजनं वा भूयात् । रुच्यर्थधातुप्रयोगे प्रीयमाणे । हरये रोचते भ
क्तिः । श्लाघह्नुङ्स्थाशपां प्रयोगे बोधयितुमिष्टे । गोपी कृष्णाय श्लाघते ह्नुते तिष्ठते शपते धारे
रुत्तमर्णे । भक्ताय धारयति मोक्षं हरिः । स्पृहेरीप्सिते । पुष्पेभ्यः स्पृहयति । क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां

यं प्रतिकोपस्तत्र अप्ययेक्रुध्यतिद्रुह्यतिईर्ष्यतिअसूयतिरित्यादि यं प्रतिकोप इति किम् भार्यामी
र्ष्यति मतेश्यादियोगेपंचमी अतेलानात्रम्यक्तिः अन्योन्यहादिहारः आरादन्तात् इतरोग्रामात्
भिन्नः कस्मात् पूर्वोग्रामात् दक्षिणोग्रामात् विनाकस्मात् पृथक् लालावा उपाध्यायादधीते क
थं तर्हि फलतिप्रकृष्टाराधनमन्ते इति प्रमादोयमस्येके अन्येतत्प्रभि सर्वेनसोपि अन्त्रदक्षिणदू
णात्सिद्धमित्याहुः उत्तमः प्रज्ञाः प्रज्ञायंते वनाद्ग्रामोयोजने कार्त्तिक्या आग्रहायणी मासेव
जेनेप्रपरिभ्यां पंचमी अपहरेः परिहरेः संसारः मर्यादाभिविध्योराङ्योगेच आमुक्तेः संसारः
प्रद्युम्नः कृस्मात्तिलेभ्यः प्रतियच्छति माषान् हेतौतृतीयापंचम्यौ जाड्यात् जाड्येन वाबद्धः स्तो
कात्स्तोकेन वामुक्तः दूरान्तिकयोर्योगेषष्ठ्यपि ग्रामस्यदूरादन्तिकाद्वा इत्यादि क्रियाजातिगुण
संज्ञाभिः समरायात्पृथक्करणं निर्धारणम् यत्र तत्रषष्ठीसप्तम्यौ क्रियापरस्तां क्रियापरेष
वाभगवदाराधकः श्रेष्ठः गवां गोषु वाकृष्णा गौः सम्पन्नक्षीरा नृणां नृषु वाद्विजः श्रेष्ठः छात्रा
णां छात्रेषु वामैत्रः पटुः स्वाम्यादियोगेषष्ठीसप्तम्यौ कृष्टतिकृष्टतोवा ग्रामज्ञातीन् साधुकृष्णा
लाभ्यां योगेषष्ठीसप्तम्यौ नासयं अप्रयुक्तः कुशलो वा हरिपूजने हरिपूजनस्य वा साधुनिपुणा
भ्यां पूजायां सप्तमी मातरि साधुनिपुणो वा प्रसितोत्सुकाभ्यां योगेतृतीयासप्तम्यौ प्रसितउ
त्सुकोवाहरिणाहरौवा साध्वसाधुप्रयोगेसप्तमी साधुकृष्णो मातरि असाधुर्मातुले निमित्तात्

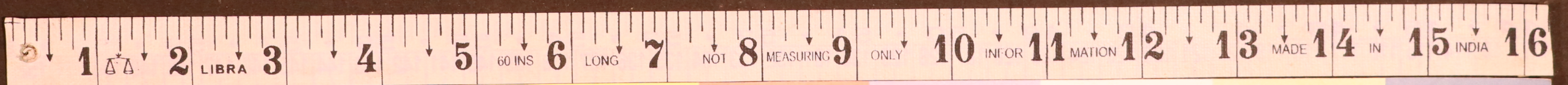

सा॰
वं
२२

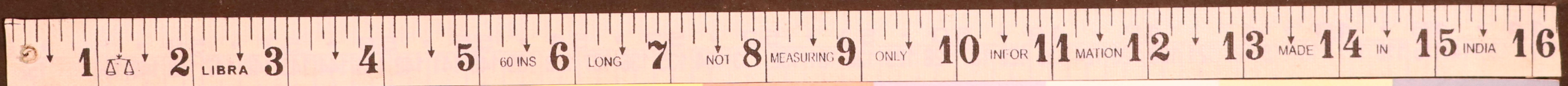
22

कर्मयोगे समसौ वर्माणि ह्यपि नेदं इति दंतयोरिति किं जरम् केशेषु वमरीदं इति सौ सिप्रष्ठलको हतः
कस्य ब्रेतस्य कर्मणि षष्ठी तीव्याकरणे नादर्थौ वर्तयौ संयमाय कृतं यत्नेनैश्य मोयसंयमम् थ
मेमोत्तायमेधावीयं नेधनायमङ्कये तु मोषप्रकृस्य कर्मणि फलेभ्यो याति कार्यलोपे कर्मम
णा यथा वेयं वमोहम्यात्मेतन्ते प्रासनात्मेतन्ते कर्तृकार्ययोरक्तादौ कृति षष्ठी कर्तरि कार्ये च षष्ठी
कादिवर्जिते कृति ष प्रयुज्यमाने कृस्य स्यहृतिः जगतः कर्ता कृष्णः गुणक्कर्मणि वा नेता श्वस्य
ग्रुमस्य ग्राममेवा इत्यादेति काद्रा उभयप्राप्तौ कृति कर्मणि षष्ठी न आश्चर्यो गवां दोहो गोपेन स्त्रीप्र
त्यययोरकाकारयोर्नैकम मोदिका विभिन्ना वा कृत्स्य जगतः शोषे कृति वा शाहानाम न
प्रासनमा वा यैणा गुवायस्य वा वर्तमानाधारार्थस्य कृस्य योगे षष्ठी राज्ञां मतः बुद्धः पूजितो वा
इदमेषामासितम् कादौ तन कृवन कृवाणाः चक्रिवान् चक्राणः चक्रिवांसं वं हरिः हरिं दिदृक्षुः
वा॰ श्लेक विसः दैत्यान् घ्नन् को हरिः जगत्सृष्टा सर्वेकर्तेम विष्णुना हता दैत्याः दैत्यान् हतवान् हरिः
ईषत्करः प्रपंचो हरिणा सोमं पवमानः आत्मानं मंडयमानः वेदमधीयन् कर्ता लोकान् दि
षः शतवा मरस्पर्धुरमाद्विषन् भविष्यत्कस्य भविष्यदायमर्णो ग्रेस्यनस्य योगे षष्ठी न सतः
पालको वतरति व्रजं गामी शतं दायी कृत्यानां कर्तरि वा मया मम वा सेव्यो हरिः उभयप्राप्तौ कृ
त्ये षष्ठी न नेतव्या व्रजं गावः कृष्णेन इत्यनिकटार्थयोगे षष्ठीपंचम्यौ इत्यनिकटे वा ग्रामस्य ग्रामाद्वा

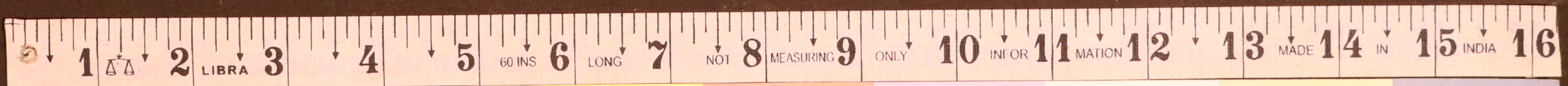
२२

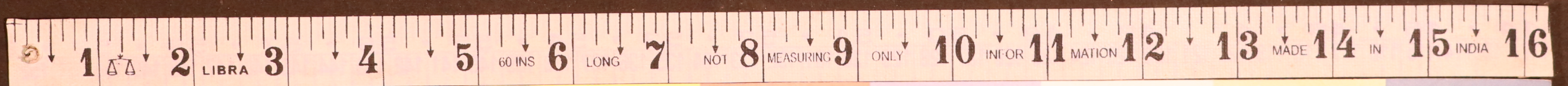

गृत्नार्थे स्वरूपविरूपत्रूपव्याख्यार्थे स्वचदिवः कर्मणि षष्ठी शतस्य दीयते वोपसर्गे शतस्य
शतं वा शतेन दीयते षष्ठी हेतुप्रयोगे अन्नस्य हेतोर्वसति सर्वादेर्हेतुप्रयोगे हेतौ योग्ये च तृतीया
षष्ठ्यौ केन हेतुना वसति कस्य हेतोः निमित्तपर्यायप्रयोगे सर्वा विभक्तयः सर्वादेस्तृतीयादयः
को हेतुः किं प्रयोजनम् कं हेतुम् किं प्रयोजनम् केन हेतुना ज्ञानेन निमित्तेन हरिः सेव्यः ज्ञानाय
निमित्ताय प्रयोजने प्रथमा आख्यातकृत्तद्धितनिपातैरुक्ते कारके सर्वेभ्य एव प्रथमा स्यात् घटः
क्रियते हरिः करोति कृष्णः कंसं हतवान् कृष्णेन कंसो हतः उपस्ततः(?) पक्वः पचनीयोऽग्निः दानी-
यो विप्रः उपाध्यायः पचनी स्थाली ग्रामानंदः अब्दयः(?) उद्धृतान्नः पीताम्बरः वीरपुरुषः कौ कृ म(?)
म् माधुरः पचवान् दृष्टहतो विषहृतोऽपि संवत्सरं देवनमसाम्यनम् कुमारसंभावदर्शनाय बोधि-
सः इति विभक्त्यर्थः ॥ श्रीगणेशाय नमः समासश्चान्वये नाम्नाम् नाम्नामन्वये सति समासो
भवति च कारात्कृत्तद्धितधातुसंज्ञा प्रयोजकस्य धातूनामपि पूर्वं व्ययेऽव्ययीभावः अव्यये पूर्व-
पदे सति योऽन्वयः सोऽव्ययीभावसंज्ञकः समासो भवति समासप्रत्यययोः समासे वर्तमाना-
या विभक्तेः प्रत्यये च परे लुक् स नपुंसकम् सोऽव्ययीभावो नपुंसकलिङ्गो भवति नपुंसकस्येति
ह्रस्वः नामत्वात्स्यादयः अव्ययीभावात् विभक्तेर्लुक् प्राप्ते अमि अतोऽमनतः अदन्तादव्ययीभावा-
द्विभक्तेर्लुक् पञ्चमीं वर्जयित्वाऽमादेशः कुम्भस्य समीपम् उपकुम्भम् वाराश्रोः अदन्तादव्ययीभावात्

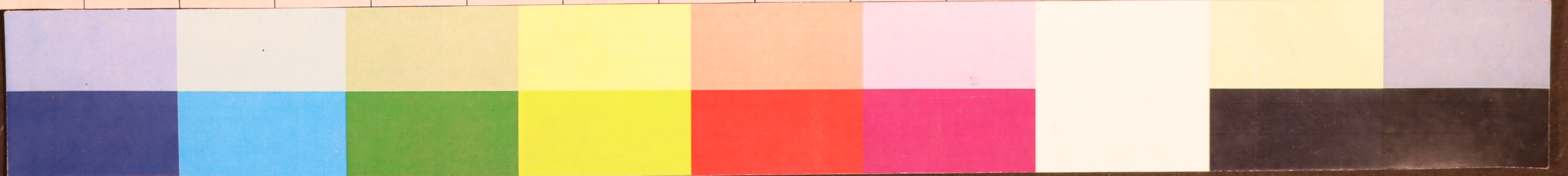

ड्गोरभ्यासात् उपकुंभम् उपकुंभेनकृतम् उपकुंभम् उपकुंभेवानिधेहि अत्रतः किं उपकुंभात् मद्रा
णां समृद्धिः सुमद्रम् यवनानां व्यृद्धिः दुर्यवनम् मक्षिकाणामभावो निर्मक्षिकम् हिमस्यात्यय
अतिहिमम् निद्रा संप्रति न युज्यते इत्यतिनिद्रम् हरिशब्दस्य प्रकाश इति हरि विष्णोः पश्चाद
नुविष्णु रूपस्य योग्यमनुरूपम् अर्थमर्थं प्रति प्रत्यर्थम् शक्तिमनतिक्रम्य करोतीति यथाशक्ति
हरेः सादृश्यं सहरिः सहादेः सादिरिति सदृश्यः ज्येष्ठस्यानुपूर्व्येणानुज्येष्ठम् चक्रेण यु
गपत्सचक्रम् सदृशः सख्या ससखि क्षत्राणां संपत्तिः सक्षत्रम् तृणमप्यपरित्यज्य सतृण
मत्ति अग्निग्रंथपर्यंतमधीते साग्नि॥ यथासादृश्ये॥ यथाशब्दो सादृश्ये वर्तमानः समस्यते ये
ये वृद्धाः यथावृद्धम् असादृश्ये किम् यथा हरिस्तथा हरः अव्ययावधारणार्थे यावदिति अव
धारणार्थे यावच्छब्दः सुप्सुपा समस्यते योऽव्ययः सोऽव्ययीभावसंज्ञकः समासो भवति यावंतः श्लो
कास्तावंतोऽच्युतप्रणामा यावच्छ्लोकम् क्वचिदन्यपदार्थेऽव्ययीभावः उन्मत्ता गंगा य
स्मिन्देशे स उन्मत्तगंगम् शाकस्य लेशः शाकप्रति सूपप्रतिना विपरीतं वृत्तमक्षपरि शलाका
परि एकपरि क्वचिद्वा अपविष्णोः अपविष्णु परिविष्णोः परिविष्णु बहिर्वनात् बहिर्वनम्
प्राग्वनात् प्राग्वनम् आमुक्तेः आमुक्ति अभ्यग्नि अभ्यग्नि प्रत्यग्नि प्रत्यग्नि वनस्य समीपम्
उपवनम् गंगायामनु अनुगंगम् तिष्ठंति गावो यस्मिन्काले स तिष्ठद्गु आयतीगवम् पारेगंगाद्याः

पारेगंगम् मध्येगंगम् इत्यादयो निपात्याः खलेयवाद्यास्मिन्काले खलेयवम् द्वौ मुनी वंश्यौ
द्विमुनि त्रिमुनिव्याकरणस्य सप्तगंगाः समाहृताः सप्तगंगम् द्वियमुनम्॥ ईदृशकाः॥ समासेस
न्निटच्प्रकरास्तेतेप्रत्ययाभवंति शरदः समीपमुपशरदम् प्रतिविपाशम् जरायाजरस् उपजरसं
प्रतिशतिप्रत्यक्षम् अक्ष्णः परंपरोक्षमपरम् परोक्षइतिज्ञापकात् अन्वक्षम् उपराजम् उपसमि
धम् क्वचित्समासांतोविधिरनित्यः उपनदम् उपनदि॥ अमादौतत्पुरुषः द्वितीयायंतेपूर्वपदे
सतियोऽन्वयः सतत्पुरुषसंज्ञकः समासोभवति ग्रामंप्राप्तोग्रामप्राप्तः कूपंपतितः कूपपतितः
ग्रामगतः खट्वारूढः मुहूर्तसुखम् दुःखातीतः ग्रामगामी अन्नबुभुक्षुः दात्रेणच्छिन्नम्दात्रच्छिन्नं
मासपूर्वः मातृसदृशः पितृसमः माषोनम् वाक्कलहः आचारनिपुणः गुडमिश्रः मासावरः द
धिघातः नवमिश्रः दध्योदनः गुडधानाः यूपायदारु यूपदारु अर्थेविशेष्यलिंगताच द्विजाय
येद्विजार्थः सूपः द्विजार्थाशाटी द्विजार्थंपयः भूतबलिः गोहितम् गोसुखम् गोरक्षितम् चौ
राद्भयम् चौरभयम् सुखापेतः दुःखापोढः वृकाद्भीतः राज्ञः पुरुषोराजपुरुषः द्विजयाचकः
देवपूजकः क्वचिन्नेषुनसमस्यते नृणांद्विजः सतांषष्ठः काकस्यकार्ष्ण्यम् फलानांसहितः इ
दमेषामासितम् अपांस्रष्टा ओदनस्यपाचकः भवतःशायिका क्वचिदसमार्थेनस्यपरत्वेवक्तव्यम्
राजमतिज्ञातोनिजः नातमतिज्ञातोनिजैः भूतपूर्वः कायस्यपूर्वंपूर्वकायः अपरकायः अपर

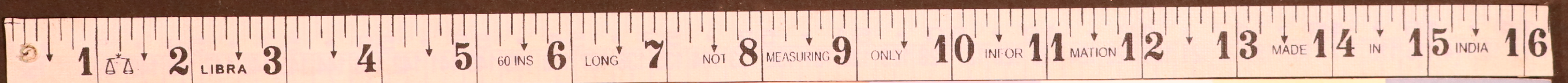
सा
वं
२५

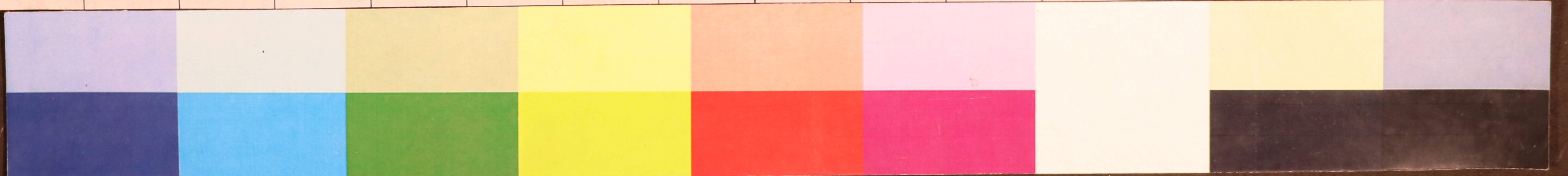
25

कायः उत्तरकायः अर्द्धो मध्यं मध्याह्नः सायाह्नः मध्यरात्रः पश्चिमरात्रः अर्द्धपिप्पली द्वितीयं भिक्षा
याः द्वितीयभिक्षा भिक्षाद्वितीयम् तृतीयभिक्षा भिक्षातृतीयम् तुरीयभिक्षा भिक्षातुरीयम् जी
विकां प्राप्तः जीविकाप्राप्तः प्राप्तजीविकः आपन्नजीविकः जीविकापन्न इत्यादि समासे क्वचिदे
कपदं गत्वेतः शराणां वनं शरवणम् आम्रवणम् सत्रवणम् क्वचिद्वा माषवापिनौ माषवा
पिनौ व्रीहिवापी निव्रीहिवापी णि खरापाणम् खरापानम् अप्रते श शौंडः अप्तशौंडः अलुक् क्वचित्
पात्रेसमितः गेहेशूरः गेहेनर्दी ॥ नञि ॥ नञि पूर्वपदे सति योन्त्यः स नञ्रूपः समासो भवति ॥ न ॥
समासे सति नञो टादेशो भवति स्वरे अश्वादन्योनश्वः संशयस्याभावो सुशायः ॥ निवृत्तं पक
कृतमनावो ॥ नतत्वमनत्वकः नकः नासत्यो नैकधा ॥ चार्थे द्वंद्वः ॥ समस्यमानाच्चार्थे द्वंद्वयोगास
माहाराख्याः तत्रैकं गुरुं च भजस्वेति प्रत्येकमेकक्रियाभिसंबंधः समुच्चयः वटो भिक्षाम
टगां चानयेति क्रमेण क्रियाद्वयसंबंधोन्वाचयः मिलितयोरेकत्रान्वय इतरेतरयोगः संहतिः
समाहारः तत्राद्ययोर्न समासोऽसामर्थ्यात् द्वंद्वे लघ्वक्षरप्रधानेकारोकारांतानां पूर्वनिपातः
पटुश्च गुप्तश्च पटुगुप्तौ अग्निश्च मरुच्च अग्निमरुतौ भोक्तृभोग्यौ धवखदिरौ इंद्रश्चायाः नाप
सपर्वतौ स्वराद्यतस्य इंद्राग्नी देवताद्वंद्वे पूर्वपदस्याकारः इंद्राबृहस्पती अग्नाविष्णू क्वचिन्न
अग्निवायू इंद्राग्नी सोमवरुणयोः अग्न्यादेः सोमादीनां समस्य षः अग्नीषोमौ अग्नीवरुणौ समा

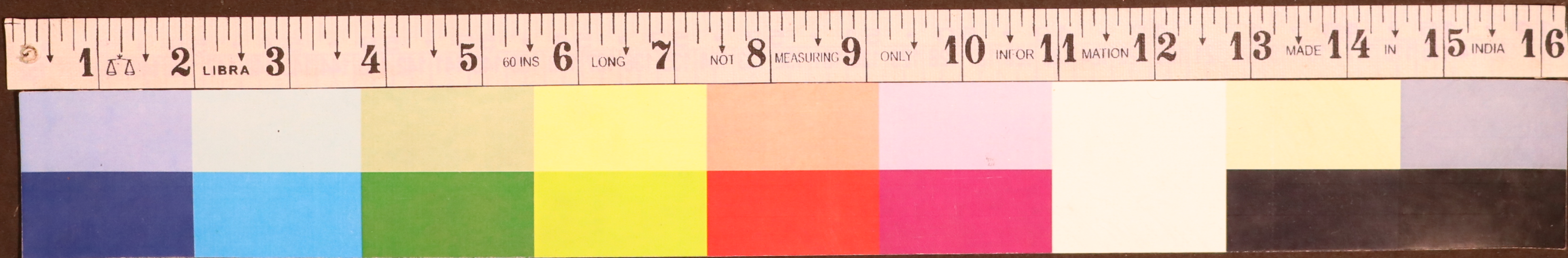
ग्राः स्यात् पर्मविरुद्धौ पर्मः
ज्ञान स्यो विरुद्धमज्ञानम्
अन्यस्मिन्ने, समासे सति नञो,
नादे

२५

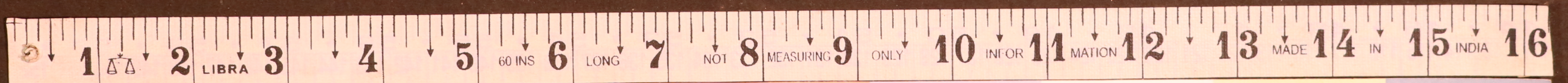
द्वावेकवद्भावः ॥ एकत्वे द्विगुद्वन्द्वौ ॥ एकत्वे वर्त्तमानौ द्विगुद्वन्द्वौ नपुंसकलिङ्गौ भवतः पाणी
पादम् आर्दङ्गिकपाणविकम् रथिकाश्वारोहम् बदरामलकम् पदकक्रमकम् शशकुशप
लाशम् ॥ संख्यापूर्वो द्विगुः ॥ तद्धितार्थविषये समाहारे च वाच्ये संख्यापूर्वो योऽन्वयः स द्विगुसंज्ञकः
समासो भवति पंचकपालः ॥ समाहारे तु ईप् द्विगुः ॥ समाहारे यो द्विगुसमासो भवति तन्नोकारान्ता
दीप् स्यात् ग्रामाणां समाहारः पंचग्रामी पंचाग्नि क्वचिन्न पंचपात्रम्वनत्र्यगामत्रिभुवनम् ॥ ब
हुव्रीहिरन्यार्थे ॥ अन्यपदार्थे योऽन्वयः स बहुव्रीहिसंज्ञकः समासो भवति बहुव्रीहौ विशेषण
समस्यन्तक्तान्तसर्वादिसंख्यानां पूर्वनिपातः बहुधनं यस्य स बहुधनः प्राप्तिधनं यस्य सो प्राप्तिधनः
सा॰ ५ लंबौ कर्णौ यस्य स लंबकर्णः कण्ठेकालः बहेगडुः कृतकटः सर्वप्रियः द्विपुत्रः सत्यः क्वचिन्न च
इशोत्तरः पद्मनाभः दंतजातः ऊरुभिन्नः क्वचिद्वा गुडप्रियः प्रियगुडः आहिताग्निः अग्न्याहितः
दु॰ प्रस्तुयतः उद्यतासिः नञ्स्तम्भ्यः प्रज्ञामेधयोरस् प्रप्रज्ञाः दुर्मेधाः सुमेधाः धर्मादन् प्रथमो द्
धवतीभार्या यस्य सः ॥ स्त्र्यार्थे ॥ स्त्रीप्रत्ययांतस्यान्यार्थे वर्तमानस्य ह्रस्वो भवति पुंवद्वा समासेस
तिसमानाधिकरणे स्त्रीलिंगे पदे पूर्वस्योक्तपुंस्कस्य स्त्रीलिंगस्य पुंलिंगस्येव रूपं स्यात् रूपवत्
भार्यः उक्तपुंस्कस्य किम् खट्वाया द्वितीयः गंगाभार्यः ऊङ्प्रत्ययांतस्य न वामोरुभार्यः स्वरूपार्थ
प्रत्ययांते प्रियादौ च न कल्याणी पंचमी यासां रात्रीणां कल्याणीपंचमा रात्रयः कल्याणीप्रियः त

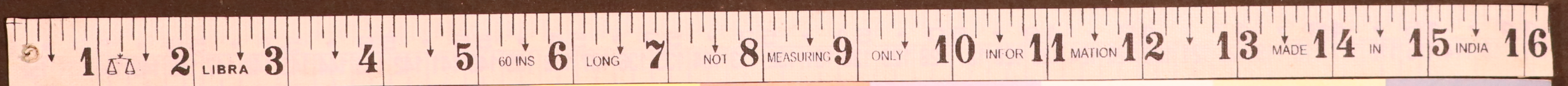
सा
वे
२५

रतमचरट्कल्पदेश्यदेशीयरूपपाशपादौ पुंवत् दर्शनीयतरदर्शनीयतमा दर्शनीयचरी दर्शनीय
कल्पा दर्शनीयदेश्या दर्शनीयदेशीया दर्शनीयरूपा दर्शनीयपाशा शसि बह्वल्पार्थस्य पुंवत् ब
ह्वीभ्यो देहि बहुशः अल्पशः ॥ त्वतलोर्गुणवचनस्य ॥ शुक्लाया भावः शुक्लत्वं शुक्लता कठ्या
दीनामंशादिषु कठ्यास्य अंशः कठ्यांशः मृगक्षीरं काकशावः सर्वादेः समासादौ पुंवत् द
क्षिणस्याः पूर्वस्याश्चान्तरालं या दिक् सा दक्षिणपूर्वा सर्वा प्रधानमस्येति सर्वप्रधः सर्वां करो
तीति सर्वकरः ॥ पञ्चालिनीपुंवत् ॥ पट्वीं वाचयतीति पटयति दर्शनीयां मन्यते दर्शनीयमानी चैत्रः
स्वभिन्नां कांचिद्दर्शनीयां मन्यते दर्शनीयमानिनी मृकतद्धिताभ्यां कोपधस्य न पाचिकाभार्यः
रसिकाभार्यः मृकतद्धिताभ्यां किम् पाकभार्यः संज्ञापूरण्योर्धश्च न दत्ताभार्यः पंचमीभा
र्यः वृद्धिहेतोस्तद्धितस्यारक्तविकारार्थस्य न माथुरीभार्यः रक्ते तु कषायेण रक्ता काषायी क
षायस्य काषायकन्थः विकारे तु हेम्नो विकारः हैमी हैमी मुद्रिका यस्य स हैममुद्रिकः वृद्धिरिति
पुंवत् वैयाकरणभार्यः सौवश्वभार्यः ॥ स्वांगादीपो मानिनि ॥ सुकेशीभार्या यस्य स सुकेशीभार्यः मा
निनि तु सुकेशमानी जातिवाचिनः स्त्रीप्रत्ययान्तस्य न शूद्राभार्य इत्यादि ॥ गोः ॥ गोशब्दस्यान्त्यस्यैव
ते मानस्य ह्रस्वो भवति पंचगावो धनं यस्य स पंचगुः संख्यासुख्याद्यादिपूर्वस्य पादशब्दस्यान्तलो
पः सहसंपादा यस्य स सहस्रपात् शसादौ स्वरे तद्धिते यकारे चवीपीकारे च पद्गादेशः सहस्रपदः

२५

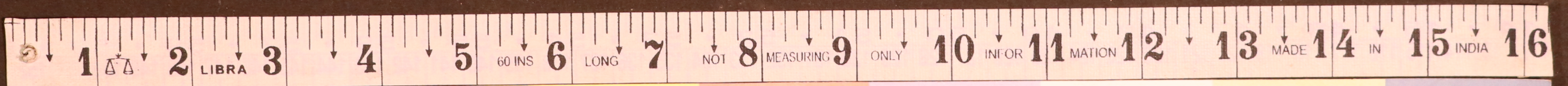

सहस्तपदा व्याघ्रपात् व्याघ्रपदी कलवै व्याघ्रपदः वैयाघ्रपद्यः व्याघ्रपदी द्विपात् द्विपादौ द्विपदः
सुपात् ॥ टकाः ॥ लोवा ॥ लांतस्य पदस्य देल्लोपो भवति स्वरे यकारे च पदे वा ग्रहणात् क्वचित्र के
विडपथायालोपश्च मध्याह्नः पूर्वाह्नः कविराजः कृष्णसखः देवनावीपरमगवः राजपथम्
एकपथम् सर्वपथम् वाङ्मनसे दक्षिणापथः अहोरात्रम् अपुत्रात्रम् पंचषाः वेदुकर्तकाः व
कलस्तोकः स्त्रीपुंसौ सक्थाक्षे महोक्षः जातोक्षः वृद्धोक्षः व्याघ्रपथम् आपथम् ग्रामतक्षः कौ
टतक्षः फलकसक्थम् पूर्वसक्थम् अर्धर्चावम् अर्धनावम् कर्मधारयस्तत्पुरुषे पदद्वयतस्या
यपकार्ये निश्चते सति योन्यः सकर्मधारयः समासो भवति कर्मधारये पूर्ववत् नीलमुत्पल
म् नीलोत्पलम् रक्तलताप्रस्कोकिलः ब्राह्मणभार्या सकेशभार्या स्नातानुलिप्तः एकना
थः सर्ववार्त्तिकः जरैन्नयायिकः पुराणमीमांसकाः नवपाठकाः केवलवैयाकरणाः ना
न्विस्मकृतासमासः शाकेकपसगस्य नान्विस्मकृदेतेन सहतत्पुरुषः समासः स्यात् व्याघ्रः कव
पः कुंभकारः शाकपार्थिवादीनां मध्यपदलोपः शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः देवपूज
को ब्राह्मणो देवब्राह्मणः ॥ सहादेः सादिः ॥ समासे सति सहादेः सादिरादेशः स्यात् सहपुत्रेण स
पुत्रः सहा वैतीति सध्र्यङ् समं वैतीति सम्यङ् तिरो वैतीति तिर्यङ् विष्वद्र्यङ् लक्ष्मीजापाय
स्य लक्ष्मीजानिः कान्तिमत्रमकटत्रम् ईषदुष्णम् कदुष्णम् कोष्णम् कवोष्णम् घोष्णम् भूमिश्च

द्यावाभूमी जायाच पतिश्च जंपती दंपती जायापती मातरपितरौ कुपुरुषः कापुरुषः षट्च दशाच
षोडश षड्दंता यस्य स षोडन् महानीश्वरो महेश्वरः महादेवः खरा नासिका यस्य स खरणसः ख
रणाः खुरणसः खुरणाः उन्नता नासिका यस्य उन्नसः प्रणसः विगता नासिका यस्य स विग्रः
विख्यः वनस्थो ग्रीवो यस्य स वनद्गुः प्रोष्ठो गौरस्येव पादौ यस्य स प्रोष्ठपदः प्रगते जानुनी य
स्य स प्रज्ञुः संज्ञुः शार्ङ्गं धनुर्यस्य शार्ङ्गधन्वा उद्गन्धिः सुगन्धिः पूतिगन्धिः सुरभिगन्धिः द्वित
न्वतदंत समसंवतोनिप्रदद्युद् सममपद् प्रदमपद् कौमुदगंध्यायाः पुत्रः कौमुदगंधीपुत्रः
कौमुदगंधीपतिः समानं ज्योतिरस्य सज्योतिः सनाभिः सनामा सवर्णाः सब्रह्मचारी सतीर्थ्यः
क्षीरोदः लवणोदः पयोदः पृषोदरमवाविवाहको वलाहकः गृष्ठोन्मादन्तिगलीरमदति
गलारमित्यादि स्थलकर्कवित् कर्कवित्समासेनाद्विते च विभक्तेरलुग्भवति कुण्ठात्मकः उ
रात्मकः निकटात्मकः स्वयंयोनिः सरसिजम् सरोजं उरसिलोमा दिस्पृक् कंठेकालः
वाचोयुक्तिः दिशोदंडः पश्यतोहरः देवप्रियः ग्रामेवासः ग्रामेवासी दौरस्पृक्लम् ओजसा
कृतम् सहसाकृतम् अंभसाकृतम् तमसाकृतम् अनुजः जनुषान्धः आत्मनापंचमः नवविसावः गवि
ष्ठिरः युधिष्ठिरः आत्मनेपदम् आत्मनेभाषा मध्येगुरुः स्तम्भेरमः कर्णेजपः पूर्वोक्तेन
देवाम्युष्यायणाः आमुष्यकुलिका आमुष्यपुत्रिका मातापितृभ्यां स्वसा मातृष्वसा पितृष्वसा

पितृष्वसा मातुःपितृष्वसा मातुःस्वसा मातुःष्वसा पितुःस्वसा पितुःष्वसा होतुःपुत्रः देवानंते

वासी पितुःपुत्रः पितुरंतेवासी देवानांप्रिय इति मूर्खे अन्यत्र देवप्रियः दिवोदासः शुनःशेपः शु

नःपुच्छः शुनोलांगूलः इत्यादि तरतमपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहतेषु ङ्यंतस्यानेकस्वरस्य

ह्रस्वो भाषितपुंस्कस्य ब्राह्मणितरा ब्राह्मणितमा ब्राह्मणिरूपा ब्राह्मणिकल्पा ब्राह्मणिचेली

ब्रुवीवंतस्य स्त्रीप्रत्ययांतस्य ऊंतस्यैकस्वरस्य वा ह्रस्वस्तरादौ ब्रह्मबन्धूतरा ब्रह्मबंधुतरा स्त्रीतरा

स्त्रितरा श्रितः पारस्य वा पुंवद्भावश्च विदुषितरा विद्वत्तरा मघवतीतरा मघवत्तरा पचंतितरा प

चत्तरा ॥ इष्टकेषीकामालानां चिततूलभारिषु ह्रस्वः इष्टकचितम् पक्वेष्टकचितम् इषीकतूलम्

मुंजेषीकतूलम् मालभारी उत्पलमालभारी ॥ कारे सत्यागदस्य ॥ सत्यंकारः अगदंकारः

अस्तोश्च अस्तुंकारः धेनुर्भव्यायाम् धेनुंभव्या लोकस्य पृणे लोकंपृणः इत्येनभ्याशस्य

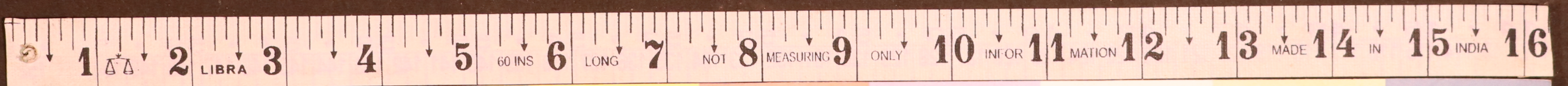
अनभ्याशमित्यः भ्राष्ट्राग्न्योरिन्धे भ्राष्ट्रमिन्धः अग्निमिन्धः ॥ गिले गिलस्य ॥ तिमिंगिलः गिलगिले च

तिमिंगिलगिलः उष्णभद्रयोः करणे उष्णंकरणम् भद्रंकरणम् रात्रेः कृति विभाषया रात्रिंच

रः रात्रिचरः रात्रिमटः रात्र्यटः नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्विंतेषु पूर्वपदस्य दीर्घः

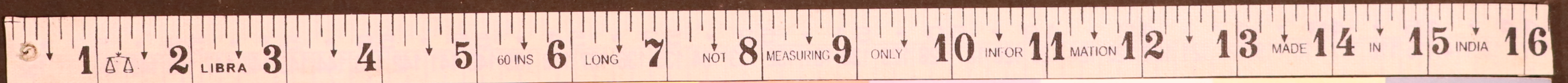
उपानत् नीवृत् प्रावृट् मर्मावित् अभीरुक् ऋतीषट् परीतत् ॥ मन्वर्थे बहुस्वरस्य ॥ अमरावती श

रादेश्च शरावती अजिरादेर्न अजिरवती उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये वा दीर्घः परिपाकः परीपाकः

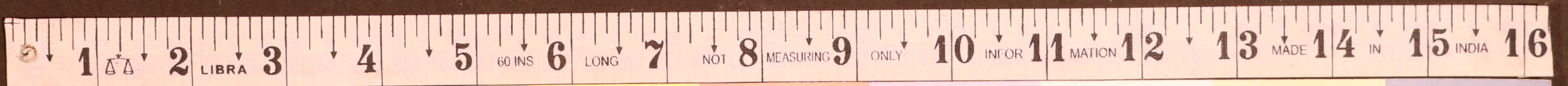
अमनुष्ये किम् निषादः आरेश्च द्वंद्वे द्वंद्वे सति काविराठेर्लोपः माता च पिता च पितरौ श्वश्रूश्च श्वशुरश्च
श्वशुरौ दुहिता च पुत्रश्च पुत्रौ स्वसा च भ्राता च भ्रातरौ ऋतो द्वंद्वे पूर्वपदस्यात्वम् मातापितरौ हो
तापोतारौ नेष्टृतारौ पुत्रेण पिता च पुत्रश्च पितापुत्रौ पुमान् स्त्रिया ग्राम्या विषये ब्राह्मणश्च
ब्राह्मणी च ब्राह्मणौ ग्राम्यपशुसंघेष्वनेकशफेषु स्त्री गावश्च गावश्च गाव इमाः अनपुंसकस्य
नपुंसकेन सहोक्तौ नपुंसकं शिष्यतेनश्च एकवद्वा शुक्लश्च शुक्ला च शुक्लं च शुक्लम् शुक्लानि
सर्वपश्चनौ योवा दिक्संख्ये संज्ञायाम् दिग्वाचिनः संख्यावाचिनश्च शब्दाः समानाधिकरणेन
संज्ञायामेव समस्यंते स च कर्मधारय समासः दक्षिणाग्निः सप्तर्षयः संज्ञायां किम् पंचफलानि
दिक्संख्ये किम् पूर्वं गत्वा द्वंद्वतत्पुरुषयोः परपदस्यैव लिंगम् कुक्कुटमयूर्याविमे अर्द्धपिप्प
ली द्विगुप्राप्तापन्नालंपूर्वगत्यादिसमासेन पंचकपालः ग्रामो नीविको ग्रामनीविकः आपन्नजी
विकः अलंकुमार्यै अलंकुमारिः निष्कौशाम्बिः अश्ववडवयोर्द्वंद्वः पूर्ववल्लिंगः अश्ववडवान् ए
राक्काह्नाः पुंस्येव अहोरात्रः पूर्वरात्रः पूर्वाह्णः द्व्यहः त्र्यहः संख्यापूर्वं रात्रं क्लीवम् द्विरात्रम्
त्रिरात्रम् अपथं तत्पुरुषे क्लीवम् अपथम् अर्द्धर्चादयः क्लीवपुंसोः अर्द्धर्चम् अर्द्धर्चः धनम् धनः
पद्मम् पद्मः तीर्थम् तीर्थः एवं शरीरमंडपयूपदेहांकुशपात्रकलश इत्यादि आवन्तो नरपदाद्द्विगोर्वे
पू पंचखट्वम् पंचखट्वी अनो नलोपो द्विगोर्वा पंचतक्षं पंचतक्षी अप्प्रत्ययः स्त्रीद्विनाभ्याम् अक्षः क्लीव

न.

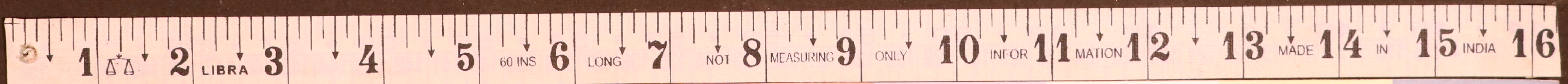

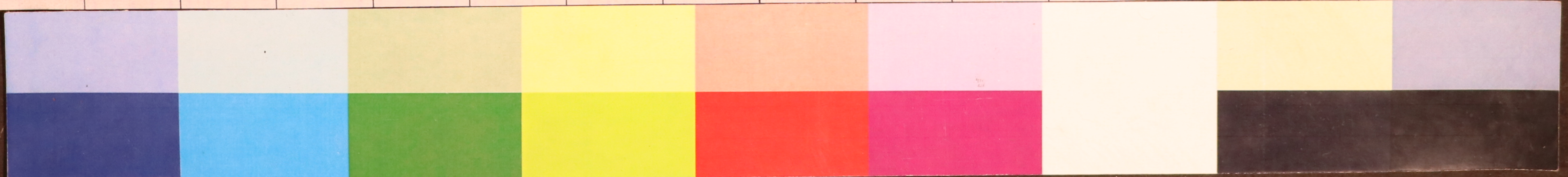
ता श्रुणपादम् सदिनाहम् संख्याव्ययाभ्यां परस्य पथः क्लीवता त्रिपथम् विपथम् सामान्येन
पुंसकम् मृदुपचति प्रातः कमनीयम् उपज्ञोपक्रमांतस्तत्पुरुषः क्लीवम् उपज्ञायमानोप
क्रम्यमाणयोः आद्यत्वे चेदाख्यातुमिष्यते पाणिनेरुपज्ञा पाणिन्युपज्ञं ग्रंथः नंदोपक्रमं द्रोण
च्छायांतस्य च पूर्वपदार्थबाहुल्ये इक्षूणां छाया इक्षुच्छायम् राजपर्यायपूर्वो त्वतः पिशाचपूर्वश्च
सभांतः इनसभम् ईश्वरसभम् नेह राजसभा रक्षःसभम् पिशाचसभम् संघातार्थसभांतः स्त्री
सभम् स्त्रीसंघात इत्यर्थः सेनासुराछायाशालानिशांतो वा ब्राह्मणसेनम् यवसुरम् कुड्य
च्छायम् गोशालम् श्वनिशम् पक्षे ब्राह्मणसेनेत्यादि इति समासप्रक्रिया अपत्येण् नाम्नोप
त्यार्थे अण्प्रत्ययो भवति आदिस्वरस्य णिति च वृद्धिः स्वराणां मध्ये य आदिः स्वरस्तस्य वृद्धिर्भवति
ञ्णिति तद्धिते च परे वोत्स्वरे उवर्णस्य ओत्वम् भवति तद्धिते स्वरे यकारे च परे उपगोरपत्यम् औप
गवः वैदर्भः वासिष्ठः गौतमः भार्गवः आंगिरसः वैदः और्वः अदुर्यणसंख्यासंभद्रपूर्वस्य मात्
उत्वस्य अन्तस्य उर्भवति अणि परे षाण्मातुरः द्वैमातुरः साम्मातुरः भाद्रमातुरः शिवादेरण् च शै
वः गांगः अतइञ् अनृषेः अकारान्तान्नाम्नोपत्यार्थे इञ्प्रत्ययो भवति देवदत्तस्यापत्यं दैवदत्तिः श्रौ
धरिः दाशरथिः पौरन्दरिः बाह्वादेश्च बाहविः औडुलोमिः गार्ग्यिः वैदिः नाडिः कौञ्जिः सप्तम्
व्यासवरुटनिषादचंडालबिंबानामकश्च सप्तम्यपत्ये सौपातकिः एणायनामेयण्णीयायाग्नी

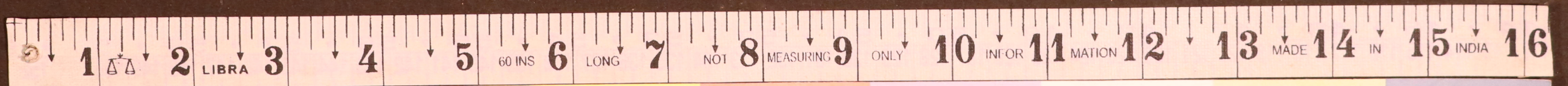

वं
सा
२८

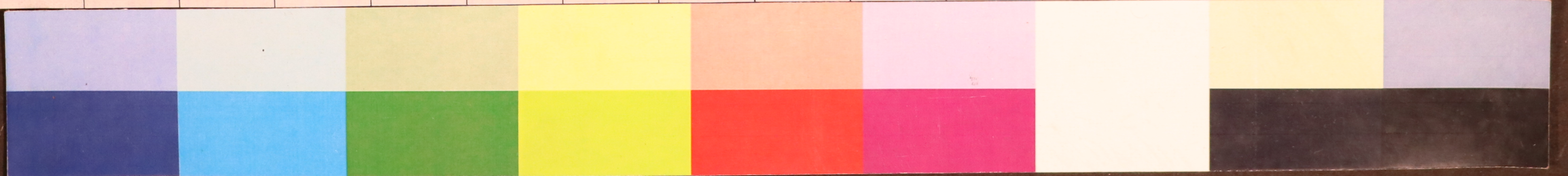
नडादिस्त्रीपितृष्वस्रादेश्च॥ गर्गादेर्यः नडादेरायनण् अश्वादेः स्त्रीभ्यश्चयांनाम्ढयणपितृष्वस्रादे
श्छीयोपत्येर्थे गर्गस्यापत्यं गार्ग्यः वात्स्यः कात्यः वात्स्यः आश्वत्थः माण्डूक्यः पौतिमाष्यः नाडायनः
चारायणः गार्ग्यायणः आमुष्यायणः आत्रेयः कापेयः नैधेयः गांगेयः माहेयः नादेयः कल्याण्या
दे र्नङ्च कल्याणिनेयः कौलटिनेयः गोधादेरारकौ गौधारः गौधेरः नादेरः पौंड्रवः पौंड्रेरः
पैतृष्वस्रीयः मातृष्वस्रीयः पितृष्वस्रादेर्यणीति लोपः पैतृष्वसेयः मातृष्वसेयः पौंड्रेश्चेण् पौंड्रः
पौंड्री चटकादेरण् चटकस्यापत्यं चाटकैरः स्त्र्यपत्ये लुक् चटका लुग्वरुभ्यश्चित्यस्यापत्यम्
गार्ग्याः वसिष्ठाः भृ गवः अंगिरसः कुत्साः गोतमाः स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरुभ्यः शूरसेनादिभ्योऽव
न्त्येपि अवन्ती कुन्ती कुरुः शूरसेनी देवतेदमर्थे देवतार्थे इदमर्थे चो अक्तावत्यमाणाश्च भवन्त्याभ
वेति इंद्रो देवतास्यैन्द्रम् सौम्यम् आग्नेयम् गृहमेधीयम् वास्तोष्पतीयम् अग्नीषोमीयम् मरु
त्वतीयम् अपोन अपांन अपोनपात् अपांनपातौः अपोनप्तम् अपांनप्तम् आदेशो भवतः इयेयघोः परतः
अपोनप्त्रीयम् अपांनप्त्रीयम् अपांनप्त्रियम् अपोनप्त्रियम् शाक्रघणः शाक्रदेवतास्य शाक्रषेणः
कः प्रजापतिर्देवतास्य कायम् कविद्दयोः कविमद्योऽमन्वपदादयोः स्वरयोर्वृद्धिर्भवति ञ्णिति च
परे आग्निमारुतं कर्म अग्नेर्विहृद्धो हृद्भिगसिन्धन्तपदेग्निविदादेशः स्यात् आग्निवारुणम् सौहार्दम्
सौभागिनेयः सौभाग्यम् साक्तुसैन्धवः आनुशातिकम् ऐहलौकिकम् पारलौकिकम् पौर्वंवा

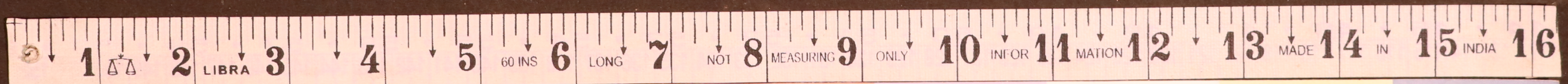
षिकम् अपरे हैमनम् । णिनो वा अकावस्थामाणाम् अस्यापाणिनो वा स्वसृस्यापत्यं स्वस्रीयः
पितृष्वस्रीयम् पयस्यम् अल्पम् नदीयम् त्वदीयम् मदीयम् अस्मस्युक्क अस्मदीयम् पितृ
भ्रातरि व्यः पितृभ्राता पितृव्यः मातृ मातरि डुलः मातृभ्राता मातुलः मातृपितृभ्यां पितरि
मातरि डामहच् मातुः पिता मातामहः पितामहः मातुर्माता मातामही अवेर्दुग्धे सोढदूस
मरीसाः अवेर्दुग्धम् अविसोढम् अविदूसम् अविमरीसम् तिलान्निष्फलात्पिंजपेजौ तिल
ष्फलस्तिलस्तिलपिंजः तिलपेजः कार्कान् क्रियाशक्ते कारकात् ध्यानेप्रत्ययाः क्रियाशक्ते
कर्तरि कर्मणि च ऊर्णमेन रकमकौर्णम् वस्त्रेन च्छन्नो वा स्त्रोरथः काम्बलम् द्वैपः वै
याघ्रः पाण्डुकम्बलादिनिः पाण्डुकम्बलेन संवृतः पाण्डुकम्बली रथः वसिष्ठेन प्रोक्तं वासिष्ठं
सामकालेयम् वेदं विनाक्कतो वा अश्वो ग्रैवः मत्वनाशोक्तो मानवो धर्मः मध्यराया याग
तो माघुरः ग्राम्यादायतो ग्राम्यः पुरं वहतीति पुर्यः पौरेयः सर्वपथीणः पकपथीणः स
त्वपार्श्वतसैलोपश्च मत्वेतो भवे सर्वेतीयम् पार्श्वतीयम् देवस्वराजपरजनानां कञ्
ये देवकीयम् स्वकीयम् राजकीयम् जनकीयम् परकीयम् मध्यान्मः मध्यमः हेमंतस्य
वा तलोपो णि हैमनम् हैमंतनम् विरपरस्यादिभ्यस्त्नः विरत्नम् परत्नम् परारित्नम् अ
ग्रादिपश्चात् डिमः अग्रिमम् आदिमम् पश्चिमम् अंतिमम् देवमनुष्येभ्यो वा त्रप्यमयटौ म

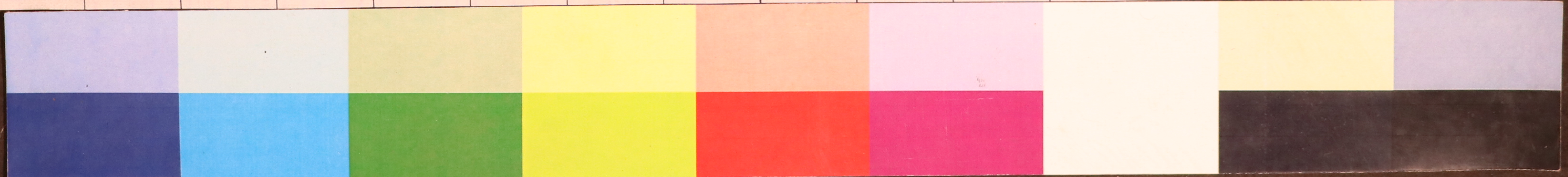

मातागतम् समम् रूप्यम् सममयम् देवदत्तरूप्यम् देवदत्तमयम् देवदत्तीयम् छगलिनो ढि
न् छगलिना प्रोक्तमधीते छागलेयिनो विप्राः पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोर्णिनिः
पाराशर्येण प्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीयते पाराशरिणो भिक्षवः शैलालिनो नटाः कर्मन्दकृशा
श्वादिनिः कर्मन्दविषये कर्मन्दिनः कृशाश्विनः त्रपुजतुनोः षुक् विकारे त्रपुणो विकारस्त्रा
पुषम् जातुषम् ग्राम्यात्स्वान् ग्रामीलीस्कक् शाक्तियष्ट्योरीकक्प्रत्ययो शाक्तीकः याष्टी
कः विंशतित्रिंशद्भ्यां डुकोवा विंशतेस्तिलोपो डितिविंशकः त्रिंशकः कर्मणाडुकञ् कर्मे
णोत्र भवति कार्मुकम् मनोर्जातावञ्यतौ षुक्च मनोरपत्यं मनुष्यः मानुषः जातौ किमा
नवोपमः केनेयेकाः कटुनरु रकः ... त्येनेश्रयत्यास्यः कतिविकर्मणि चोक्तवत्समासोत्र
वार्ष्णेयणितोवा क्रमकः पदकः ग्रामादागतस्तत्र जातो वा ग्रामीणः समीचीनः समीचीनः
तिरश्चीनः कुलस्यापत्यं कुलीनः महाकुलीनः क्वचिद्यलोपः कन्यायाश्चापत्यं कानीनो व्या
सः कान्यस्य मे कानीयाब्धार्थः देवस्यापत्यं दैवतिकः पुष्येण युक्ता पौर्णमासी पौषी त
त्र भवः पौषीणः तैषी तित्रस्यापत्यं तैत्तिरिः शक्रो देवतास्येति शाक्रियम् इन्द्रस्य लिङ्गमिन्द्रियं
सृष्टेदृष्टं... कुद्दालैः खनतीति कौद्दालिकः हलं वहतीति हालिकः शङ्खं करोति
शाङ्खिकः शार्ङ्गिकः मीनान् हन्तीति मैनिकः पञ्चं वहतीति धार्मिकः धार्मिकः पतितो

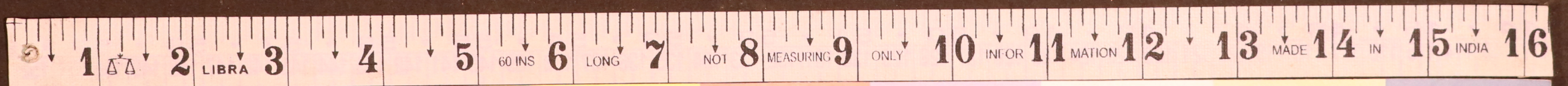
५५

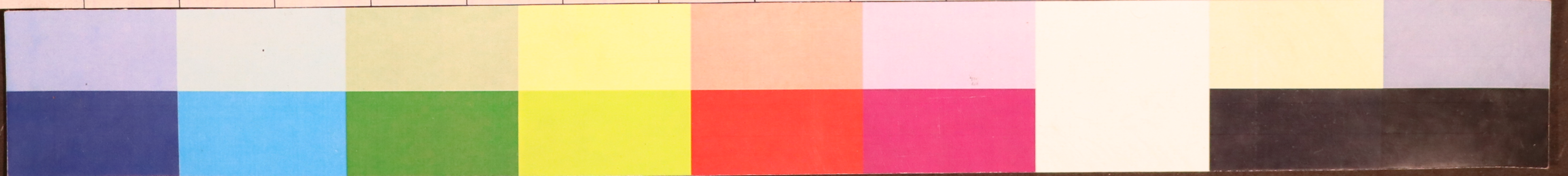

हेतौतिपातिकः शाकुनिकः नैमित्तिकः हारितिकः मार्त्तिकः मार्गिकः सांगिकः पुरा
णमधीते पौराणिकः ऐतिहासिकः पील्वादिकर्णादिभ्यः कुणब्जाहचौ पाकमूलयोः पीलूनां
पाकः पीलुकुणः कर्णस्य मूलम् कर्णजाहम् पक्षात्तिर्मूले पक्षस्य मूलं पक्षतिः चंचुचणौ विभे
विद्यया वित्तः स्यान्तो विद्याचंचुः विद्याचणः वेः शालशंकटौ विस्तृतम् विशालम् विशंकटम्
विसंप्रोदः कटः विकटम् संकटम् प्रकटम् उत्कटम् अलाबूतिलोमाभंगाभ्यो रजसि अलाबू
नां रजः अलाबूकटम् तिलकटम् उमाकटम् भंगाकटम् गोष्ठादयः स्थानादिषु पशुनामभ्यः
गवां स्थानं गोगोष्ठम् अश्वगोष्ठम् संघाते कटः अवीनां संघातः अविकटम् विस्तारे पटः अवि
पटः द्वित्वे गोयुगः द्वौ उष्ट्रौ उष्ट्रगोयुगम् षट्त्वे षड्गवः अश्वषड्गवं स्नेहे तैलः तिलतैलम् स
र्षपतैलम् भवने क्षेत्रे शाकटशाकिनौ इक्षूणां भवनं क्षेत्रमिक्षुशाकटम् इक्षुशाकिनम् अ

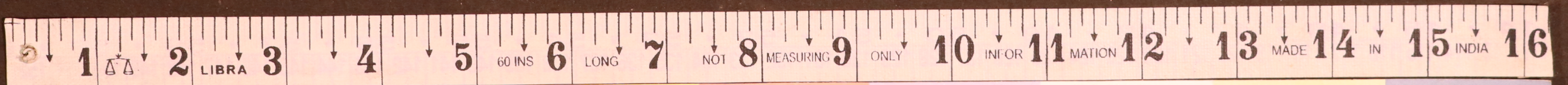
श्र॰ वकुत्सावकरौ अवात्कुटारः अवकुटारः अवकटः नासिकाया नतेः संज्ञायां टीटनाटभ्रटाः अवा
न्नासिकाया नतं अवटीटम् अवनाटम् अवभ्रटम् तद्योगान्नासिका अवटीटा अवनाटा अ
वभ्रटा तद्योगात्पुरुषोपि अवटीट इत्यादि नेर्बिडबिरीसौ निबिडम् निबिरीसम् ॥ इनपिटकाः ॥
एते प्रत्यया नेश्चिकचिचिकादेशाश्च क्रमेण चिकिनम् चिपिटम् चिक्कम् क्लिन्नस्य चुल्पिल्चिलो लू
लश्चास्य चक्षुषी इत्यर्थे क्लिन्ने चक्षुषी अस्य चुल्लः पिल्लः चिल्लः उपाधिभ्यामासन्नारूढयो

सा
वं
२०

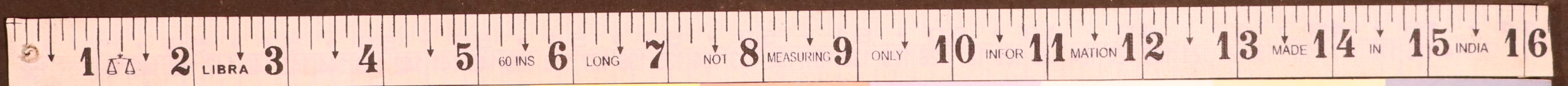
त्यकः पर्वतस्यासन्नं भूमिः उपत्यका पर्वतस्यारूढा भूमिः अधित्यका कर्मणि घटोऽठच् तत्सप्तम्यर्थे
कर्मणि घटते कर्मठः सालाद्भ्रिरि संज्ञायामिति किलोपश्च सालाद्भ्रासाती इत्यादिभ्य इनिस्त
नेत्यर्थे इत्यमनेनेष्टोऽपथीनो ह्यैयंगवीनश्रोत्रियत्रोत्रियाः अनुपदीश्याद्यो लिपात्याः ध्योगदो
हो ह्यस्तनं ह्यैयंगवीनम् छंदोऽधीते श्रोत्रियः परस्मैविकित्स्यः त्रोत्रियो व्याधिः अनुपदमन्वे
ष्टा अनुपदी श्राव्यात्याद्यसर्वादेष्टेः शाकट् पचनादि उभकैः सर्वकः उभकौ अयक मत्मक
मत्वकम् अदकम् स्यतनौ भवाद्यर्थे स्यतनौ स्यत्यौ भवतः अव्ययात् क्त्व भवः क्त्वस्यः क्तनस्यः
अमात्यः इहत्यः क्वत्यः नत्रत्यः दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् दाक्षिणात्यः पौरस्त्यः पाश्चात्यः अमास्ति
कएवा शौवस्तिकः स्वस्त्यः स्वस्तनः पेषमस्तनम् अद्यतनम् स्वस्तनम् सदातनः सनातनः प्रा
तनः दोषातनः सायंतनः चिरंतनः प्राक्तनः प्रगेतनः वास्त्वार्थे उक्तावव्ययमात्मप्रथमायावा
स्वार्थे भवंति देवदमकस्मोरः नवएववायसः रक्षएवराक्षसः चतुर्वर्णादिभ्यः ष्यञ्वर्णपेम् समी
पएवसामीप्यम् चत्वारएववर्णाश्चातुर्वर्ण्यम् त्रयएवलोकाः त्रैलोक्यम् अनंतएवानंत्यम् अवस
थएवावसथ्यम् भेषजएवभैषज्यम् भागरूपनामभ्योधेयः भागएवभागधेयः रूपमेवरूपधे
यम् नामधेयम् देवात्तः देवता मृदस्तिकः मृदेवमृत्तिका सस्नौप्रशंसायाम् प्रशस्तामृत् मृ
त्स्ना मृत्स्ना अणीयसोऽर्थेष्वटस्मरोऽपेक्षाकास्माकौ पकार्थयोस्तवकममकौ प्रथयोऽपेक्षाकं

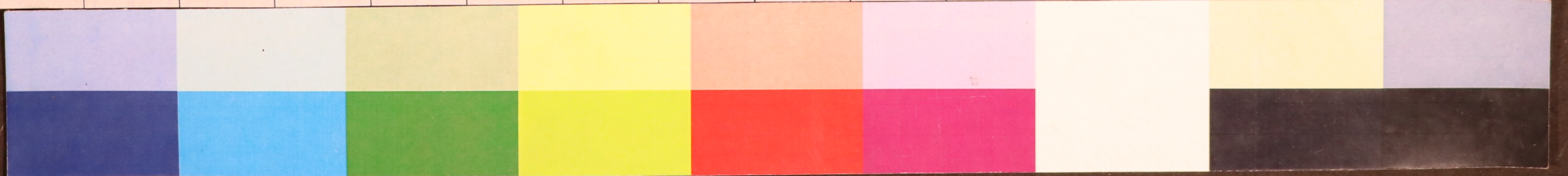

वायं यौष्माकीणः यौष्माकः आवयोरस्माकं वायम् आस्माकीनः आस्माकः तवायं तावकः
ममायं मामकः तावकीनः मामकीनः वत्तस्य तुल्ये साद्दृश्ये चैव क्रियायां वत्स्यात् चंद्रेण तुल्यं चंद्र
वत् चरवत् पटवत् ब्राह्मणवत् क्षत्रियवत् मथुरायामिव मथुरावत् पाटलिपुत्रे प्राकारः चैत्र
स्येव चैत्रवन्मैत्रस्य गृहम् शूद्रेऽपि विप्रमर्हति विप्रवत् भावे त्वतलौ यणः शब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्त

त्वं।

कं भावः तदैतेस्यः तातः स्त्रियाम् तं क्लीवम् ब्राह्मणता ब्राह्मणत्वम् शुक्लत्वम् शौक्ल्यम्
वैदुष्यम् कर्मणि पिब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यम् राजन्यम् राज्यम् लोहितादेर्डिमन्भावे वा
लोहितिमा लोहितता लौहित्यम् शुक्लिमा लघिमा महतो भावो महिमा भावेऽण् लाघवम् गु
रोर्भावो गौरवम् यौवनम् शैशवम् मौनम् शौचम् औद्धत्यम् ॥ अतः इमनि ॥ हसादेर्लघोः ऋकार
स्य रेफो भवति इमनि दृढस्य भावो द्रढिमा पृथोर्भावः प्रथिमा म्रदिमा कृशिमा लघोः किम् कृ
माहसादेः किम् मातिमा बहोर्लोपो भू च बहोः बहोः परेषामिमनादीनामिवर्णस्य लोपो
भवति बहोर्भूरादेशः बहोर्भावो भूमा स्तेनात्यो नलोपश्च स्तेनस्य कर्म भावो वा स्तेयम् स
ख्युर्ह्योऽपि मनुष्याणां समूहो मानुष्यम् काकम् तैत्तम् कैदारिकम् गाणिकम् हास्तिकम् गा
भिणम् ग्रामता जनता बन्धुता पाशपाशावात्यादेस्त्यास्त्रा वाहेकम् कैदार्यम् कावचिकम् खा
लम्यम् वाडव्यम् मानव्यम् जनता सहायता पद्मादेः पद्मिनी समूहः पाश्रम साकम् ये

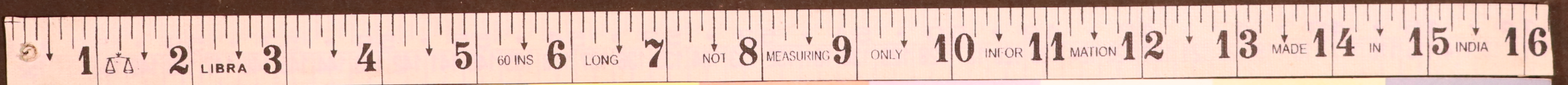

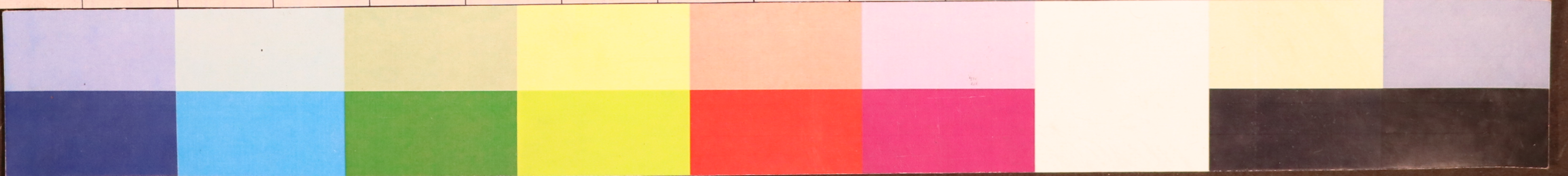

सा
वं
११

नकमरथ्या खलगोरथेभ्यः इनित्रकट्यचः खलिनी गोत्रा रथकट्या हितेर्थे तेभ्यो यः मुखाय हितः
मुखीयः आत्मनीनः विश्वजनीनः मातृभोगीनः अश्वस्याय हितम् अश्व्यम् आमिताये हितम् आमिती
यम् शोकवेद्हितं शोकव्यम् गव्यम् हविष्यम् खल्यम् अन्नो वस्यो वा चरौ चः अन्नो हितं अन्न्यम्
अन्नव्यम् ऋषभो वहः ऋषभ्यम् अजाविभ्यां थ्यः अजथ्या अविथ्या अस्त्यर्थे मतुः नाम्नः गोमान्
गोमती श्रीमान् अस्त्कौच मत्वर्थे नाम्नः स्यः इकस्त्वदन्तात् अर्शसः वैजयंतः दंडिकः धर्मिकः
मांतोपधाद्व्रिनो मांतान्मोपधात् वर्गान्तात् वर्गोपधात् च वदिनो मतुः इन नस्त्वदन्तात् किंवान्
इदंवान् लक्ष्मीवान् धनवान् यशस्वान् तसौ दशौ यवादेर्न यवमान् भूमिमान् नदिना दि
भ्यश्च नडिद्वान् विद्युद्वान् श्रीसादेरिकेनौ मायिकः श्रीसकः लोमपामपिच्छादिभ्यः शने
लचः लोमशः गिरिशः पामनः दद्रुणः अंगाना लक्ष्म्याश्च लक्ष्मणः विषादिलस्नवपद्लो
पश्चात्कृतसम्प्येः विशालः पिच्छिलः तन्दिलः फेनिलः सिध्मादेर्लः सिध्मलः वृक्षलः कुमुदन
ड्वलतसेभ्यो ड्मत् कुमुद्वान् नड्वान् वेतस्वान् महिष्यान्मतः महिष्मान्देशः नड्शादाद्ड्वलः नड्
लः शाड्वलः शृंगवृन्दाभ्यामारकः शृंगारकः वृन्दारकः फलबर्हाभ्यामिनिः फलिनः बर्हि
णः हृदयाद्वालुः हृदयालुः शीतोष्णतृप्रेभ्य आलुरसहने शीतं न सहते इति शीतालुः उष्णा
लुः तृप्रः खेन सहते तृप्रालुः हिमाद्देलुः हिमेलुः बलादूलः बलं न सहते बलूलः वातात्समूहे

११

व वातेनसह्यतेवातस्यसमूहोवावातूलः पर्वमरुद्भ्यांतः पर्वतः मरुत्तः ऊर्णाहंशुभम्भ्योयुः

ऊर्णायुः अहंयुः शुभंयुः स्वामिन्नैश्वर्ये स्वमैश्वर्यमस्यास्तीतिस्वामी वातातीसारपिशाचा

न्नाम्निइनिः कुक् वातकी अतीसारकीपिशाचकी ज्योत्स्नादिभ्योऽण् ज्यौत्स्नः तामिस्रः ता

पसः सैकतः शार्करः ऊषसुषिमुष्कमधुभ्योरःवत्वंचनगपांसुपाण्डुभ्योरः ऊषरम् सुषिरं

मुष्करम्मधुरः मत्वरः त्वरः कुञ्जरः नगरम्पांसुरम् पाण्डुरम् कच्छ्वाह्रस्वत्वंच कच्छुरः द्यु

द्रुभ्यांमः द्युमः द्रुमः केशादिभ्योवः केशवः मणिवः हिरण्यवः अर्णसोलोपश्च अर्णवः र

जःकृष्यासुतिपरिषद्भ्योवलः रजस्वला कृष्यादीनांवलेदीर्घः कृषीवलः आसुतीवलः प

रिषद्वलः अन्येभ्योपि भ्रातृवलः पुत्रवलः दन्तावलः शिखावलः तुन्दिवलिवटिभ्योभः तुन्दिभः

वटिभः वलिभः एतत्किमिदम्भ्योऽतुः परिमाणेवतुः एतदेतदः आवतौ यावान्तावान् एता

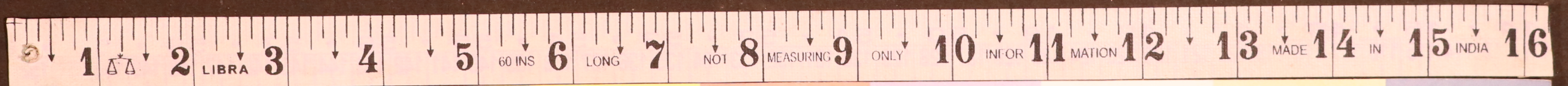
वान् किमः किर्वस्यघः कियान् इदमइश्एतौवस्यघः इयान् श्रद्धादेर्लुः श्रद्धालुः कृपालुः

दयालुः उन्नतदन्तादुरः दन्तुरः अस्मायामेधास्रग्भ्योविन् तपस्वीवर्चस्वीओजस्वीमेधावी

स्रग्वीमायावी वाचोग्मिन् वाग्मी आलाटौकुत्सितबहुभाषिणि वाचालः वाचाटः ईषद

समाप्तौकल्पदेश्यदेशीयाः ईषदपरिसमाप्तः सर्वज्ञः सर्वज्ञकल्पः पटुदेश्यः पटुदेशीयः

बहुर्वीप्सायांसर्वंप्रागेव ईषदूनः पटुः बहुपटुः प्रकारेजातीयः पटुप्रकारः पटुजातीयः कु

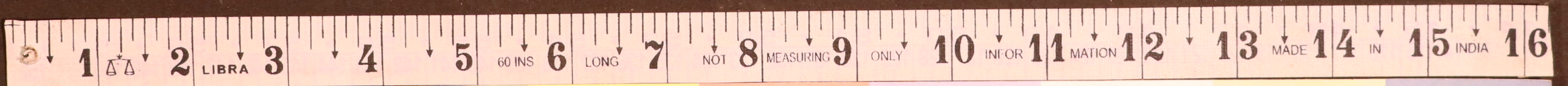

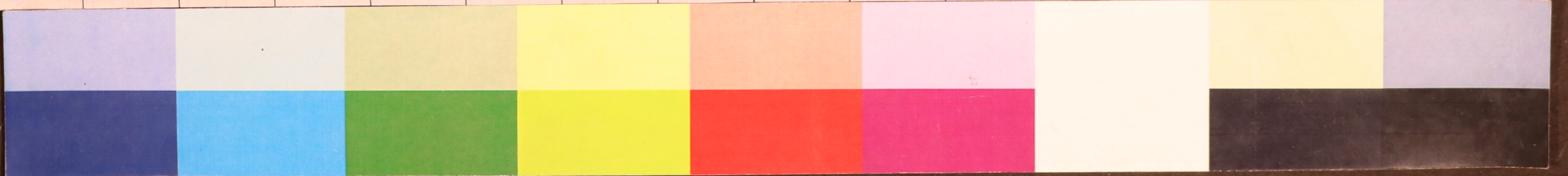

सा
वं
३२

32

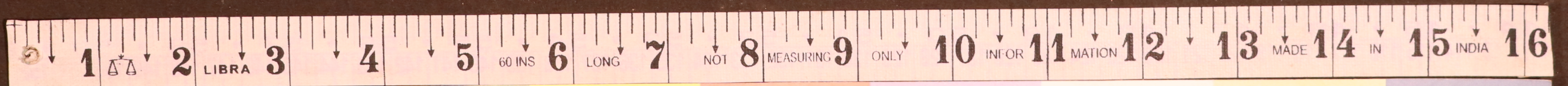
टीशमीशुंडाभ्यो रो रूपत्वे ॥ रूपात्कटीकटीरः शमीरः शुंडारः कन्याऽरूपः रूपात्कन्तः कन्तपः क
म्बोणीभ्यां शरः रूपात्कामस्तूः कामस्तवी गोणीतरी वत्सोक्षर्षभेभ्यस्तनुत्वे तनुर्वत्सः वत्स
तरः उक्षतरः अश्वतरः ऋषभतरः ॥ देवतान्तात्तादर्थ्ये यः ॥ अग्निदेवताया इदमग्निदेवत्यम् पादार्घा
भ्यां च पादार्थमुदकं पाद्यम् अर्घार्थमुदकमर्घ्यम् नवस्य नू आदेशस्त्नप्तनप्खाश्च प्रत्ययाः नूत्नम्
नूतनम् नवीनम् प्रात्पुराणे णश्च प्रणम् प्रत्नम् प्रीणम् अतिथेर्ज्यः अतिथये इदमातिथ्यम् प्र
शस्तायां रूपः प्रशस्तो वैयाकरणो वैयाकरणरूपः कुत्सायां पाशः कुत्सितो भिषक् भि
षक्पाशः भूतपूर्वे चरट् पूर्वं दृष्टो दृष्टचरः दृष्टचरी आढ्यचरः प्राचुर्यविकारप्रायाभ्यां म
यट् अन्नं प्रचुरमस्यामन्नमयो यज्ञः मृन्मयो घटः स्त्रीमयो जाल्मः अमृतं स्वरूपमस्या अमृतम
यश्चन्द्रः आम्रस्य विकारोऽवयवो वा आम्रमयः पूर्वमयम् गोः पुरीषे गोमयम् न संयोगे पूर्वे
च सन्निजयोर्यकारवकारयोः संवैयिनः स्वरस्य न वृद्धिः किं तनयोर्ये आगमः यस्ये ट्व
स्यो रूपस्यावृद्धिः व्याकरणं वेत्ति अधीते वा वैयाकरणः स्वश्वं वेत्ति सौवश्वः व्यासस्यापत्यं वै
यासकिः द्वारादीनां च द्वारे नियुक्तः दौवारिकः स्वल्कमस्येदं सैवल्कम् सौवरम् सौव
ग्रामिकम् नैयग्रोधम् सौवाश्वम् स्वस्त्यम् सौवस्तिकम् इतो जातार्थे लज्जा जाता अस्येति लज्जि
तः फलितः तारकितम् नभः गमेयश्चिष्ठाः प्रकर्षे अतिशायने तमबीयसुइष्ठनो एते प्रत्यया

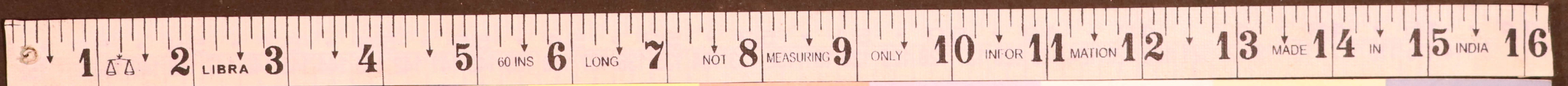
भवेति अतिशयेन कृशः कृशतरः शक्ततरः ईयसुविष्ठौ इतौ वक्तव्यौ टितिटेर्लोपः उकारो
गुर्वर्थार्थः लेमहत्व इति दीर्घः अतिशयेन लघुः लघीयान् लघिष्ठः लघीयसी गुर्वादेरिष्ठादौ
गरादि लोपश्च गुरोर्भावो गरिमा अतिशयेन गुरुः गरीयान् गरिष्ठः प्रियस्य भावः प्रेमा अति
शयेन प्रियः प्रेयान् प्रेष्ठः अतिशयेन स्थूलः स्थवीयान् स्थविष्ठः अतिशयेन प्रशस्यः श्रेयान्
श्रेष्ठः अतिशयेन दीर्घः द्राघीयान् द्राघिष्ठः स्थिरः स्थेयान् स्थेष्ठः स्फिरः स्फेयान् स्फेष्ठः बहु
लः बंहिष्ठः बंहीयान् वृद्धः वर्षिष्ठः वर्षीयान् त्रपः त्रपिष्ठः त्रपीयान् वृन्दारकः वृन्दिष्ठः वृन्दी
यान् दूरः दविष्ठः दवीयान् युवा यविष्ठः यवीयान् युवाल्पयोः कन्वा कनिष्ठः कनीयान् प्रस्थः
प्रस्थिष्ठः प्रस्थीयान् ह्रस्वः ह्रसिष्ठः ह्रसीयान् क्षिप्रः क्षेपिष्ठः क्षेपीयान् क्षुद्रः क्षोदिष्ठः क्षोदीया
न् अन्तिकः नेदिष्ठः नेदीयान् बाढः साधिष्ठः साधीयान् ईलोपोस्याद्यादीयसः ज्यादादीयस उ
त्तरस्य ईयस ईकारस्य लोपो भवति अतिशयेन वृद्धः प्रशस्यो वा ज्यायान् ज्येष्ठः बहोरिष्ठेपि व
ह्वोः परस्य इष्ठेकारस्य यिरादेशो भवति बहोर्भूश्च अतिशयेन बहुः भूयिष्ठः भूयान् किमोऽव्यया
दाव्यानाम् तरतमयोराम् द्रव्यप्रकर्षे कतरत्तराम् किंतमाम् उच्चैस्तराम् पचतितराम् पचति
तमाम् द्रव्यप्रकर्षे तु उच्चैस्तरस्तरुः प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः जानुदघ्नम् शिरोद्वयसम् ऊ
रुमात्रम् प्रकृष्टहस्तिभ्यामात्र पौरुषं हास्तिनम् वर्णनाद्वार्थे द्वयस मीचटो तावदेवता

८

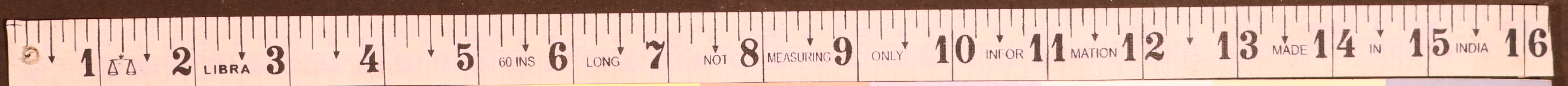

वहुपसम् तावन्मात्रम् द्वयोर्वहूनां चैकस्य निर्धारणे किमादिभ्योऽतरडतमौ भवतः कतरः क
तरः भवतोस्त्रिकः कतमः भवतोयेनतरस्तोत्रिकः तस्य पूरणे संख्येयविशेषावधारणे ड्
त्तीयः द्वयोः संख्यापूरको द्वितीयः त्रेस्तृच तृतीयः षट्कतिकतिपयचतुर्भ्यस्थुट् षष्ठः क
तिथः कतिपयथः चतुर्थः चतुरश्छलोपोयथो तुर्यः तुरीयः पंचादेर्मट् पंचमः सप्तमः एका
दशादेर्डट् एकादशः अष्टनोऽन्तसंख्यायामुत्तरपदे द्वादशः अष्टादशः त्रेस्त्रयस् त्रयोदशः
चतुर्दशः पंचदशः षोडशः सप्तदशः विंशत्यादेस्तमट् एकोनविंशतितमः एकोनविंशः
विंशतितमः विंशतेस्तिलोपोडिति विंशः त्रिंशः त्रिंशत्तमः द्विचत्वारिंशत्तमः पंचाशत्तमः
षष्टितमः अशीतितमः नवतितमः शतादेर्नित्यम् शततमः संख्यायाः प्रकारे धा त्रिधा द्वि
धा चतुर्धा द्वित्रिभ्यामेधाचमञौ द्वेधा त्रेधा द्वैधम् त्रैधम् एकस्य ध्यमुञ् ऐकध्यम् एकधा प
कारादिकिन्नसहाये एकाकी क्रियाया आवृत्तौ कृत्वसुच् पंचकृत्वः सप्तकृत्वः द्वित्रिचतुर्भ्यः सुः
द्विः त्रिः चतुर्भ्यः एकस्य सकृदादेश्च एकवारं सकृत् वह्वल्पार्थात्कारकेभ्यः शस् वहुशः अल्प
शः संख्यैकवचनाद्वीप्सायाम् द्वौ द्वौ ददाति द्विशः प्रस्थशः माषशः तयप्तस्य अवयवे संख्या
याः द्वाववयवावस्य तद्वितयम् त्रयोवयवायस्य तत्त्रितयम् चतुष्टयम् द्वयम् त्रयम् चतुरप
म् स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ स्त्रैणम् पौंस्नम् भवः पौंस्नः वीप्सायां पदं द्विः वृक्षं वृक्षं प्रति सिंचति

ग्रामो ग्रामो रमणीयः परेर्वर्जने वा द्वित्वम् परिपरि वंगेभ्यो वृष्टिः वेगान्वर्जयित्वेत्यर्थः परि
वंगेभ्यो वृष्टो देवः उपर्यध्यधसः सामीप्ये द्वे उपर्युपरि ग्रामान् ग्रामस्योपरि समीपे देशे इत्य
र्थः अध्यधि सुखम् सुखस्योपरिष्टात्समीपकाले दुःखमित्यर्थः अधोधो लोकं लोकस्याध
स्तात्समीपदेशे इत्यर्थः वाक्यादेः संबोधनस्यासूयासम्मतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु असूयायां
संदर संदर वृथा ते सौंदर्यम् सम्मतौ देव देव पूज्योसि कोपे दुर्विनीत दुर्विनीत इदानीं ज्ञास्यसि
कुत्सने धानुष्क धानुष्क वृथा ते धनुः भर्त्सने चौर चौर घातयिष्यामि त्वाम् द्विरुक्तमेकपदं बहुव्री
हिवत् तेन विभक्तिलोपपुंवद्भावौ एकैकमक्षरम् एकैकयाहुत्या इह पूर्वभागे पुंवद्भा
वादवग्रहे विशेषः पदविभागोऽवग्रहः एकस्येकया इत्यादि विशेषः एकैकस्मै देहि पीडायां
योग्यायां द्वे स्तः बहुव्रीहिवच्च गतगतः विरहात्पीड्यमानस्येयमुक्तिः गतगता सादृश्ये योग्ये
गुणवचनस्य द्वे स्तो बहुव्रीहिवच्च पटुपटुः पटुपटुः पटुसदृशः ईषत्पटुरिति यावत् गुणोप
सर्जनद्रव्यवाचिनः केवलगुणवाचिनश्चेह ग्रहणं नेह शुक्लशुक्लः पटः शुक्लशुक्लरूपम् अनुक्रमे
योत्स्वेद्वे मूले मूले स्थूलो वृक्षः सम्भ्रमेण प्रवृत्तावनेकधा प्रयोगः सर्पः सर्पः बुध्यस्व बुध्यस्व
क्रियासमभिहारे द्वे लुनीहि लुनीहि इत्येवायं लुनाति कर्मव्यतिहारे सर्वादेर्वा द्वित्वम् समास
वच्च बहुलम् बहुलग्रहणादन्यपरयोर्न समासवत् इतरेतराक्षस्यानितरां समासवत् असमास

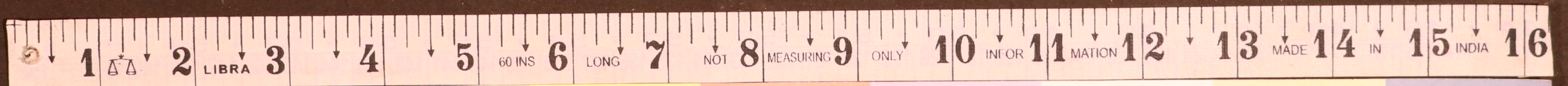

वं
पृ
३४

34

वह्नावे पूर्वपदस्याया विभक्तेः सिपादेशपोवाच्यः अन्योन्यं विग्रहानमंति अन्योन्यो अन्योन्यान् अन्यो
न्येनकृतम् अन्योन्यस्मै दत्तम् अन्योन्येषां पुरुषकैरामं शांतरतिमाद्यः पर्वपरस्परम् वाचस्पत्या
दित्वात्सः इतरेतरम् इतरेतरेणान्यादि स्त्रीनपुंसकयोः कृत्येवपदस्याया विभक्तेराम्भावोवा
अन्योन्याम् अन्योन्यम् परस्पराम् परस्परम् इतरेतराम् इतरेतरं वा इमेब्राह्मण्यो कुलेवाभो
जयतः इत्यदृष्येप्यावभावः क्लीवैतेविरहः स्पमोः समासे सेरलुक् चेति सिद्धेवाकल्पकाद्वयं
समासेसेरलुक् चेयस्योदाहरणम् अन्योन्याश्रयः परस्परात्तिसारस्यमित्यादिसिद्धम् अकृ
ब्रूप्रियसुखयोवीहितम् प्रियप्रियेणादद्दातिप्रियेणवा सुखसुखेनदद्दातिसुखेनवा अति
प्रियमपिवस्तुनायासेनददातीत्यर्थः यथास्वेयथायथम् यथाशब्दस्य द्वित्वे क्लीवत्वेचभ
वतियथास्वमितिवीप्सायाम् अव्ययीभावः योयआत्मा यश्चात्मीयम् तयथास्वम् यथायथं
स्वातं यथास्वभावमित्यर्थः यथात्मीयमितिवा द्वंद्वंरहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपा
त्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु द्विशब्दस्यद्विवचनम् पूर्वपदस्याम्भावोत्वंचोत्तरपदस्यनपुंसकत्वं चनि
पात्यते तत्ररहस्येद्वंद्वंशब्दस्यवाच्यम् इतरेविषयभूताः द्वंद्वंमंत्रयतेरहस्यमित्यर्थः मर्यादा
स्थित्यनतिक्रमः आचतुरंहीमेपशवोद्वंद्वंमिथुनायंते मातापुत्रेणमिथुनंगच्छतिपौत्रेणसह
यातिरितिमर्यादार्थः व्युत्क्रमणोपृथगवस्थानम् द्वंद्वंव्युत्क्रांताः द्विवर्गसंबंधेनपृथगवस्थि

३४

सा
चं
३५

35

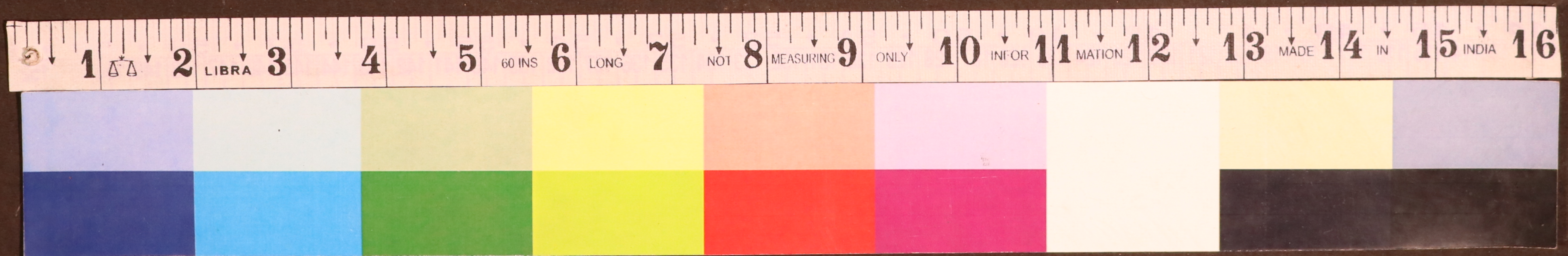
नाः द्वंद्वंयत्तपाद्याणिश्वतनक्ति द्वंद्वंसंकर्षणवासुदेवौ चभिव्यक्तौ साहचर्यैणान्यर्थः वा
थैद्वंद्वइतिनिपातनात्संस्वमपि शोभानिपात्याः कस्मादयः कासंख्यायेषांतेकतिदेविका
योभवमहाविकमञ्योंशापः दाम्पत्यः दीर्घसत्रेभवः दार्घसत्रः श्रेयसिभवः श्रायसः सासं
ख्यायेषांतेसति यासंख्यायेषांतेयति इतिश्रीसारस्वतचंद्रिकायांपाणिनीयानुसारि
ण्यांतद्धितप्रक्रियासमाप्ता ❖ ❖ ❖ समाप्तंचेदंपुस्तकंथम् शुभम् ❖

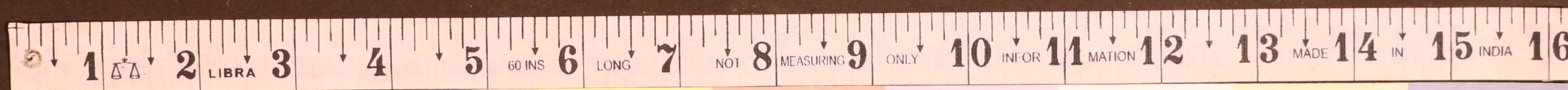
❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

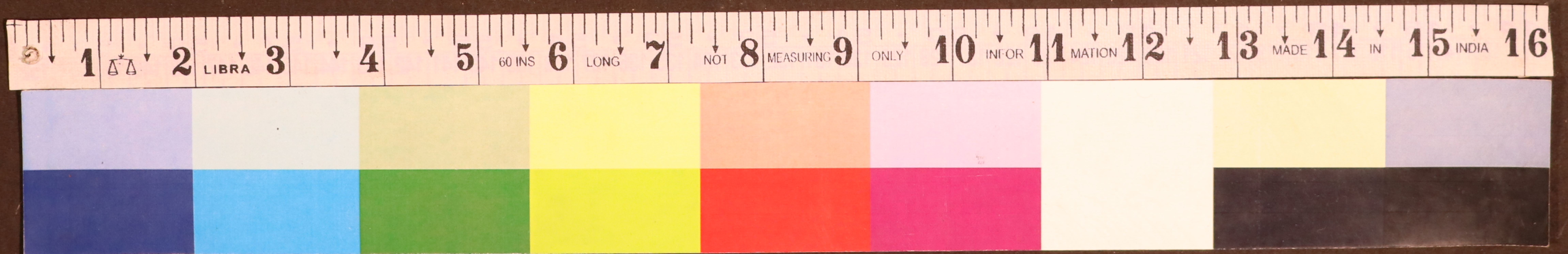
❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

श्रीरामायनमः ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ श्रीरामायनमः ❖

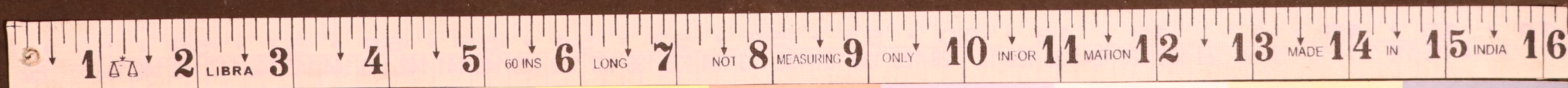
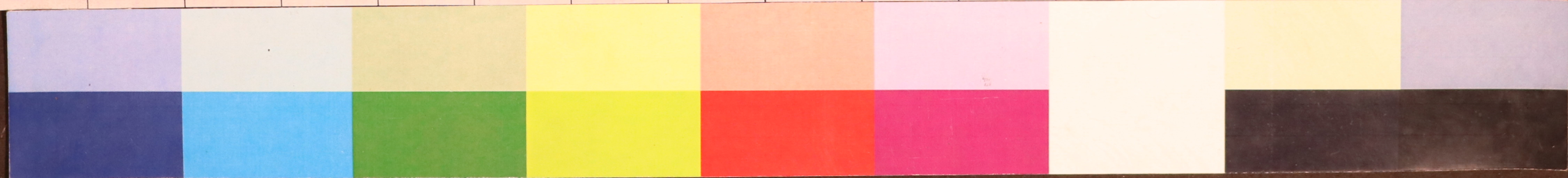

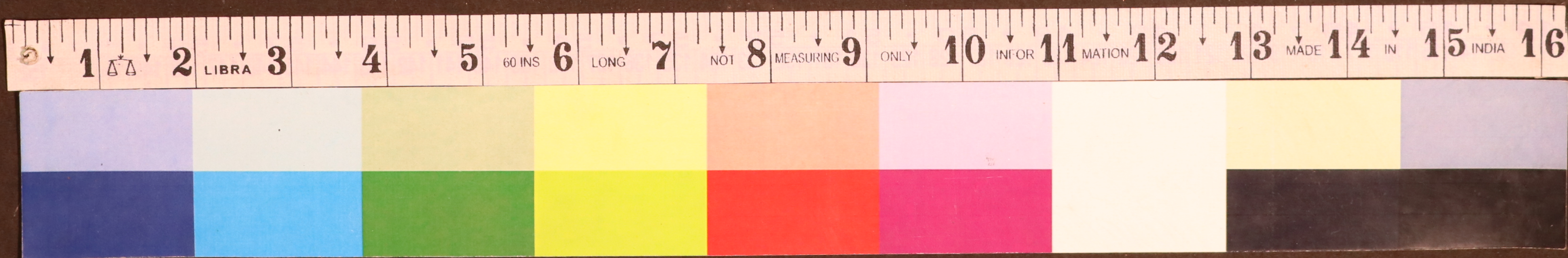

ॐ श्रीमते रामानुजाय नमः धातोः इदमधिक्रियते भ्वादिः क्रियावाचिनो भ्वादयो धातुसंज्ञः
स्यादनुदात्तङितः अनुदात्तेतो ङितश्च धातोरात् स्वरितञितस्तउभे ञितः स्वरितेतश्च धातोरा
त्मनेत्तः परतोऽन्यत् उभकतिमित्तहीनाद्धातोः नवयं तिबादीनामाद्यानि नव वचनानि पं
संज्ञानि परपराण्यात् नाम्नि च युष्मदि चास्मदि: त्रयाणां तिबाद्येकार्थेषु नामादि द्विरूपत्वेऽन्य
या विभक्ति भेदः समानयोः नाम्नि प्रयुज्यमानेऽपि प्रथमः युष्मदि मध्यमः अ
स्मद्युत्तमः कर्तरि शबादात् भूसत्तायां वर्तमाने तिप् तस् झि सिप् थस् थ मिप् वस् म
स्ते आते झे से आथे ध्वे ए वहे महे वर्तमानार्थे क्रियाप्रवृत्तेहेतौ लिङादयः शपयाश्च
एषां संज्ञा लट् अपृक्तमिति कर्तर्यर्थे तिबादिष्वचनेषु दिव्यङ्ग्येऽपि परतो धातोरप्स्यात् गुणः
नाम्यन्तस्य धातोर्गुणः स्यात्भवति अपितादिर्ङित् यकारेऽनन्तरिके च विनाः शः अस्ययोङि
दस्यात् किंनित्यपुसि कित्ति ङित्तिवपरेऽहद्विगुणो न द्विर्वचनेऽहन्तके उ. सिप्स्यात् इति नामि
गुणायामौ अपृक्तमितो गुणः भवतः अदेः अनेकोपो भवत्य कारे पकारे वपरे भवति भव
सि भवथः भवथ अतो दीर्घो यञि परतो न अतो दीर्घः स्यात् भवामि भवावः भवामः सः भवति त्वं
भवसि अहं भवामि युष्मदस्मदोः सच त्वं च भवथः अहं च त्वं च भवावः अहं च त्वं च स च भवा
मः विधिसंभावनयोः यात् यातां युस्ः यास् यातं यात यां याव याम ईत ईयातां ईरन् ईथास् ईया

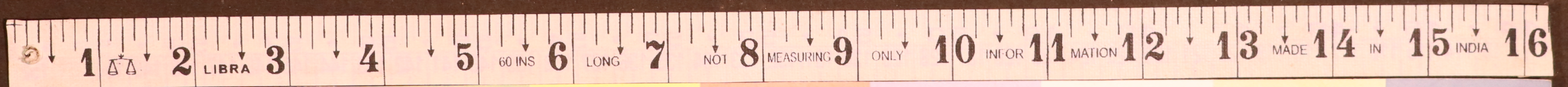

यो इव इम इवहि इमहि विधिकर्तव्यार्थोपदेशः संभावनेकसर्वेतत्र पादादयः एषां संज्ञा लिं
ङ्या अतः परो याइः स्यात् भवेत् भवेतां उस्युट् अतः परस्य उस् इडागमो भवति भवेयुः भवेः
भवेतं भवेत यामियं अतः परः यामियं स्यात् भवेयं भवेव भवेम शिष्यो गुरुं पृच्छकोभवे
भवेदसौ वेद विद्वान्नगमात्वात् आशीः प्रेरणयोः तमतां अन्तदिनेन आनि प् आव प् आम प् तो आ
तां अन्तां स्व आथां ध्वं ए प् आवहे प् आमहे प् अपाम आथ्येन माशीपरस्मैप्राये आत्मनेपदे प्रे रणोष्ठ
वर्तनेन तत्र पादादयः एषां संज्ञा लोट् तसोस्तातं ङाशिषि वा भवतु भवतात् भवतां भवन्तु अतः
अतः परस्मैपदे लोक भव भवतात् भवतं भवत भवानि भवाव भवाम अथ्यतना यो यनो भवद्यो
म आधुक्ताल् भवत् भवात् अनद्यतने अतीते दिपतां अन्तसिप् तं आमिप् वमतत् आतो सु
तयास् आथां ध्वं इवहि महि अतिनापादाद्येषामद्यादशोक यावदाद्यमिन्याः अध्यमेयामद्य
दिवसः सकलः सो यतनः नास्य यतनो यास्मिन्नतीते कालेतत्र दिव्याद्यः एषां संज्ञा लेङ् दि
सिमीनाइकारस्मात्यागोष्ठः दिवादावट् धातोः अभवत् अभवतां अभवन् अभवः अभवतं
अभवत अभवं अभवाव अभवाम सो भवन्नन्तयः परो तेतणप् अन्तस्यउसष्यप्राप्रनस्म आप्
वमदस्रातेइदेसे आथेधे एव दे महि धातोः परोते तिनेकालेणवादयः परस्मैपदाः एषां संज्ञा
लिट् दिम उक्तार्थेणवारियावादि भवति सम्प्रवादिर्हिवृद्धिः अनेकस्वरस्यद्वानोः सस्वरस्याद्यो

ऊवयोः द्वित्वको द्विर्भवति णादिः कित् थपित् णादिः कित् आभ्वोः णादौ पूर्वस्य अःकारस्य भूआ
भूस्य च आकारो णादौ ह्रस्वः पूर्वस्य एवं पि नोदीर्घस्य ह्रस्वः कपानां जबचपाः पूर्वस्य कपानां ज
बाश्च पास्यः झढघभानां जबगडदा वा खफछठथचटतकपाः भुवो वुक् भुवो धातोर्वुगा
गमो भवति णादौ बभूव बभूवतुः बभूवुः कादेर्णादेः क्रसभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुस्तश्च एतेभ्यः परस्य वसादे
र्णादेरिट् न अन्यस्मात् भवति इति नियमादिट् बभूविथ बभूवथुः बभूव बभूविव बभूविम
बभूविवृ बभूवान् बभूव आशिषि यात् यास्तां यासुः यास् यास्तं यास्त यासं यास्व यास्म सीष्ट सीया
स्तां सीरन् सीष्ठाः सीयास्थां सीध्वं सीय सीवहि सीमहि यान्तो आशिषि यादयः एषां संज्ञा लिङ्
आशीर्यादयः कित् भूयात् भूयास्तां भूयासुः भूयाः भूयास्तं भूयास्त भूयासं भूयास्व भूया
स्म अन्मोमान् भूयात् श्वस्तने तां तारौ तारस् तासि तास्थस् तास्थ तास्मि तास्वः तास्मः ता तारौ
तारस् तासे तासाथे ताध्वे ताहे तास्वहे तास्महे श्वो भविष्यत्यर्थे तादयो एषां संज्ञा लुट् सिसथा
सीस्यतामिट् भविता भवितारौ भवितारः भवितासि भवितास्थः भवितास्थ भवितास्मि भवि
तास्वः भवितास्मः श्वो भविता राज्यभारः कुमारस्य स्यादौ भविष्यति स्यप् यान्तो भविष्यति काले
स्यप्रत्ययो भवति तिबादयो अष्टादश परतः एषां संज्ञा लृट् भविष्यति भविष्यतः भविष्यन्ति भवि
ष्यसि भविष्यथः भविष्यथ भविष्यामि भविष्यावः भविष्यामः कल्किः धर्मपालको भविष्यति

स्यप्रक्रियातिक्रमे क्रियाप्रतिक्रमेकृतनस्मिंद निष्पतो सर्योस्य प्रभवयोभवतिदिवादिपरतः प
दोसंज्ञालुङ् परस्मैस्त्रसिमदाज्येवाभविष्यन्तदासमितम प्रभविष्यत् प्रभविष्यतां प्रभविष्य
न् प्रभविष्य प्रभविष्यतं प्रभविष्यत प्रभविष्यं प्रभविष्याव प्रभविष्याम भूतेसिः यातोभ
नमाद्येकालेसिप्रत्ययोभवतिदिवादिपरतः पदसंज्ञालुङ् ॰ हाद्देयेपदे॰ पितल्लाथाग्भ्यार
णभूपिवतिभ्यः परस्मैसेलुक् गातिस्थासाघ्रापेदीवा भवः सिलोपे॰ पदि॰ लक्रियागोन प्रभूत
प्रभूतां भवः सिलोपेस्वरेवुक् प्रभूवन् प्रभूः प्रभूतं प्रभूत प्रभूवं प्रभूव प्रभूम माडि॰ सिरेव
स्मसहितेदिवादिदो मेटः माङ्योगे॰ हानमाभवान् भवन्मास्मभूत्मास्मभवत् भूयामावान्
वान् भवतं पदोऽः पदः प्रनःपरस्मानपयम्भानदे भवति भवेतां भवेत भवसे भवेय भवथे
भवे भवावहे भवामहे भवेत् भवेयातां भवेरन् भवेथाः भवेयाथां भवेध्वं भवेय भवेवहि
भवेमहि भवतां भवेतां भवेतां भवस्व भवेथां भवध्वं भवै भवावहै भवामहै प्रभवत् प्रभवेतां
प्रभवेन प्रभवथाः प्रभवेथां प्रभवध्वं प्रभवे प्रभवावहि प्रभवामहि बभूवे बभूवाते बभूविरे
बभूविषे बभूवाथे नामिनोः वततणोपोधः नाम्यन्ताद्धातोः परस्मैपदीसेल्लुङ्. लिटः परस्मैः से
हेट्लाद्धात्रभूविषे बभूविढ्वे बभूवे बभूविवहे बभूविमहे भविषीष्ट भविषीयास्तां भविषी
रन् भविषीष्ठाः भविषीयास्थां भविषीढ्वं भविषीय भविषीवहि भविषीमहि भ

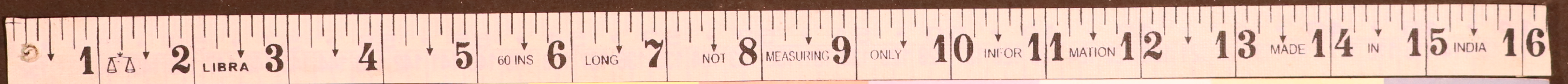

विता भवितारौ भवितारः भवितासे भवितासाथे भविताध्वे भविताहे भवितास्वहे भवितास्म
हे भविष्यते भविष्येते भविष्यंते भविष्यसे भविष्येथे भविष्यध्वे भविष्ये भविष्यावहे भविष्या
महे प्रभविष्यत प्रभविष्येतां प्रभविष्यंत प्रभविष्यथाः प्रभविष्येथां प्रभविष्यध्वं प्रभविष्ये
प्रभविष्यावहि प्रभविष्यामहि प्रभविष्ट प्रभविषातां झातोः नोः ऽदनतः झातोः नोऽदन्तस्यका
रान्तस्यतः प्रभविषत प्रभविष्ठाः प्रभविषाथां ध्वे सेर्लोपः प्रभविढ्वं प्रभविढ्वं प्रभविषि
प्रभविष्वहि प्रभविष्महि विती संज्ञाने उपधायाः लघोः धातोरुपधाया लघोर्नामिनो गुणः
स्यात् वेत्ति पूर्वस्य हृस्वादिशेषः पूर्वस्यादिर्हलवः शिष्यते नेहस्ता लुप्यंते विवेत्ति विवित्तः
सेः सिपश्चास्य दधोर्दिपूर्विस्योरीहृस्वदीर्घ दिस्ते परस्य सेर्लोपः इदिपदे अवेत्तीत् अवेत्तिष्टां स्या
दिटः सेत्तानो विदिष्म परस्योनऽस्य स्यात् अवेत्तिषुः श्च्युतिर् आसेचने श्च्योतति श्च्योतत्तः श्च्योतंति
श्च्योतसि श्च्योतथः श्च्योतथ चुश्च्युततुः चुश्च्योतिथ इरितो वा इरितो धातोर्वाऽङ्प्रत्ययो भवति
सेरपवादः अश्च्युतत् अश्च्युततां अश्च्युतन् अश्च्योतीत् श्च्युतिरक्षरणे श्च्योतति नशासात् खपाः
पूर्वस्य शासास्यराः खपाः शिष्यंते न शासाः चुश्च्योत श्च्युत्यात् श्च्योतिता श्च्योतिष्यति अश्च्यो
तिष्यत् अश्च्योतीत् अश्च्युतत् पकाररहितोऽप्ययं श्च्योतति मंथ विलोडने मंथति ममंथ
नोलोपः धातोरूपांतस्योपधाया नकारस्य लोपो भवति किति ङिति. तिपरे सूजापे स्यांचतेने

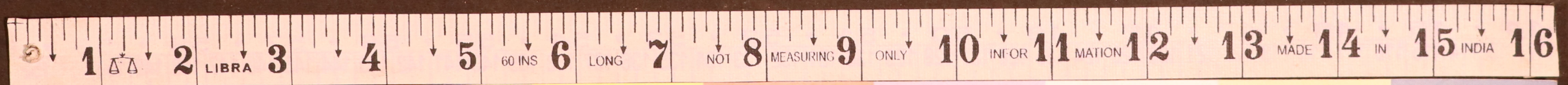
इति नलोपे प्राप्ते असंयोगाल्लिडादि कित् ममंथ मथ्यात् मंथिता मंथिष्यति अमंथिष्यत् अमं
थीत् कुथि पुथि लुथि मथि हिंसासंक्लेशनयोः त्रुटि ऋ संयोगे इदितो नुम् इदितो धातोर्नु
म् कुंथति चुकुंथ पूर्वस्य कवर्गहकारयोश्चवर्गजकारौ भवतिह स्य वर्गे च ततः चुकुंथ इदितो न
लोपो न कुंथ्यात् कुंथति षिधु गत्यां धात्वादेः षः सः धात्वादेः षकारणकारयोः सकारनका
रौ स्तः सेधति धात्वादेः स्तनधातोः स्तनमां धात्वादेः षष्ठीनां ष्वादीनां नमादीनां च धातूनां सकारनका
रयोः षकारणकारौ भवतः षत्वणत्वनिमित्ते सति निषेधति गत्यर्थस्य सेधनेन षः सो
विसेधति इट् इदित्वव्यवधाने ऽपि षः न्यषेधत् निषिषेध न्यषिषेध निषिधतः निषिषुः निषिध्यात्
सेधिष्यति असेधिष्यत् असेधीत् षिधू शास्त्रे मांगल्ये च ऊदितो वा ऊदितो धातोः परस्य वसा
देर्वा इट् स्वरतिसूतिसूयति धूञ्‌ ऊदितो वा इत्यस्मात् सूत्रात् दिरस्य हा सिद्धो च स्वरति सूति सू
यति धूञो किंद्रसादेरागादेर्नित्यमिट् स्यात् नयोर्दः ऋ भांत स्य धातोः परयोस्तकारथका
रयोर्धकारादेशो भवति द्वादने के भेजनतः सिषेद्ध सेद्धा सेधिता सेत्स्यति सेधिष्यति असे
धीत् इडभावपक्षे अनिटोन्तामिवतः भवतोनामिवतो निष्ठायां लोपे सोऽह्नादिः असैत्सीत् क
सात् कसाऽऽत्मस्य से लोपो कसेषु असैद्धाम् असैत्सुः तदस्यैवेदं हिंसायां च तदर्ति अतउपधायाः
धातोरुपधाया अतो वृद्धिर्णिति च बबाद ततस्तमोबाधीत् बबदतुः बबदुः बबाद च

वं ५८

त्वट गोनिपेपेमोणीत गोत्वाटत्रउपधायाः वृद्धिः अत्वारीत अनोट्स्यादेलंचोर्वा वृद्धिः सेदिसो
अवदीत हसादेर्किम अटीतलचोः किं अवदीत गटद्यकार्यवाचि गटति आदिस्या त्रिमिला
न्नेस्याग्ग गटतद्पट्पतद्याग्या स्यामाडः मेडः स्पतिद्दं तिपातिवातिशतिस्पानिवयतिवद्गति
श्याम्पतिविनोनिटेपिव अनग्रः कश्वादः वर्णाने आश्चाग्गेनाकादिलादिर्याने वनेनेग
गटेटत्वासित्र्यानोः पदेआदिस्या त्रिमिनात्वस्पनेनेस्पगत्वंवाभवति कथं भूते अनः आसीन
दति अगमीत अग्रहीत अकत्वादौ किं अकपीति अनिरवतति अस्यांते किं अनिश्यति आघु
म्मारगोकिं अनितवत्वाटवा किं अगिणिभवति अनिभवति अगिणीतद्विति अनितिवद्विति ट्टविलेन
नेटटतिरदेतटदत अवदत दशाट्लोपवाभिनिवकवचनेञकारांश्चतयावपवापवकाराणां
पवशाटशानामितियावतघ्यापवपातल्लिट्ठतिमिनकारादेशादि कट्टसमध्यस्याकारवां
ष्ठताटशानांपातलांपूर्वस्पलोपः एकहसमध्यस्पास्पेवपः एवं किंस्येवास्प एवादी
नामनादेशादीनां पूर्वस्पलोपोभवति कारस्यपकश्वपकश्वपकोट्सश्चहसश्चद्सोपको
वतोह्सौचपकट्सौमध्येतिहृतीतिमध्यस्पः एकहसयोर्मध्यस्थः एकहसमध्यस्थः तस्यए
कहसमध्यस्यस्पनामहिहसमध्यस्पस्पकेहसमध्यस्पस्पवपकारः किं तिगादौ सेदिश्यपि
वदेटतः टेडः टेदिश गाटस्य ग्राने शादे स्पादेसः स्थः पानायोः षकारगकारयोः सकारनका

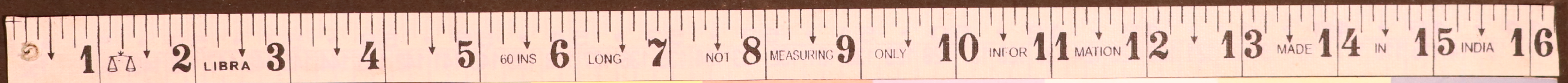
यो भवतः नदति नदेत् नदतु अनदत् अपूर्वणत्वं गदादित्वात् प्रणिनदति ननाद नेदिथ नदि
ष्यति अनदिष्यत् अनादीत् अर्द गतौ याचने च अर्दति अर्देत् अर्दतु आर्दत् द्विर्वचने कृते अभ्यासो
देशप्राप्तिविकल्पवचनेनैव तन्नत्वं लभ्यमित्याह अकारादेरित्यादि नुडागमो अभ्यासे अकारादेः
संयोगान्तो कारादेश्च पूर्वस्य नुडागमो भवति णलादौ आनर्द आनर्दतुः आनर्दुः अर्दिथ अर्दि
ता अर्दिष्यति आर्दिष्यत् आर्दीत् अत सातत्यगमने अतति अत्वाद्भक्तत्वात् आत्वादीन् अतिरति
वेपनेऽदितो नुम् अंतति अंदति आनंत आनंद उनदि समृद्धो नंदति चदि आह्लादने दीप्तौ च
वेदात् संयमकृतो व संयमीत् क्लिदि परिदेवने क्लिंदति चिक्लिंद इदि परमैश्वर्ये इंदति स्व
रादेः स्वरादेर्धातोर्द्वितीयोऽचः अभवति द्वित्वादौ परे अनुपपदे पदेदत् कास्यादिप्रत्ययादाम् कृञ्
अनुप्रयुज्यते कास प्रत्ययात् तथा प्रत्ययान्तेभ्यो लिट्याम् प्रत्ययो भवति स च कृञ्
भ्वस्त्योरनुप्रयोक्तव्यः लिट्परे द्विरुक्तान्तावयवो पूर्वस्य आकारस्य आकारः पात्तो नो मिलेः मा
न्तस्यादेर्न स्पर्श पात्तो न्हादिर्विजीगीषायां पचे इंदांचकार इंदांचक्रतुः इंदांचक्रुः इंदांचकर्थ इंदामा
स इंदामासतुः इंदांबभूव इंद्यात् ऐंदीत् णिदि कुत्सायां णिंदति निनिंद इपि याचने इंप
ति उपलगतौ योरवति अमरगतौ स्वरे पूर्वस्यैकारोकारयोरिपवौ उवोख उखतुः उखुः
उवोखिथ औखीत् अंबुगतिपूजनयोः आनंच अच्यात् आंचीत् मुन्नायांश्रंवेने लोपोन शंच्या

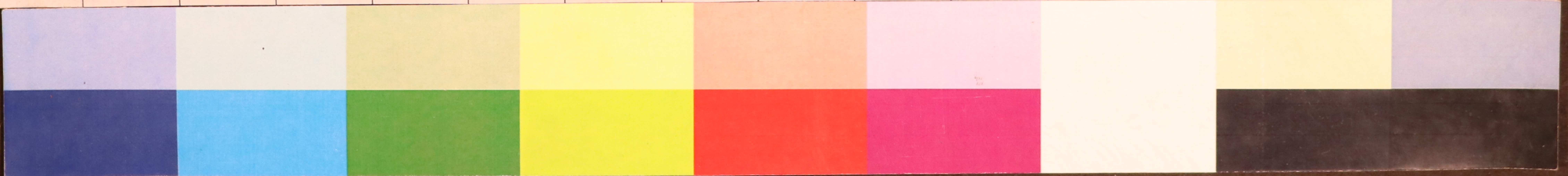

वे ५८

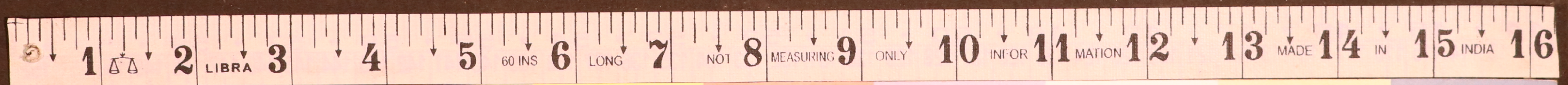
न् आदित्येनाविषे आदित्यापामे ग्रंदति ग्रंदेनं स्वालिरि ग्रंद यानंद इत्यौकोदित्ये
ग्रोविंदसे इत्येतिइत्येतः जइत्ये वजगतो ग्रासदद्वादित्यणमूताकारणंनेन्वेमूलंलो
यो ववजतः श्वाजीन् वजगतोवदित्यगोसो नित्यंहृदिः श्वाजीन् श्वजयतोत्तेयणोव
ग्रजति ग्रजेरवतषुवावसादेवाविवाय वृपातोः विकरणास्यनोथानोस्वेवणोवणायोरि
गुवोस्वरेयरे ग्रनेकस्वरस्यासयोगपूर्वस्यत ग्रोडवर्णातेषुङ्गोदेवायिविव्यतः निवाय वि
विव विवांतारत्वतस्वतादोनिस्यानिटस्यपोवेद विवयिघ विवेय ग्रानिघ विव्याघ्रः विवि
म यजिमवीयात् नैकस्वरात्ववानात् ग्रायुस्यावणोवृदानादेकस्वराद्धातोः परस्यवसादे
रिटन ग्रनिटः स्वरांतोभवतीतिहयणतामिमास्त्वसेदः ग्रवदंतितहिदः ग्रदेतमूदंतमतांव
वृद्भूः वृजोस्त्रिशीङ्‌ वर्णोक्षयग्रीङ्‌ ग्रिमावपि गणोस्यमृदंतमतांवकस्वसौ स्ववं नयोणो
ति मघोग्रणत्सवः इतिस्वरांतानिग्रणोस्यमुक्तिनास्वतोहसांतानपिसत्रिवोपत २ पा
कित्स्वकांतेषुनिइकरष्यतेवसिम्बसांतेषुवसिग्रसाविणोरभिम्ब भोनेषयमेषुनेयभिस्त
नस्त्तोयोलभिरेवनेतरे ३ यमिर्नमांतेषुनिइकरष्यतेवमिरिवादावपिपठ्यतेमतिः नमि
स्यतयोंहतिरेवपंचमोगमिस्त्वषष्ठः ग्रतिषेधवाविलाम् ४ दिहिदुहिमेहतोरोहतोवहि
नेहिस्त्वषष्ठोरहतिस्त्वयालिहिइमे निदोः ग्राविहमकसेषायागतोषुसांताः ग्रविभज्यकी

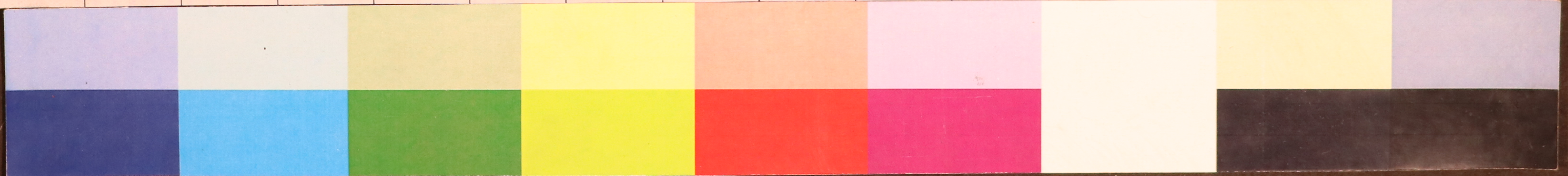
५

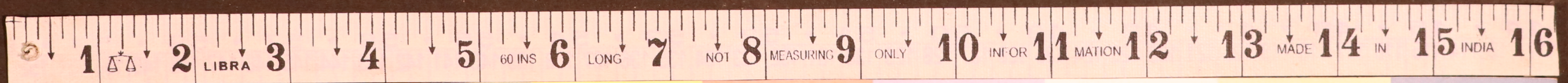
तिंनाद्दशादिशिंदशिंदंशिंमघोमृशिंस्मृशिंविषिंक्षिंकोशातिमहमं विशिंलिशंवर्षा
नानःनिदः प्रुतागणगमापर्दनिपादेषुदशैवननेतयान् ९ क्षपिशयापिशुंपिवेपिस्नापयः ओं
पित्नुपीग्रह्मनिद्रुप्यनीह्मपिः इमेतयांनादशवानिदोममास्तनः परंक्षिप्यनिरेवनेतवे ॰
शिशिंपिशिंग्रह्मनिप्रुप्यनीविषिंक्षिंविंनप्यनिड्प्यनीह्विषिंड्मानद्दशेवोपदिशंनानिद्वि
धौगगाप्रुषांनानक्राषिकषनीनयथा ८ नपिंतिपिंवापिमघोवपिंस्वपिंलिपिंलपिंनप्य
निदप्यनीसृपिंस्वरेणनीचेन धापिंक्षपिंतिपिंघ्नीह्विपांनान्नापिनीस्नयोदशः ९ हरिं
हरिंस्कंदिमिदिह्विदित्वयीनारिंमरिंसियनिपयुनीस्विदिंनरिंनरिंविरयविंकावपिश्वनि
ह्निंहोनान्नघावावानिदः ९ पविंवविंविविरिविंड्गनिष्टुह्मनीत्रिनिंमिविंमविमनिमंनि
भृजनीन्नजिंयनिगुजिकजिसंजिमजनीन् भृजिंस्वजिंसृजिविजिविघ्ननिदृस्वबान् ११
वेनाप्रवैषीन् प्रवेश प्रवेश प्राज्नीन् पमृकंपने निनये नपनिविनाप ये प्रनपिपकावे
परेपूवेस्पस्वर्दाचः नीयान् श्रैतषीन् नपहिंसायांप्रातंपनेः सदगविकनंदिश्रस्तंपनि
गौ प्रोसंभक्तो प्रपनयने प्रोणांवकारवनषणामेनवः मनस्मनलनामाः नसेकिनिक
सेयारोकिनिस्मनिवा सायानस्पान् वमृक्षमजमक प्रपटने छिद्रुक्षम्यावमोदीवोपि
प्रावामनिप्रानकिंचमनिविचमेति छिद्रनिरमने नामधानमक्षछिवांमवंनषीवनिछिवेः

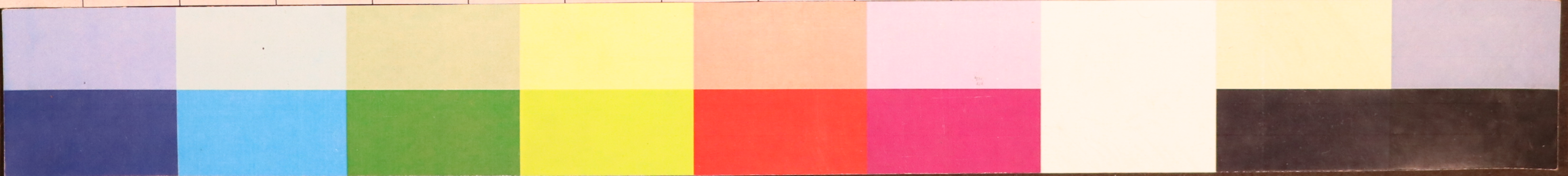

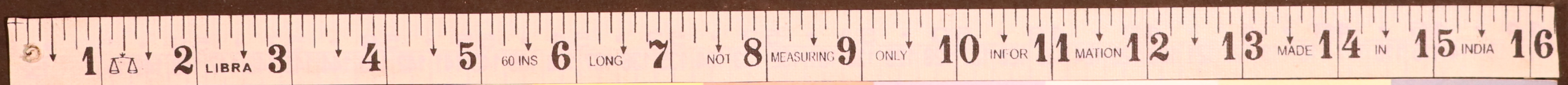
ष्ठेवस्पर्द्धस्पर्धायोर्वा नित्यं ष्ठेवति ष्ठेव ष्ठीव्यात् अष्ठेवीत् कटे वर्षावरणयोः कटति ह्म्यन्तक्षणश्व
स्जाग्रिश्व्येदितां सेरिसो न वृद्धिः अक्रमीत् अकटीत् चुद प्रेरणे चोदति अचोदीत् पर्व पूरणे
पर्वति चर्व चर्वणे चर्वति जर्व … जवति नाम्यन्तस्योर्वः अनपि विषये …
तउवागावस्यात् कृत्वा वापि जजवतुः अजोषीत् गुपू रक्षणे आयः गुपूधूपविच्छिपणिपनि
भ्यः स्वार्थे आयः प्रत्ययो भवति पणि पनि वा सपातः पञ्चादिप्रत्ययोतः … संज्ञो भव
ति गोपायति गोपायांचकार ऊदितो वा जुगोपिथ जुगोप्थ यतः यस्मात् … नपि लो
पः गोपाय्यात् गुप्यात् गोपायिता गोपिता गोप्ता गोपायिष्यति गोपिष्यति गोप्स्यति
अगोपायिष्यत् अगोपिष्यत् अगोप्स्यत् अगोपायीत् अगोपीत् अगौप्सीत् … अगो
प्सा तपु संतापे तुतपिथ तपिता अतपीत् तप संतापे तेपिथ ततप्थ अताप्सीत् त्रपू लज्ज
ज्जायां वा त्रेपिथ त्रपमानस्ते त्रपति क्रमु पादविक्षेपे क्रामति चक्राम भ्राशभ्लाश
भ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषां यो वा कर्त्र्यर्थे च तत्र क्रमः … विषये क्राम्यति अक्र
मीत् यम उपरमे … विषये यच्छति येमिथ ययंथ यंता अयंस
… अयंसीत् … नेमिथ ननंथ अनंसीत् …
… गम्लृ गतौ … गच्छति जगाम गमां स्वरे …

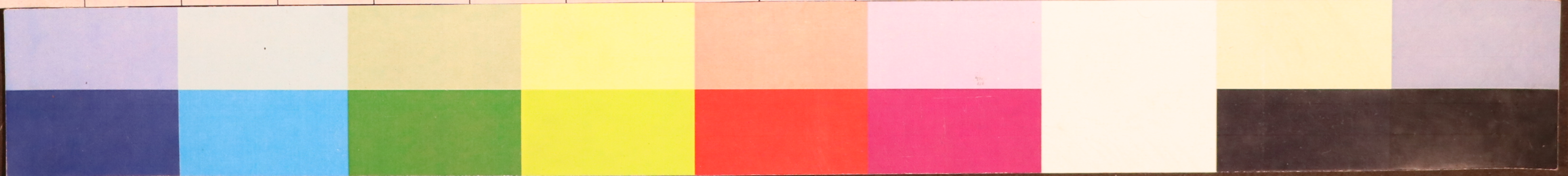
१

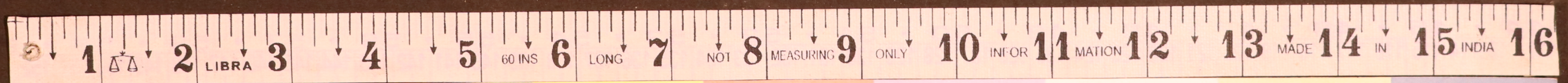
सामर्थ्याद्यालोपः स्वरोक्तिरिति तङे. जग्मतः जगमिथ जगंथ कन्तः स्यपः हेते श्रोदेन्त
स्यपरस्य सपदद्भवति गमेस्तपे गमिष्यति लिङ्गवादेङे. लितो धातोः श्रुषादेस्मङः अस्य पः
एसेरपवादः अगमत् मचादेवाङः श्रुश्रुम्लुश्रुगातो श्रोचति म्लोचति मम्लोच अम्लचत् अ
श्रोचीत् अम्लुचत् अम्लोचीत् गश्रुम्लुक्रुञ्चखुञ्चवौर्थे ग्रोचति अग्रुचत् अग्रोचीत् अग्रुच
त् अग्लोचीत् स्लुञ्चगतौ अग्लुचत् अग्लुंचीत् जिफलाविसरणे तफलभजत्रपां किति एत
एसेरियपिचैत्वपूर्वलोपौ फलिष लांनसम्लसमीपाकारस्य सेपरे निसंबृद्धिः अफालीत्
फलनिष्पत्तौ फेलतः अफालीत् वदव्रजिभ्रद्यादितयोः अवादीत् जिजयेस्परोत्वयोर्मेघौः
जिगाय धातोर्नामिनः जिग्यतः जिगयिष जिगेथ जीयात् जेताजेष्यति अजेष्यत् अजैषी
त् कृषविलेखने चकर्ष चकर्षिथ शतोकसेटधां टशास्तनङ्कृषमृशस्पृश तपट्टपस्त्पो
कसेर्वः सौ वरो भवति कृषादीनां वा कृष्टा कष्टा षढोः कः से धातोः षढयोः कत्वे भव
ति सेपरे कृक्ष्यति कर्क्ष्यति अक्राक्षीत् अकार्क्षीत् कृषस्पृशमृशात् परे धांवासिः दृषः शां
तात् अकृक्षत् पोतात् षोतात् नाम्युपधादनिटः सक् रिक्तादिपरः नलटयोः सेरपवा
दः अकृक्षत् सस्मयतो समपंति समासमा असपत् कृषाश्रयातानेवोदनेच कोषाति कोषा अ
कृक्षत् कृषत्तिहिंसायां रक्षसहन्त्वभिषिकधामः नापिनस्यो तावोषिता रोषाबोषिता वे

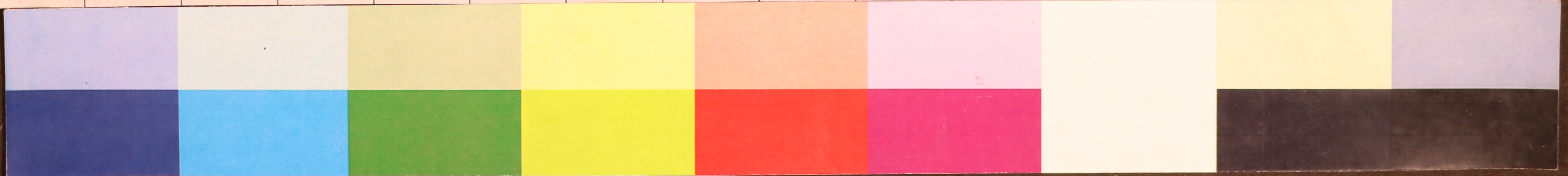

ऊर्णोत्रा ऊर्णावितन् सेट्कोऽयमिति केचिदैविना ऊर्णोवीत् उपदाहे ऊर्णोवं वकार उवोष ऊर्णोवी
त् सिद्ध्यादिकवर्णसेचने ह्वोटः नयोर्थः क्षुभिः क्षुः ट्विफोलोपोदीर्घश्च धेपरेटस्यलोपः
पूर्वस्यचानुनोदीर्घः सेढासेत्स्यति असेत्स्यत् ढढभसीकरणे ढढति ढढाढ ढेढिघ ढढपथ
स्यति अधाक्षीत् कस्मात् करणे अधाक्षः अधाक्षी करणे करणय अधाते अधाल्ल अ
धाल्ल इतिव्यामो इत्वतिरवाचकार येल्वीत् द्विविद्विविविपिविविति विविधीयते हिन्वति पि
न्विकृत्वो वस्यलोपो गुणाभाव उप्रत्ययस्याः विषये पिनोतिन्वः उप्रत्ययस्य उप्रत्यय
स्य च गुणो भवति पिपिन्तिपवे आर्द्धधातुके वलोपः असंयोगपूर्वस्य प्रत्ययोकारस्य लोपो वाव
मयोः पिन्वः पिनुवः पिन्मः पिनुमः सिपिन गुणोवाधकः पिनोसि पिनुयात् पिनोत
आर्द्धेः असंयोगपूर्वात् प्रत्ययोकाराद्धेर्लुक् पिनु अपिनोत् दिपिन्व कृविहिंसाकरणा
नातिश्च कृणोति अत्तव्यामो अतेर्वा न प्रत्यययोः विषये अतनोति अतति अकोरायोश्च अ
नतिश्च अनष्ट अदितोवा अतिला अक्षाः तिष्यति अत्याति अतिष्यत् आस्यत् आतीत्
आक्षी आतः सेटपत्तेरूपं आतीत् नतन्वतननुकरणोनते नन्नुकरणे नुवाविषये नतनो
ति ननाति ननतिश्च ननष्ट अनतीत् अनतिष्ट अनासीत् अनिटोः नामिवतः अनाक्षीत
नुकरणे किंवार्थः संतततिभत्संयतीनर्थं गोतनुं वनेषणीतनि निवित शैक्षैरर्थे

त्पेग्लायतिम्लायति संध्यक्षराणामात्वनपि आतोलोपौ आदेचाहामोः पयोलापौ नष्टौ
आतोः नपि आतोरातो लोपोः नपिङ्. किति श्च्वेरदिजन्ततः जग्लिथ जग्लाथ संयोगादे
रादन्तस्यपेणहादावेकारोवा ग्लायात् ग्लेयात् ग्लास्यति अग्लासीत् अग्लासिष्टां केगैरेघा
ते जगौरादेदे अपिशपानागैहाकपिवतिसोस्यामानेपकारोभवतिलिटि. किति रेघा
त् अगासीत् ष्ट्यैसंघाहसंघातयोः स्त्यायति स्त्यौ स्त्यायात् स्त्येयात् अस्त्यासीत् रैशब्दे
विंतायामरष्योरैप् शोषणे दरौदायात् अदासीत् धेट्पाने धयति दधौ धेयात् अधासी
त् स्लिलोपपदे अधात् उस्याः लोपः अधुः धेरोभूतमात्रकालेदिवादिषयोऽनोवाहित्वंच
अदधत् दधाश्रिद्रुस्नुभ्यः श्लाणो दधादेः घस्यादिः चतसेपिदमा अस्तृशब्दस्तदपाज्ञाधमाप्राद्राणस्थो
पश्ये ऋशायो पीबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छतिष्ठाः पश्यति ददर्श सृजिदृशोःस्यपोवे
ट द्रष्टिथ ददृशिव द्रक्ष्यति अद्राक्षीत् अद्राष्टां सृवर्णोदृशोऽङ्गुणः अदर्शत् ऋगतो ऋच्छ
ति आर्छत् आर गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः ऋतैसंयोगादेः अदन्तस्यचगुणो यकि यङि. किति
णगलवाशीर्षादादौच आरतः आरुः ऋतातिस्मयतीनांयपोनित्यमिट् आरिथ अर्यात्
स्ता अरिष्यति सर्तिशास्त्यर्तिभ्योऽङ्लुङि. सेरपवादः आरत् ऋतैस्त्वादिगणकेविषेऽ. अ
स्ययोभवतिह्वादेरितिकेचित् आर्षीत् स्मृगतो धावति धीव्रगताववाः यं अन्यत्रसरतिस

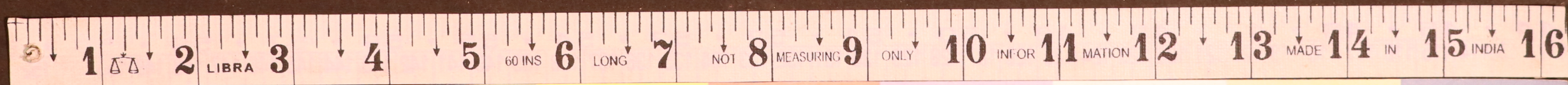

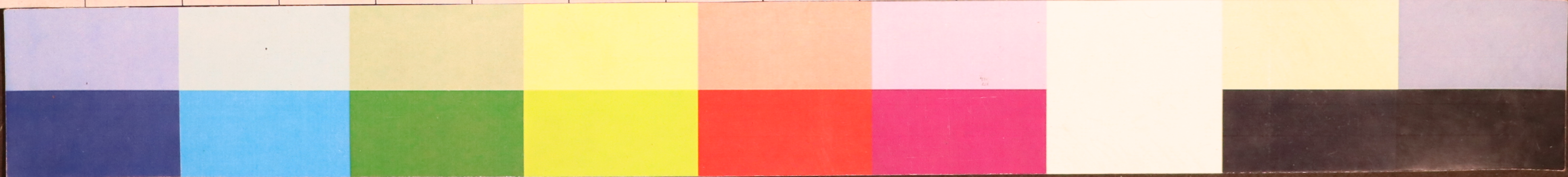

सारसमर्थसमच यादादौ पेयादादौ अन्तोविट् भवति ङोप्यवधानार्थः तेनयेऽतिनदीर्घः स्वि
यात् अस्तवत् स्तुवानो स्तवति स्तावस्तोयस्तुवस्तुयात् स्तोष्यति श्रिस्तुद्रुभ्यो ङो यातो
अदिकेल्लरिः सेट्यवादः अस्तुस्तुवत् दुद्रुगतौ द्रवति दुद्राव दुद्रोथ दुद्रुव द्रोता अदुद्रुवत् श्रु
श्रवणे श्रुवः शृ आदेशोनश्च प्रत्ययश्चाः श्विविषये शृणोति शृणुवतः शृणुवंति शृणोमि शृ
णवः शृणुमः शृणुमः शुश्राव शुश्रोथ शुश्रुव श्रूयात् अश्रौषीत् शद्लृशातने शीयादेशो
श्वानश्शीयते शशीयत शशाद शेत्तः शास्य शशास्य अशादत् लिम्शादेः सद्लृविशर
णगत्यवसादनेषु सीदति सदि स्वंज्यो लिटि पवस्यतषः निषसाद असदत् पापाने पिवति
पिवेत् पिवत अपात् तस्तेन गुणोन पपौ पेयात् अपात् दादेपञ्चानां यो पादाने जिघ्रति जघ्रौ
घ्रायात् घ्रेयात् संयोगादेरादंतस्य पेयादादावेकारो वा अघ्रासीत् अघ्रात् ध्माशब्दाग्नि
संयोगयोः धमति कपालाञ्जनच पादध्मौ ध्मायात् ध्मेयात् अध्मासीत् ष्ठागतिनिवृत्तौ
तिष्ठति तिमिमाभावेन दस्यथः अपितष्ठौ स्थेयात् अस्थात् म्नाभ्यासे मनति मम्नौ म्नायात् म्नेयात्
अम्नासीत् दाणदाने यच्छति देयात् अदात् ह्वृकौटिल्ये ह्वरति जह्वरतः अर्त्तेनाम्पयोनेह ज
ह्वर्थ ह्वर्यात् ह्वर्ता अह्वार्षीत् अह्वार्ष्टां स्वृशब्दोपतापयोः स्वरति सस्वार सस्वरिथ सस्वर्थ
स्वरिष्यति अस्वार्षीत् बुध्यवगमने बोधति बोधिता ष्ठ्धीजनन्मनि षाङ्भावे वा चोदति

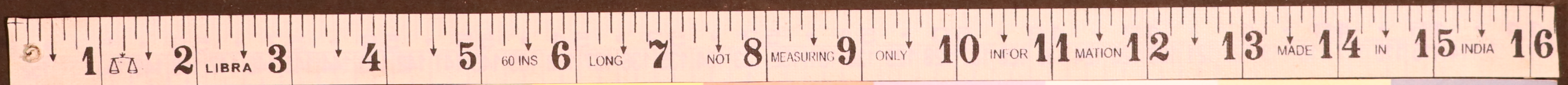
८७ वं

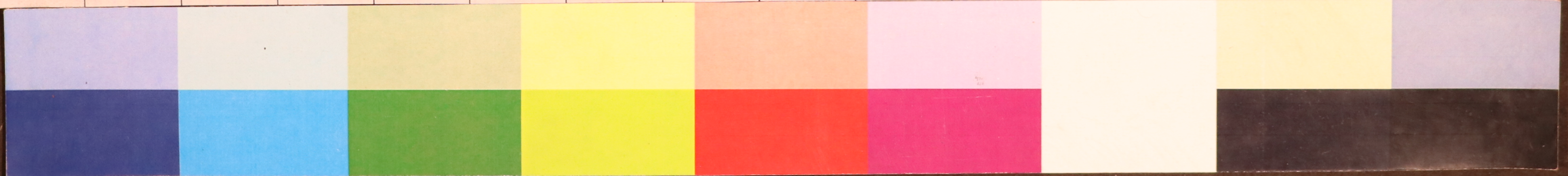
८

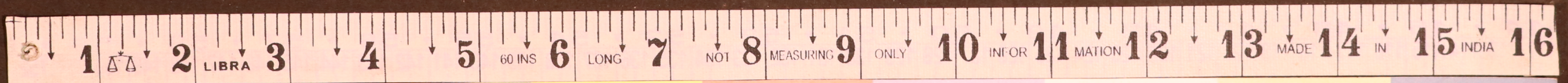

ह्वोह्वोह्वायोस्पति श्वकत्वात् स्कंदिरकातिशोषणयोः वस्कंदिषवस्कंस्यस्कधात् सावति
होनिम्बंहृहिः श्वस्कंत्सीतश्वस्कदत् त्समवनसंतरणयोः त्सफलमजवपांनेरिष स्ततरव
तीयांत् इरोग्रहो ग्रहादीनामिटइंकारोनत्वणोरोहुङ् हुन्सरेत्नानांवानदितानतीनाये
सेविरोनदीचेः सोसादेश्व स्वनावीत् स्वनारिषांदंशादशाने श्वपिषंनदंशांसनसंनोपधानस्य
लोपोः पिदशाति स्वराङ्त्वीत् षंजसंगेसजति स्पषाङ्त्वीत् किनीवेगापनयनेसंशायेच
गुप्यः गुपतिज्ञाकितमान्वथदानप्राण्यः स्वार्थेसांपितिकाभावेभूतपूर्वंस्यापिपातिस
शम्याधातोश्वहिवंविकित्सतिविकित्सांचकार पत्लृपतने पेततः पतेईश्वम श्वपमत्
भ्रमुचलने शमदमश्रमतमभ्रमक्रमुसदूपतेसमादयः शमादीनांदीर्घोयेपरे भ्राम्यतिफण
गत्भ्राजभ्राषृभ्राशस्यमस्वनत्भ्रमुवसामेत्वपूर्वलोपोवाभ्रेमतः बभ्रमतः श्वभ्रमीत्
हुवमुउद्गिरणेवमपत्वपूर्वलोपोचेनिकेवितवेमतः ववमतः श्ववमीत् फणादीनांफेण
तः पफणतः श्वफाणीत् श्वफणीत् स्वनस्यमशब्दे स्वेनतः सस्वनतः स्यमतः सस्यमतः
शशाद्भूनघालोशशानि शासहिंसायां शाशासतः शशासिषः लहिदृङ्ढिदृङ्ढिदृवंदने श्नतहन्
श्नतोहीत् श्वदोहीत् वसनिवासे वाणावादेश्वस्य यजादीनांग्रहादीनांचपूर्वस्यसंप्रसार
णोणवादौ यवरणामिङ्रतः सस्वास्यसंप्रसारणोदीर्घस्यदीर्घोरूसस्वसूरूस्वः उवासष

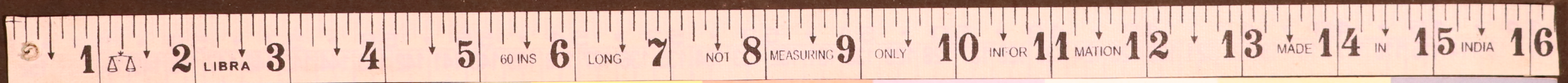

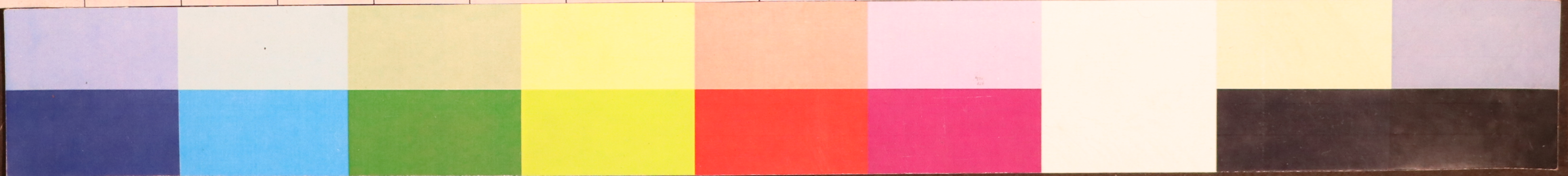

णोपधत्वाभावात् संप्रसारणं किमिति यजादीनां संप्रसारणं किमिति यजिर्वपिर्वहिश्चैव वेञ्
व्येञो ह्वयतिस्तथा वदिर्वसिश्च श्वयतिर्यक्किते कादश यजादयः घसादेशः घसिघासिवसीनां
सस्थानि मित्तेसति कित्वतः उवसिथ उवस्थ ऊषथुः उष्यात् सस्तोनपि सस्यतोः न पिसेव
स्यति अवात्सीत् अवात्तां वद व्यक्तायां वाचि उवाद उवदिथ उद्यात् अवादीत् टुओश्वि गति
वृद्ध्योः श्वयति श्वयते णौ दो संप्रसारणं वा ततो द्वित्वं शुशाव शुशुवतुः शुशाविथ शिश्वाय
शिश्वियतुः शिश्वयिथ शूयात् अश्वयीत् श्वयतेर्वा लोपोऽङ् अश्वत् श्वयतेरङि द्वित्वं दलोपः
अशिश्वियत् डुपचष् पाके पचति पचते ततः इति पचक्रिया पपाच पेचे पपाचके पात्रा
सोनात् कर्तरि पचामास पचाबभूव पेचिथ ईत्तदर्शनात् कतयोः ईत्तावके पेचिथ पक्तासौ
पपक्के पाकिषीष्ट अपाक्षिष्ट वेष्टवेष्टने विवेष्ट वेष्टवेष्टाया पेवेष्टिष्ठ भञ्जनानोऽस्य पेव भञ्जते
भानञ्जे भाञ्जिष्ट भञ्जिभञ्जिभञ्जेते भंजते भाजेत संज्ञोचक्रे भञ्जते वभञ्जे अभञ्जिष्ट रभ राभस्ये
रारभते रारेभे रव्यार मस्यते रारभ्यत आरब्ध आरप्स्यातां आरब्धाः डुलभष् प्राप्तौ लभते ले
भे लब्धा लप्स्यते ष्वंज परिष्वंगे स्वजते णौदेवौ किन्तं परिषस्वजे स्वङ्. तोष्वस्वङ्. क्रास्वंक्ष्यते
अस्वङ्. क्रमस्वङ्. क्तानां ञिमिदा स्नेहने त्रिपिडीवृः स्वप्निवृ स्वप्न निमिते स्निह्य स्निघोघ्
नशो षिस्वोः उपधायाः गुणो न सिस्योरनिरोः पवनः निष्पीडनेसाक्षुनिमानतेपतिनेपाने

तेपिषीष्ट तेपिता तिष्टेपे स्तेपिषीष्ट स्तेपिता स्तेपिष्यते प्रस्तेपिष्ट तिष्टेपे स्तेपिषीष्ट प्रस्ते
पिष्ट जभीजृम्भिगात्रविनामे दधिजभोः स्वरेनुम् जंभते जजंभे अजंभिष्ट जृम्भस्तंभने विष्टो
भते स्तोभिता प्रस्तोभिष्ट क्षमूषसहने क्षमते चक्षमे चक्षमिमद्दे चक्षमद्दे मोनोधात्वोः धा
तोर्मकारस्य नकारादेशो भवति धातोर्के सपरे नान्यस्य रसपरा नेच चक्षमिषे कृपीश्वहेवे
दनेच कृपतेच कृपे प्रकृपिष्ट त्मायीविधूनने चत्माये प्रत्मायिष्ट स्फायीओप्यायीवृद्धौ
स्फायते पस्फाये लिड्लुङोः प्यायः पीः पिप्ये अप्यायीष्ट दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्यो
वाइत्यात्मनेपदे लुङि चिण् तङ्कर्तरि चिण्परस्यतलोपश्च भवति अप्यायितायृसंतानपाल
नयोः तनाये प्रतायि प्रतायिष्ट वल वल्लसंवरणे वलते ववले प्रवलिष्ट वल्लते टुभ्राजृ
भ्राशृ टुभ्लाशृ दीप्तौ भ्रेजे वभ्राजे भ्राशते भ्रेशे वभ्राशे भ्लाशते तिज निशाने क्षमायांच तिति
क्षते तितिक्षांचक्रे गुप गोपनकुत्सनयोः जुगुप्सते जुगुप्सांचक्रे मान विचारणे पः सेः
वेस्यानइत्से मानादीनां पूर्वस्य तोदीर्घः मीमांसते मीमांसांचक्रे वध निंदायां प्रादिजवा
नांकुभांतस्य कभाः स्योः बीभत्सते बीभत्सांचक्रे पणपनव्यवहारे स्तुतौच पणायति गुपूधू
पविच्छिपणिपनिभ्यः आयप्रत्ययो भवति स्तुतावेवायं पणते पणायांचकार पेणे पणे
पणन कमुकान्तौ कमेः स्वार्थे णिङ् आयादय आर्धधातुके वा कामयते कामयांचक्रे चकमे कामयिषीष्ट

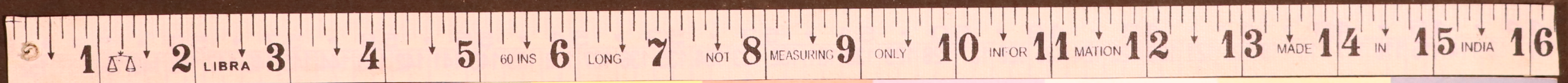

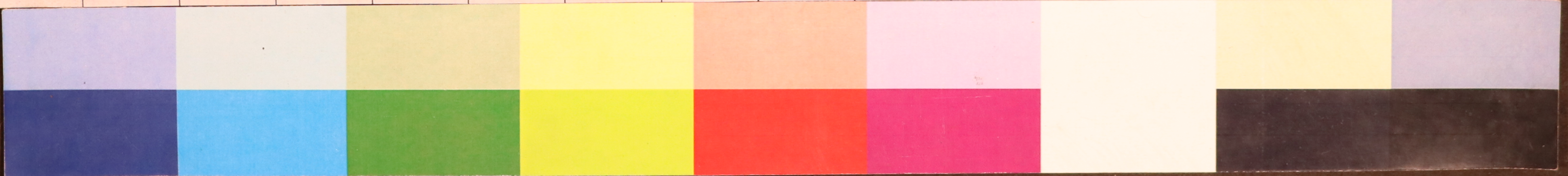

चं ३८

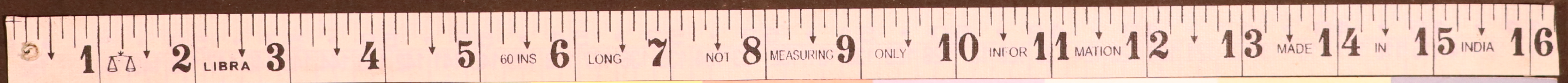
कमिषीष्ट णेरङ् दिग्ध ग्लोनाहातोः कर्तव्यं रङ् लङि यातो ग्रहितं लोपवादः णेः ग्रनपि णेर्लो
पोलतरङ्गमेतां ल्वाप्येल्लिलश्च ग्रङि लघोरुपधायाः ग्रङि समयधायाः ह्रस्वो भवति
पूर्वस्मात्लघुनिपातस्तरेपदेस्कारः लघोर्दीर्घः ग्रङि सनि पूर्वस्य हस्मादेर्लघो दीर्घो भवति
लघुनिपातस्तरेपदे अचीकमत णेरभावे कमेरङ् दितं ग्रचकमत ग्रचकमेतां ग्रयपानौ
व ग्रयते ग्रयपानौ प्रादेरफलसलनं लायते पलायते ग्रयांचक्रे ग्रायिष्ट दयदानगतिहिंसा
दानेषु दयते दयांचक्रे दयिषीष्ट दयिता ऊटचेष्टायां ऊटते ऊजटे ऊतिष्ट ईहचेष्टायां ईह
ते ईहांचक्रे ऐहिष्ट ऊहवितर्के ऊहांचक्रे ग्रौहिष्ट कासृशब्दकुत्सायां कासांचक्रे षेवृसेव
ने सिषेवे ग्रसेविष्ट युङ् ग्लुङ् ष्लुङ् गतौ प्रवते पुप्रुवे प्रोतां प्लवते च्यवते ग्रसवे चुच्युवे ग्रप्रोष्ट
ग्रप्लोष्ट ग्रच्योष्ट गाङ् गतौ गाते ग्रन्तरंगान्यानन्त्यवर्णो दीर्घः गाते गेगावहे गात गायातां जगे
ग्रगास्त कुङ् गतौ भाषणे च कवते नानपत्योवः ग्रनपि विषये उवर्णस्य वत्वेन ककवे ग्रकि..
ष्यमितिकेवित् ग्रकोष्ट मूङ् बंधने मवते ममवे मविता देङ् डेङ् पालने दयते देङगणाद्दीदि
यपादेशो दिव्वाभावश्च दिग्ये दासीष्ट ग्रदिदाय स्थामिनसोरि लोपो रुदायान्कसे रुदायाग्च
स्पसेर्लोपो कसे ग्रदित त्रायते तथे ग्रत्रास्त ष्मिङ् ईषद्धसने स्मयते सिष्मिये स्मयिताग्रत्रो
दिग्ये ग्रङयिष्ट गुनदीमो यातने घुनेः पूर्वस्य संप्रसारणं स्यापेक्ष ये दिग्ये गुनादिभ्यो लङ् वा

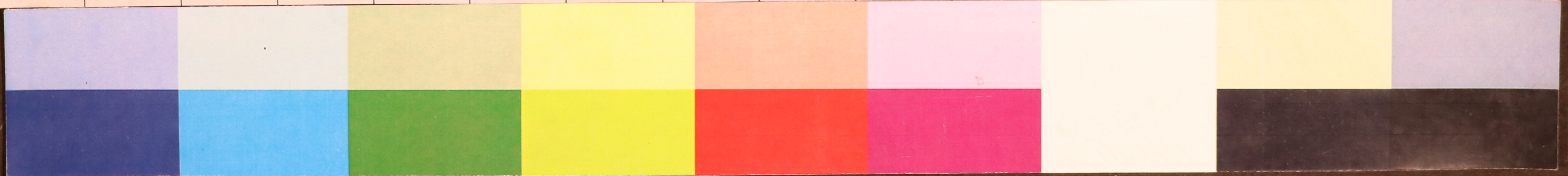
१०

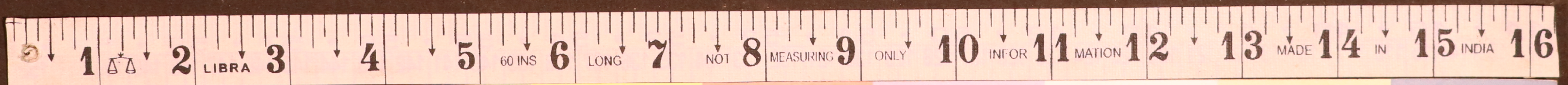
पपेठुः अद्युतत् अद्योतिष्ट श्विता वर्णे अश्वितत् अश्वेतिष्ट ञिमिदा स्नेहने अमिदत् अमेदि-
ष्ट ञिष्विदा स्नेहनमोचनयोः अस्विदत् अस्वेदिष्ट ञिक्ष्विदा च अक्ष्विदत् अक्ष्वेदिष्ट रुच दीप्ता-
वभिप्रीतौ च रोचते अरुचत् अरोचिष्ट घुट परिवर्तने अघुटत् अघोटिष्ट रुट लुट लुठ प्रतिघा-
ते लोटते लुलुटे लोटिता अलुटत् अद्युद्भ्यो लुङि प्रवत अप्रवे प्रोता सवते स्यावते प्रस्रवेते अ
लुवेप्रपोष्ट अलोष्ट अलोठिष्ट गाङ् गतौ गाते अन्तरात्मवर्णो दीर्घः गाते रोदिष्ट अलोठिष्ट
शुभ दीप्तौ अशुभत् अशोभिष्ट क्षुभ संचलने क्षोभते अक्षुभत् अक्षोभिष्ट णभ तुभ हिंसायां
नेभे अनभत् अनभिष्ट अतुभत् अतोभिष्ट स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु अवस्रंसने अस्रसत् अस्रंसिष्ट अस्रसत् ध्वंसु
गतौ च दध्वंसे अध्वसत् अध्वंसिष्ट अधपतने संभ्रंसु विश्वासे अभ्रसत् अभ्रंसिष्ट भ्राजिभ्रंभि
ञ्जेने अभ्राजीदिति: संजते संजांचक्रे अभ्राजत् अभ्राजिष्ट भञ्जे अभञ्जत् अभञ्जिष्ट वृतु वर्तने व
र्तते ववृते वृद्भ्यः स्यसनोः वा पदे निवृत्तेश्च वर्त्स्यति वर्तिष्यते अवर्त्स्यत् अवर्तिष्यत अवृ
तत् अवर्तिष्ट वृधु वृद्धौ वर्धते शृधु शब्दकुत्सायां शर्धते स्यन्दू प्रस्रवणे स्यन्दते स्यन्त्स्यति स्यन्दि
ष्यते स्यन्त्स्यते अस्यदत् अस्यन्दिष्ट अस्यन्त कृपू सामर्थ्ये कृपो रो लः कृपो रेफस्य लः ऋकारस्य
लृकारः कल्पते चक्लृपे सिस्योः उपधायां गुणो न सिस्योर्विभाषा परतः कल्पिषीष्ट कॢप्सीष्ट
कृपेस्तादौ वा पदे निवृत्तेश्च कल्प्ताति कल्पिता कल्प्ता कल्प्स्यति कल्पिष्यते कल्प्स्यते अकॢपत्

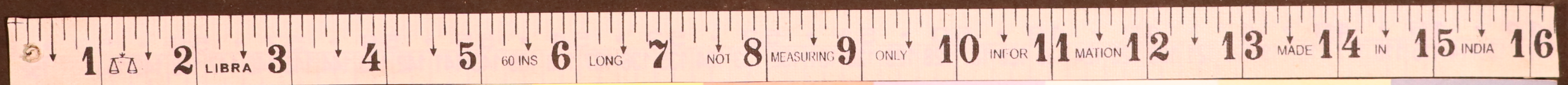

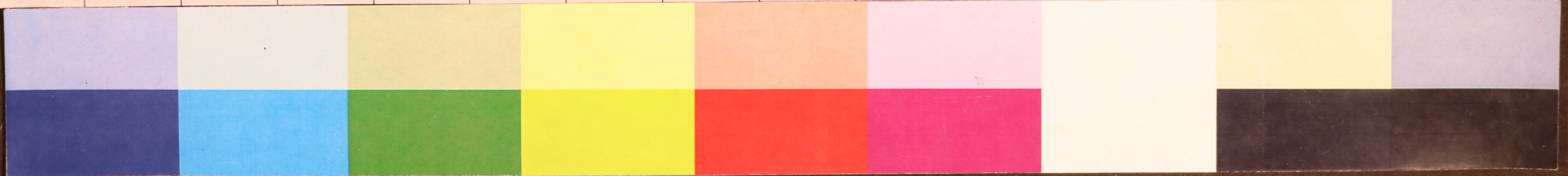

वे ३ ११

श्रकासिष श्रल्कम पतेशुनादयोह्ननादयश्च व्यथङःभयसंचलनयोः व्यथते व्यथोणादौ पूर्व
स्यापस्यः विव्यथे श्रव्यथिष्ट नुङ. गतौ नवतेनालघ्योर्वः नवते नुनुवाते गोता रमङ्क्रीडायां
रमते व्याङ.परिभ्योरमः पंक्तिरमतिरेमे रंसीत् श्ररंस्त लोकृदर्शने लोकते लुलोके श्लोकसं
घाते श्लोकते शुश्लोके अश्लोकिष्ट शंकिशंकायां शंकते शशंके अशंकिष्ट अकिलक्षणे अंकते आन
र्क्षाभ्योणादौ आनंके ढौकृत्रौकृरविगतौलविभोजननिवृत्तौच ढौकते डुढौके अढौकि
ष्ट रंवते ररंवे अरंविष्ट लंवते ललंवे अलंविष्ट वाधृलोडने वाधते ववाधे अवाधिष्ट नाधृनाथृया
ञ्चोपतापैश्वर्याशीष्षुनाथआशिष्येवात्मनेपदं नाथते ननाथे नाधतेननाधे अना
धिष्ट दधधारणे दधे अदधिष्ट स्कुदि आप्रवणे स्कुंदते चस्कुंदे अस्कुंदिष्ट वुदि अभिवादनस्तुत्योः
ववंदे अवंदिष्ट भदि कल्याणेसुखेच वभंदिषे अभंदिष्ट मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकांति
गतिषु ममंदिषे स्पदिकिंचिच्चलने पस्पंदिषे क्लिदि परिदेवने क्लिंदते चिक्लिंदे मुदहर्षेम
मुदिषे ददददाने ददते ददिषे पतिश्चयत्नेपतते पेते स्वादस्वादकेषाहेमावेव स्वादते वदस्वा
केशाहे चदने स्वाद आस्वादने पदे कान्तिनेशाहे पदते जिस्वाराभेमुसे नवते नवते अनविष्ट
षहमर्षणे मेहमहिता सहिवहारोरवर्णास्यदलोपे सानिसेहा असहिष्ट गाहृविलोडने
गाहते गाहते गाहते अगाहत जगाहिषे जगाते जगाहिढे जगाहिध्वे जगाहे गाहिषी

१२

अभाङ्क्षीत् अभंक्त भृञ् भरणे भरति बभार बभर्थ बभृव बभृढ्वे भृञ् धारणपोषणयोः दधर्थ अदं

लाभ्यपोनेट् दधिद्वे दधिषे अधासीत् अधत्त णीञ् प्रापणे नयते निनयिथ निनेथ अनैषीत्

अनेष्ट डुयाचृ याच्ञायां याचति ययाचिथ अयाचीत् अयाचिष्ट यज देवपूजासंगतिकरणदाने

षु यजति इयाज ईजतुः ईजुः इयजिथ इयष्ठ ईजे यक्षीष्ट यष्टा अयाक्षीत् अयष्ट डुवप बीज

संताने वपति वपते उवाप ऊपतुः ऊपुः उवपिथ उवप्थ उप्यात् अवाप्सीत् अवप्त वह प्राप

णे वहति वहते उवाह ऊहतुः ऊहुः उवहिथ उवोढ ऊहे उह्यात् वक्षीष्ट सहिवहोरोदवर्णस्य ढ

लोपे सति वोढा अवाक्षीत् अवोढां अवोढ अवक्षातां वेञ् तंतुसंताने वेञोऽण्यादीनां संप्रसा

रणं ववौ ववे वेञो वय् वा णादौ उवाय ग्रहादीनां किति च ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छ

ति भृज्जतीनां संप्रसारणं किति ङिति च वयो यस्य नेत्वं ऊयतुः ऊयुः उवयिथ ऊये

वयो यस्य किति लिटि वो वा ऊवतुः ऊवे ऊयात् वासीष्ट अवासीत् अवास्त व्येञ् संवरणे

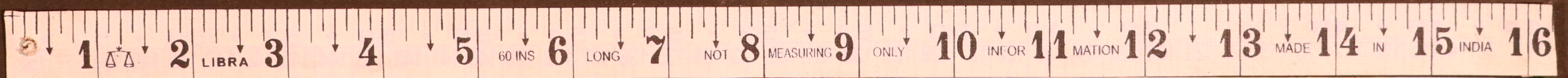
आच्छादने व्येञो लिटि तान्ते विव्याय विव्ययिथ विव्येथ वीयात् व्यासीष्ट अव्यासीत् अव्या

स्त ह्वेञ् स्पर्धायां शब्दे च स्पर्धा ईर्ष्यादिकं ह्वयतेः संप्रसारणं जुहाव जुहविथ जुहोथ

हूयात् ह्वासीष्ट लिपिसिचिह्वश्चेति ह्वो वा ऽऽति अह्वत् अह्वत अह्वास्त डुपचष् पा

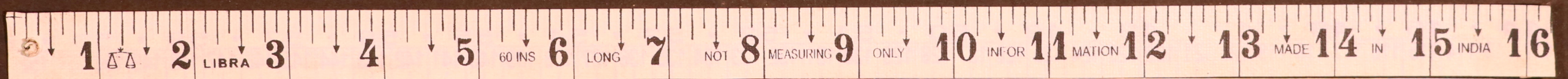
के पेचिथ पपक्थ पेचे अपाक्षीत् अपक्त षच समवाये सेचे असचीत् असाचीत् आपृ ग्याको

१२

शो शोपे शशास अशासीत् अशास हिक्क अव्यक्ते शब्दे जिहिक्के अहिक्कीत् अंचु गतौ याचने च
आनंचे अंचीत् वेट्ट परिभाषणे विवेट्टे अवेट्टीत् चते चदे याचने चचते अचतीत् चेदे अचदीत् प्रो
थृ पर्याप्तौ पुप्रोथे अप्रोथीत् मिदृ मेदृ मेधाहिंसनयोः मिमिदे मिमेदे अमेदीत् मेधृ
संगमे च मिमेधे णिदृ णेदृ कुत्सासन्निकर्षयोः निनिदे निनेदे शृधु मृधु उन्दने शशृधे अ
शर्धीत् ममृधे अमर्धीत् अमर्धिष्ट बुधिर् बोधने बुबोधे अबोधीत् अबुधत् अबोधिष्ट उबुंदिर् नि
शामने बुबुंदे अबुदत् अबुंदीत् वेणृ गतिज्ञानचिंतानिशामनवादित्रग्रहणेषु विवेणे अवे
णीत् नांतोप्ययं वेनति चीवृ आदानसंवरणयोः चिचीवे चायृ पूजानिशामनयोः चायतिः च
चाये चाय्यात् चायिता अचायीत् व्यय गतौ वव्यये अव्ययीत् दाशृ दाने ददाशे भेषृ भ्रेषृ
गतौ भेषति भ्रेषति बिभेषे अभ्रेषीत् भेषृ भये च बिभेषे अभेषीत् अस गतिदीप्त्यादानेषु
आस अससतः आसे अयं षांतोपि चष भक्षणे चेषे अचषीत् छष हिंसायां चछाष अछषीत्
अछाषीत् कष आदानसंवरणयोः जकषे भ्लक्ष भक्ष अदने बभ्लक्षे अभ्लक्षीत् दासृ दाने द
दासे माहृ माने ममाह माहिष्यति अमाहीत् इत्युभयपदप्रक्रिया ऋत जुगुप्सायां कृपायां
च ऋतेरीयङ् स्वार्थे अनपि नवा ऋतीयते ऋतीयेत ऋतीयतां आर्तीयत ऋतीयेच केचान
मे ऋतात् ऋतीयिषीष्ट ऋतिता ऋतीयिता ऋतीयिष्यते ऋतिष्यति आर्तीयिष्यत आर्तिष्यत्

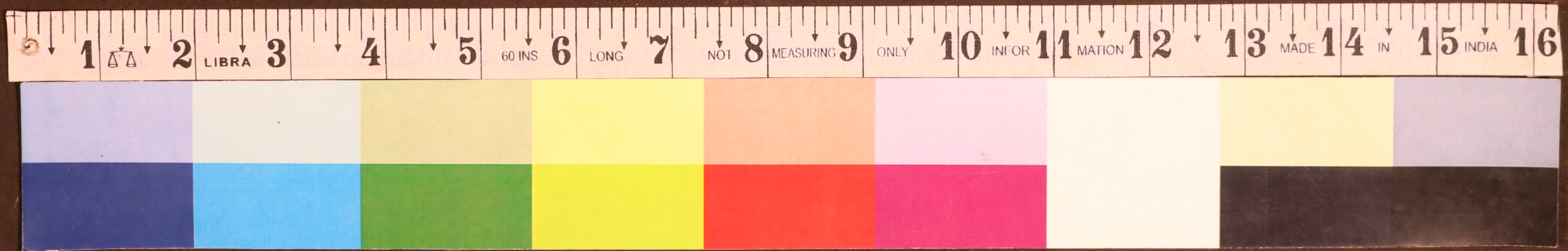

वे ३ १३

13

आनीत् आनीविषु इतिश्वादिगणः अदभक्षणे अदादेर्लुक् अपः अत्तियतः अदंति अद्यात्
अत्तु कसादिर्हेः कसादुकारात्परस्य हेर्धिः अद्धि अदानि अदादेरट् अतोकरादेरुपर
योरिति सिपोरडागमः स्यात् आदत् आदः सिसयोरदेर्घस्लृलिटिवा जघास जक्षादेः षः
जक्षतुः जघसिथ आद आदतुः आदिथ अत्ता लृटि स्यात् अत्स्यत् प्साभक्षणे प्साति प्सा
यात् प्सातु आदंतविदहिषोरनुस्वा अप्सात् अप्सुः पप्सौ पप्सिथ पप्साथ प्सायात्
प्साता अप्सासीत् मामाने माति अमात् ममौ मेयात् अमासीत् याप्रापणे याति ययौ अ
यासीत् वागतिगंधनयोः वाति राशब्दे राति विंतः विदंति वेत्ति वेत्सि वीहि अवेत् अविद
म् विवेदिथ विवेथ अवेदीत् पातिरंनः इयंति इयात् पत्विरंनावत् ईनो इयंति ईहि अयो
वकारपेषीत् इणगतौ पतिरनः इणः क्विति स्वरेयः यंति पथिर्यात्पतिस्मात् इनो
यंन अयानिपेत्पेनो आयनपेः पेनपेन आयं पेव पेम इयाय इणः क्विति गात्रोसूत्वेस्य
दीर्घः ईयतः इयविथ इयथ ईयथुः ईयात् पेतो वादेः पेइणः क्विन्तो पेगाः अगात् अगा
तां उस्मात्लोपः अगुः इक स्मरणे इति कावधिपूर्वकोनत्वभिवदनः अध्येति अधीतः अ
धियंति अधीयात् अध्येतु अधीहि अधीयाय अधीयतः अधीयविथ अध्येष्यति इत्यादिकः
विदज्ञाने वेत्ति विंतः विदंति वेत्सि वित्थः वित्थ विद्वः विद्मः विदोलटोणलां आदि

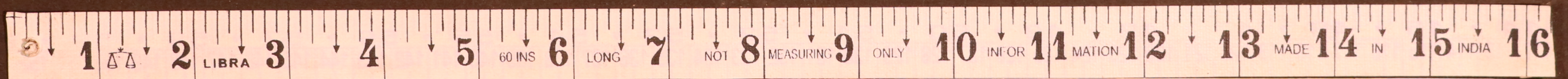
१२

वेविदः परेषान्त्यादीनाञ्च वा नवानां णवादिर्नवको वा वेद विदतुः विदुः वेत्थ विदथुः वेद विद्व विद्मातवे
त्वि विद्धि वेत्तु लोटो लुगुणाभावः करोत्यन्तप्रयोगश्च वा तनादेरुप विदाङ्कुरोत्विति त्यङ्कुः कृञोऽनउतडि·
ति विदाङ्कुर्वन्तात् विदाङ्कुर्वन्तु अवेत् अवेदस्या विदः अविदुः दः सः पदान्ते दस्य सो वा सिपि अवेः अवेद्
अवेत् आमि विदेर्नगुणः विदाञ्चकार अवेदीत् असभुवि अस्तिनमसोऽस्य प्रत्ययस्य नमोऽस्ते आकार
स्य लोपो ङिति स्तः सन्ति सि सः अस्ते सस्य लोपो भवति सादौ असि स्थः स्थ अस्मि स्वः स्मः स्यात् अस्तु
स्तात् सन्तु जे हेधि शासुधि एधि असानि अस्तेरीट् विद्यमाना देस्तेः रुदादेश्च परयोर्दिस्पिपोरीट् आसी
त् आस्ताम् आसीः आसम् अस्तेरनपि भूः बभूव इत्यादि सिद्धम् मृजूष शुद्धौ मृजेर्वृद्धिः क्ङिति स्वरे
वा मार्ष्टि मृष्टः मृजन्ति मार्जन्ति मार्क्षि मृज्यात् मार्ष्टु मृड्ढि मार्जानि अमार्ट् अमार्ड् ममार्ज ममृजतुः
ममार्जतुः ममार्जिथ ममार्ष्ठ मृज्यात् मार्जिता मार्ष्टा अमार्जीत् वच परिभाषणे वक्ति नहि वचिर
न्तिपरः वक्ति वक्थः वच्मि वच्यात् वक्तु वग्धि अवक् अवग् उवाच ऊचतुः उवचिथ उवक्थ उच्यात्
वक्ता वक्ष्यति अवक्ष्यत् अस्यति वक्तीति ङः ङे· वचेरुम् अवोचत् अवोचताम् अवोचन् रुदिर् अश्रुवि
मोचने रुदादेश्च तुर्णां वलादेः परस्य तिवादिचतुर्णां मध्ये हकारवसादेः प्रत्ययस्येट् रोदिति रुदि
तः रुदन्ति रोदिषि रुदिथः रुदिथ रुद्यात् रोदितु रुदिहि अरोदीत् अरोदत् अरुदिताम् अरुदन् इरितो वा

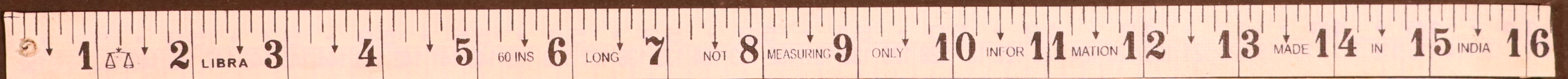
अरोदत्

अरुदत् ञिष्वप् शये स्वपिति स्वप्यात् स्वपितु अस्वपीत् अस्वपत् सुष्वाप स्वप्ता अस्वाप्सीत् श्वस
प्राणने श्वसिति श्वस्यात् श्वसितु अश्वसत् अश्वसीत् शश्वास अन प्राणने अनिति प्रादेः फादनि
तेर्नस्य णत्वम् प्राणिति प्राणिहि आनीत् आनत् आन आनतुः अन्यात् अनिता आनीत् जक्ष भक्षह

च॰
उ॰
१४

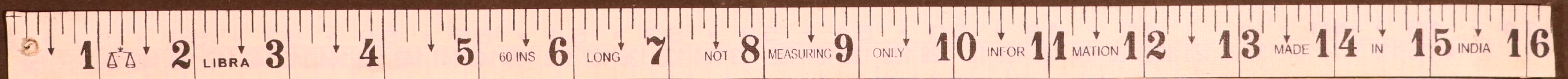
सनयोः जक्षिति जक्षितः जक्षादेरन्तोऽदनुस् जक्षजागृदरिद्राशासचकास्भ्यः परस्यान्तोऽत्
अन्तरुस्उसि गुणः जक्षति जक्ष्यात् जक्षितु जक्षिहि अजक्षीत् अजक्षत् जक्षिता इति रुदादयः जागृ
निद्राक्षये जागर्ति जाग्रतः जाग्रति जागृयात् जागर्तु अजागः अजागृताम् अजागरुः जजागा
र जागर्तेर्वीण्ङ्डि ञ्चित्वेषु गुणः जजागरतुः जजागरुः जजागरिथ जागराञ्चकार जागर्यात् जागरि
ता जागरिष्यति अजागरिष्यत् अजागरीत् दरिद्रा दुर्गतौ दरिद्राति दरिद्रातेरिदालोपश्चाङिति
दरिद्रातेराऽतो लोपो ङिति स्वरे इकारश्चाङिति हसे दरिद्रितः दरिद्रति दरिद्रियात् दरिद्रातु अदरिद्रा
त् अदरिद्रिताम् अदरिद्रुः दरिद्रातेरनण्यालोपसौ वाणलुणि अनिट्सबुद्धसनदरिद्रौ ददरिद्र
तुः दरिद्राञ्चकार दरिद्र्यात् दरिद्रिता अदरिद्रीत् अदरिद्रिषाम् अदरिद्रासीत् शासु अनुशिष्टौ
शास्ति शासेरिः शासेराऽतो हसे ङिति ङे च इत्वं ति शादेष्णः शिष्टः शासति शास्ति शिष्टः शिष्ठ शा
स्मि शिष्यात् शास्तु जहातेधि शाधि शाधि दिपिथातोस्सस्यतः स्याद्दिपि अशात् अशिष्टाम् अशा
सुः सिपि वा थातोस्सस्य वा तः स्यात् सिपि अशाः अशात् अशात् अशाः शशास शिष्यात् अशासि
ता अशासिष्यत् अशिषत् चकासृ दीप्तौ चकास्ति चकास्तः चकासति स्यसाद्धि हेः धे सलोपः चका
धि अचकात् अचकास्तुः अचकाः अचकात् अचकात् चकासाञ्चकार अचकासीत् इति परस्मै
पदम् चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि स्कोराद्योश्च चष्टे चक्षाते आतोऽन्तोऽदनतः चक्षते चक्षे चक्षाथे चड्ढ्वे
चक्षे चक्ष्वहे चक्ष्महे चक्षीत चष्टाम् अचष्ट चक्षिङोऽनपि ख्याञ्जु कशाण्यो णादौ तु वा चाख्यौ चाख्यौ
तुः चख्ये चख्याते चकशौ चकशे चक्षे ख्येयात् ख्यायात् ख्यासीष्ट कशायात् कशेयात् अख्यत्

अप्रत अकशान्तं ईर गतौ कम्पने च ईर्ते ईराते ईताम् ईराताम् ऐर्त ईराञ्चक्रे ईरिषीष्ट ऐरिष्ट आङः शासु
इच्छायाम् आशास्ते आशशासे आशासिष्ट कसि गतिशासनयोः कंस्ते कंसाते अयमनिदित्येके क
स्ते ताल व्यान्तोऽयम् निदित्कष्टेकशातेकदेकट्टु अकशिष्ट णिसि चुम्बने निंस्ते निंसाते निंसै निंसिता
णिजि शुद्धौ चोकुः निंक्ते निंक्षे निञ्जिता शिजि अव्यक्ते शब्दे शिंक्ते शिंक्षे शिञ्जिता पिजि वर्णे सम्पर्चने च पि
ङ्क्ते पिपिञ्जे पिञ्जिता पृजि सम्पर्चने च पृङ्क्ते पपृञ्जे पृञ्जिता पृची सम्पर्चने पृक्ते पपृचे अपर्चिष्ट ईड स्तु
तौ ईट्टे ईडीशिभ्यां सध्वयोरिट् ईडिषे ईडिध्वे पुंफुल्लडो ध्वस्यने त्वे पोड्ढुम् ईडाञ्चक्रे पेडिष्ट ईश ऐश्वर्ये ईष्टे
ईशिषे ईशिध्वे ईशाञ्चक्रे ईशिता आस उपवेशने आस्ते आसाञ्चक्रे वस आच्छा
दने वस्ते ववसे अवसिष्ट षूङ् प्राणिगर्भविमोचने सूते नुधातोः सुवाते सुवताम् सुवै न गुणः अव्यतनुष्टेस
वावहै सुष्वे सविषीष्ट सविता सोता शीङ् स्वप्ने शीङो गुणः अव्यतनुषु शेते शयाते शीङो रुन्तो रुट् शीङः प
रस्यान्तो रुडागमः शेरते शेताम् अशेत अशेरत शिश्ये अशयिष्ट इङ् अध्ययने अधिपूर्वः अधीते अधी
याते अधीयीत अधीताम् अध्यैयै अध्यैत अध्यैयाताम् इङो गाङ् लिङि वा गाः अधिजगे अध्यैषीष्ट इङो वा गीर्ल
ङ् लृङोः गुणाभावश्च अगीष्यत अध्यैष्यत अध्यगीष्ट इत्यादि द्विष अप्रीतौ द्वेष्टि द्विष्टः द्वेक्षि द्विक्षे द्वेडुम्
द्वेषे अद्विषाम् अद्विषुः अद्विषन् दिद्वेष द्विष्यात् द्विषीष्ट अद्विक्षत् दुह प्रपूरणे दादेर्घः तयोर्धः दोग्धि दुग्धः दु
हन्ति धोक्षि दुग्धे दोग्धु दुग्धि दोहानि अधोक् अधोग् दुदोह धुक्षीष्ट अधुक्षत् अदुग्ध अधुक्षत अधुक्षाताम्
अदुग्ध्वाः अधुक्षथाः अधुग्ध्वम् अधुक्षध्वम् अदुह्वहि अधुक्षावहि दिह उपचये देग्धि लिह आस्वादने ले
ढि लीढः ष्टुञ् स्तुतौ स्तौति स्तवीति स्तुतः स्तुवीतः स्तुवन्ति स्तोषि स्तवीषि स्तुते स्तवीते स्तवीष्व अस्तौ

उ॰
च॰
१५ २५

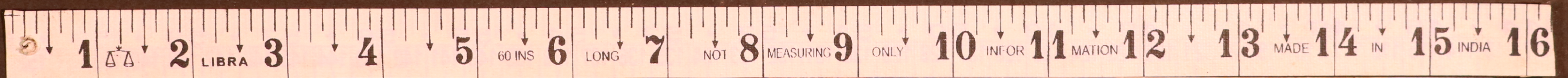
तः। तुष्टोथ। तुष्टुव। तुष्टुम। स्तोषीष्ट। स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु अस्तावीत् अस्तोष्ट ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि अवा
दीपितितिस्मिब्रूञ ईप्रत्ययोः वा दीपितितिस्मिब्रवीति ब्रूतः ब्रुवन्ति ब्रुवस्याह अपञ्चानाम् ब्रुवः परेषां प
ञ्चानां तिवादीनां णलादयः पञ्चादेशा वा स्युः ब्रुवश्चाहश्च आह आहतुः आहुः तः थे आहो हस्थस्थे
पे आत्थ आहथुः ब्रूते ब्रवीतु अब्रवीत् ब्रुवोऽनपि वचः उवाच ऊचे अवोचत् अवोचत आदाद्यः अवो
चत आदाद्यः अवोचेताम् अवोचन्त अवोचथाः अवोचेथाम् अवोचध्वम् अवोचे अवोचावहि॥ ऊर्णुञ्
ञ् आच्छादने ऊर्णोतेर्वा वृद्धिर्हलादौ पिति चतुर्थ ऊर्णौति ऊर्णोति ऊर्णुतः ऊर्णुवन्ति ऊर्णुते ऊर्णुयात् ऊर्णु
वीत् ऊर्णौतु ऊर्णोतु ऊर्णवै हि ऊर्णोतेर्गुणो दिस्योः वृद्धेरपवादः और्णोत् और्णोः ऊर्णोतेराम्न स्वरादेः परः
स्वरादेर्द्वितीयो हि तीयोऽवयवोऽद्विरुक्तस्य स्वरो द्विर्भवति स्वरात्परास्संयोगादयो वनदरा द्विर्न ऊर्णुनाव ऊ
र्णुनुवतुः ऊर्णोतेर्विडादिप्रत्ययो वा ङित् ऊर्णुविता ऊर्णविता ऊर्णोतेर्वा वृद्धिः सेपि परस्मैपदे वा गुणः और्णा
वीत् और्णाविष्टाम् और्णवीत् और्णुवीत् और्णविष्टाम् और्णुविष्ट इत्यदादयः हु दानादनयोः ह्वादेर्द्वि
श्लु इत्यादेरन्यस्य लुक् स्यात्पोल्लु कथा तोऽभ्यस्तस्य जुहोति जुहुतः हेः हि हुङ्क्नाम्परस्याल्लोः नजुह्वति जुहोषि
जुहुथः जुहुथ जुहोमि जुहुवः जुहुमः जुहुयात् जुहोतु जुहुधि जुहुहि अजुहोत् अनउस्स द्विरुक्तादनउ
स्तडसिगुणः अजुहवुः जुहाव भीह्रीभृहुवामाम्वा सलुम्वत जुहवाञ्चकार पेहूयात् होता होष्यति अहौ
षीत् ञिभी भये बिभेति डिन्ति हसे भीह्रा को रिहा विभीतः विभितः विभ्यति विभीयात् विभियात् विभेतु वि
भीतात् विभितात् अबिभयुः बिभयाञ्चकार बिभाय अभैषीत् ह्री लज्जायाम् जिह्रेति अजिह्रयुः जिह्र
याञ्चकार जिह्राय ह्रीयात् ह्रेता अह्रैषीत् पृ पालनपूरणयोः अर्त्तिपिपर्त्योः पूर्वस्य अपोः पूर्वस्यात इत्व

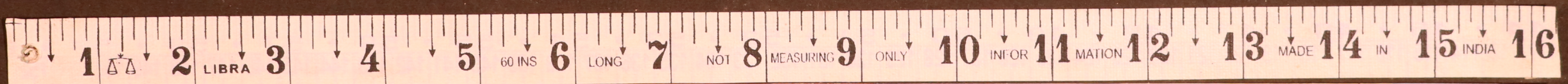
किपिपर्त्तियोरुरपवर्गोहकाराञ्चवरूरतउः अगुणाद्दहोस्प्रत्यये य्वोर्विड्हसेपिपूर्त्तः पिपुरति पिपूर्यात् पिप
र्त्तु पिपूर्त्तात् पिपूर्त्ताम् पिपुरतु दिस्योर्हसात् अपिपः पपार पपरतुः पपरिथ पूर्य्यात् परिता परीता परिष्यति
परीष्यति अपारीत् पृपालनपूरणयोः पिपर्त्ति पिपृतः पिप्रति पिपृयात् पिपर्त्तु पिपृतात् पिपृताम् पिप्रतु
पिपृहि पिपृतात् पिपृतम् पिपृत पिपराणि पिपराव पिपराम अपिपः अपिपृताम् पपार पप्रतुः पपर्थ प्रि

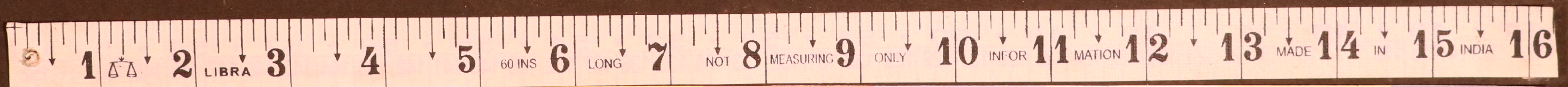
पत्रः [illegible]

यात् पर्त्ता परिष्यति अपरिष्यत् अपार्षीत् अपार्ष्टाम् ओहाक् त्यागे जहाति हेस्तोहिहत्कस्य थातोरातोलोपः
ङिति स्वोर्ईकारः स्याद् ङिति हसे जहीतः जहितः जहति जहातेर्वादादावालोपः जह्यात् ईवीहौ जहातेर्हौवावे
इकार ईकारश्चवा जहिहि जहीहि जहाहि अजहात् अजहिताम् अजहीताम् अजहुः जहौ हादेर्हेयात् अहा
सीत् उहाङ्गतौ असवर्णे स्वरे इ पूर्वपत्ति इपृतः इप्रति इपृयात् इपर्त्तु पिपः पिपृताम् पिपरुः आर आरतुः आरुः अ
र्त्तिव्ययतीनामितीट्स्यात् आरिथ आरत् स्रगतौ ससर्त्ति ससर्थ स्रियात् असरत् इतिपम् ओहाङ्गतौ भज्जा
लकि ड्भ जहाङ् माङ् पूर्वस्मात् इत्व लकि जिहीते जिहाते जिहते जहे अहास्त माङ् माने मिमीते ममे
अमास्त इयात् डुभृञ् धारणपोषणयोः बिभर्त्ति बिभृतः बिभ्रति बिभृयात् बिभर्त्तु अबिभः बिभराञ्च
कार बभर्थ बभृव बभृम बभ्रे बभृढ्वे भृषीष्ट अभार्षीत् अभृत डुदाञ् दाने ददाति दादेः हिरुक्तानाम
पिद्दाधामातो लोपो ङिति ददतः ददति ददते ददाति दां हौ अपि दाधामेत्व पूर्वस्य च लोपो हौ देहि अददा
त् ददौ ददिथ ददाथ देयात् अदात् अदित अदिषाताम् डुधाञ् धारणपोषणयोः दधाति पूर्वस्य ङिति
झसे धः थात्र पूर्वस्य दकारस्य धो भवति ङिति झसे परे धत्तः दधति ॥ ॥ ॥

16

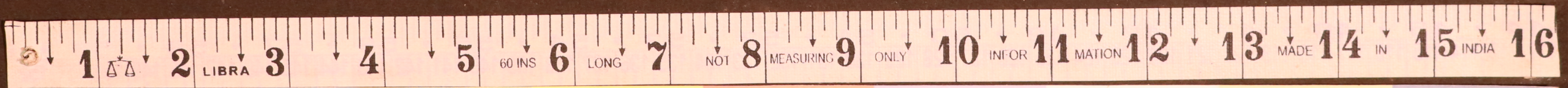

मौ अमहीत् अमोहीत् न्यषिद् कृषवयोहानौ अनतरम जीर्य्यति अजरत्तः अजरत् अजारीत् ओ
तनूकरणे अयोपः ग्रन्थये धातौ देवाम्लोपः उपवियायौ अथात् अथासीत् छोवदने छ्यति
अछात् अछासीत् षोन्तकर्म्माणि स्यतिसेयात् असात् असासीत् दोवखण्डने द्यतिदेयात् अ
दात् दापसापसंसिद्धौ दायोः कर्मकादेवदः दाप्यति दापिय व्यापनादने विध्यति अव्यादिति
विव्याध विविधतुः विव्यधिथ विव्यद्ध विध्यात् अव्यात्सीत् अव्याद्धां पुषपुष्टौ पुष्यति पोष्यापो
ष्यति लिमषादेः अपुषत् शषशोषणे शोष्यापोष्यति अशषत् तृषप्रीतौ तोष्यतोष्यति अ
तृषत् दुषवैकृत्ये दोष्यानुदुषत् श्लिषआलिंगने श्लेष्यश्लेष्यति श्लिषेरालिंगनेसकः इति पवादः
अश्लिक्षत् कर्म्मणिचेदः यत्नालिंगनेसमाश्लिषजनकाष्ठं निश्चिदाअश्लिषत्वोगो स्मेना अश्लिषत्
कुपक्रोधे कोहा तपृतृप्तौ यो तोद्दा अतृपत् दृपहर्षमोचे दोहा मिथसंगाथो मेद्दा स्थदि
साय्यं संपिथ संथ संद्ध संपिव देय लिहनेहरिवयेलम्भ रपिता रद्धा अरधत् णशअदर्शने
नेशिथ मस्जिनशोर्केसेनुम् ननंष्ट नेशिव नेशिव नाशिता नंष्टा अनशत् तृपप्रीणने ततर्पि
थ ततर्प्थ ततप्थ तर्पिता तप्ता त्रप्ता अतर्पीत् अताप्सीत् अत्राप्सीत् अतृपत् दृपहर्षमोचेयोः
दृप्यति दर्पे उहनिर्जोम्सायां उहादीनांनवेवा उद्योपउद्योढ उद्दोहिथ दोग्धादोग्धा दोहिष्य
ति ध्रोद्यति अदुहत् मदृहवैचित्ये मुमोहिथ मुमोग्ध मुमोढ स्नहउद्गिरणे सस्नोहिथ सस्नो

१०

ण स्लोष्ठ स्नस्नष्ठ क्लिदृ आर्द्रीभावे क्लिद्येदिथ क्लिद्येग्य क्लिद्येण्ड क्लेदात्मेदिता शमु उपशमे

शमोदीर्घः श्यनि शाम्यति शेमतुः शमिता अशमेत् शमदमशमनतम भ्रमत्लमक्ल मस्क्लमममद

पते शमादयः कुष्णंचनहतः तमु कांक्षायां ताम्यति दमु शमनायां अदमत् श्रमु तपसि खेदे च अ

श्रमत् भ्रमु अनवस्थाने भ्राम्यति भ्रमति वभ्रमतुः भ्रेमतुः अभ्रमत् वभ्रमिथ क्षमु सहने क्षा

म्यति चक्षमिथ मोनो धातोः धातोर्मकारस्य नकारादेशो भवति क्रमेपदांतेवमयोः चक्षण्व

अक्षमत् क्लमु ग्लानौ क्लाम्यति क्लमति अक्लमत् मदी हर्षे माद्यति ममदिथ अमदत् शमाद

यः ष्टौ असु क्षेपणे अस्यति आस अस्यतेस्थुक् अस्थत् यसु प्रयत्ने श्यन् यसंयोग्यमः संयसो

श्यपो वा यस्यति यसति संयस्यति संयसति उपसर्गात् प्रयस्यति जसु मोक्षणे जसति तसु

दसु उपक्षये तेसिथ देसिथ वसु स्तंभे ववसतुः वसिता विश्लेषणे कुस संश्लेषणे कोसिता

बुस उत्सर्गे बोसिता मुस खंडने मोसिता मसी समीप परिणामे मेसिथ लुट विलोडने लोटि

ता उच समवाये उचोच ऊचतुः भ्रंश भ्रंस अधःपतने वभ्रंसिथ भ्रश्यति अभ्रशत् वृश वर

णे ववर्शिथ कृश तनूकरणे चकर्शिथ जितृषपिपासायां ततर्षिथ हृष तुष्टौ जहर्षिथ रु

षरिष हिंसायां रोषिता रेषिता डिप क्षेपे डेपिता कुप क्रोधे कोपिता गुप व्याकुलत्वे गोपिता

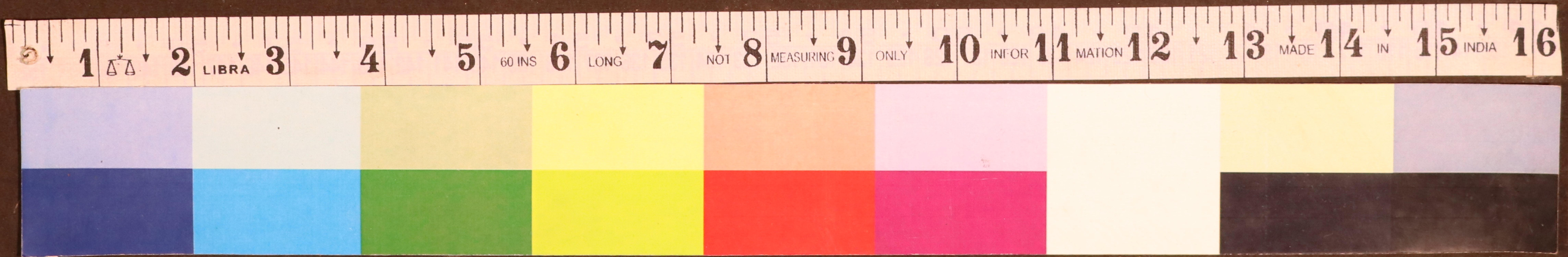
युप रुप लुप विमोहने योपिता रोपिता लोपिता लुभ गार्द्ध्य कांक्षायां लोभिता लोब्धा क्षुभ संचल

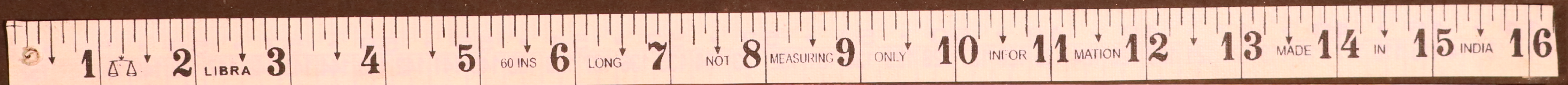
वे. १८

ने लोभिता क्लिदू आर्द्रीभावे क्लेदिता क्लेत्ता ञिमिदा स्नेहने मिदेर्गुणोपे मेद्यति ञिक्ष्विदा स्नेह
नमोचनयोः क्ष्वेदिता ऋधु वृद्धौ ऋध्नोति गृधु अभिकांक्षायां जगर्धिथ इति पुष्पादयः ॥ इति पं
प्रक्रिया षूङ्. प्राणिप्रसवे सूयते सूयतां असूयत सोसीष्ट सविषीष्ट दूङ्. परितापे दूङ्विदे
दूङ्विषे दविषीष्ट दीङ्. क्षये दाङो युडक्ङित्यचि स्वरस्य दीयमानो ति मिनोतिदी ङ्गुणवृद्धिः स्थि
एकाचि च घाने दातादास्यते अदास्त डिङ्. विहायसा गतौ डीयते डिड्ये डयिष्यते धीङ्. आ
धारे दिध्ये दिध्यिषे दिध्यिद्वे मीङ्. प्राणवियोगे मीयते मिम्ये मेता रीङ्. स्रवणे रीयते रिरिये रेष्ये
ये लीङ्. श्लेषणे लीयते लिल्ये लीलीङ्गो रालं वा गुणवृद्धि विषये क्वापि च लाता लेता अलास्त
अलेष्ट व्रीङ्. वरणे व्रीयते विव्रिये व्रेष्यते स्वादयः ओदितः पीङ्. पाने पीयते पिप्ये पेषीष्ट अपेष्ट
माङ्. माने मायते ममे अमास्त ईङ्. गतौ ईयते अयांचक्रे ऐष्ट प्रीङ्. प्रीतौ प्रीयते जनी प्रादुर्भा
वे जाजनोर्ज्यो च तत्र जायते जज्ञे जनिता अजनि अजनिष्ट अजनि षाता दीपी दीप्तौ दिदीपिषे
अदीपि अदीपिष्ट पूरी आप्यायने अपूरि अपूरिष्ट तूरी गतित्वरणहिंसनयोः तूतूरिषे तूर्येष्य
ये तूर्यतेतूर्य तूर्णा धाङ्. त्वरणे धायते धावतीं चक्रे पद् गतौ पेदे पत्ता पदे विदत्ता अपादि
अपत्सातां खिद दैन्ये खेत्ता अखिन्न विद् सत्तायां वित्सीष्ट अविन्न बुध अवगमने भुत्सीष्ट भोत्स्यते
अबोधि अबुद्ध अभुत्सातां युध संप्रहारे युत्सीष्ट योद्धा अनुरुध कामे अनुरुरुधे अनुरोद्धा अनु

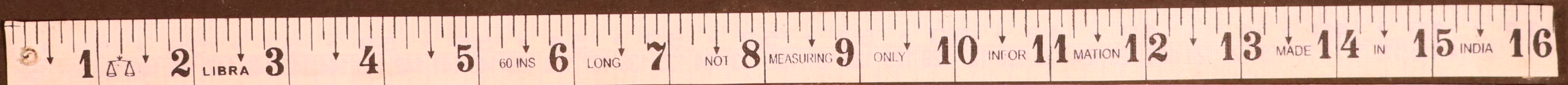
१८

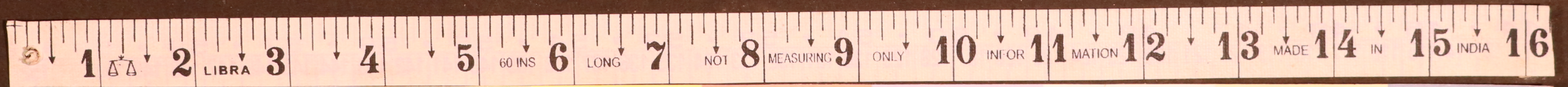
ज्ञाने मेनिषे मंता अमंस्त युज समाधौ योक्ता सृज विसर्गे स्रक्ष्यते स्रष्टा असृक्षत असृक्षातां
लिश अल्पीभावे लिक्षीष्ट लेष्टा अलिक्षत अलिक्षातां इत्यात्मक्रिया मृष तितिक्षायां ममृषिषे
मर्षिष्यति ईश विलेखने अशावत् अशोचीत् अशोचिष्ट रंज रागे रज्यते अराङ्क्षीत् अरंक्त
शप आक्रोशे शेपे शप्ता अशाप्सीत् शक मर्षणे शेकिथ शशक्थ शक्ता शक्यते अशाक्षीत्
अशक्त सेट्कोयमित्येके शकिता णह बंधने नेहिथ ननद्ध नत्सीष्ट अनात्सीत् अनद्ध इ
ति दिवादयः षुञ् अभिषवे स्वादेर्नुः कर्तरि विकरणस्य नुपः गुणस्य यस्योपधायाः पि
ति सुनोति सुनुतः सुन्वंति उवर्णो वा लोपः सुन्वः सुनुवः सुन्मः सुनुमः सुषाव सोषीष्ट अस
विसृष्टो येसेविट् असावीत् असोष्ट षिञ् बंधने सिषाय सिष्ये असैषीत् शिञ् निशाने शेता
अशेष्ट डुमिञ् प्रक्षेपणे ममौ मिम्यतुः ममिथ ममाथ मिम्ये माता अमासीत् अमास्त चिञ्
चयने चिनोति चिनोतेः समादौ किर्वा चिकाय चिकायः चिच्छिकाय चिचाय चिच्छिचाय चि
चे चिको अचैषीत् अचेष्ट स्तृञ् आच्छादने तस्तार तस्तरतुः स्तीर्यात् स्तर्यात् सूर्योगादेः सि
स्योरिट् निस्तरिषीष्ट उः स्तृषीष्ट अस्तार्षीत् अस्तरिष्ट कृञ् हिंसायां चकर्थ च
कृवहे कृषीष्ट अकार्षीत् अकृत वृञ् वरणे वृणोत्यपरस्य ववरिथ ववृवहे वृङ्‌ वृञ् स्वदे
नात् स्योरिट् निवृषीष्ट वरिषीष्ट वरिता वरीता अवारीत् अवृत अवरिष्ट अवरीष्ट धुञ्

कंपने योष्यति अयौषीत् दीधीव्यंग्रहोति अग्रहीत् अयविष्ट अयोष्ट इष्पाम्वेद्रुद्रपतापे
दोष्यति अदोषीत् दिग्गतौ मृद्धौव प्रवांहिनोनेदुस्पचोनन्तरि. निधाय अदेषीत् आम्र ध्यामौ
आम्र्वेति आम्रदि आप आमा आपत् आमूआमौरोकतः आत्पति अआकत् पयसापसंसिद्धौ
पयो हिंसायामेतत्एवं लोपोकि तिलिरिसेरिष्पपिच देपतः ससापिष अससात्सीत् असाद्दी
जिघ्राणाग्रानलभ्ये धसोति अघर्षीत् दंभदंभे दभोति अदिग्रदिदंभिष्पोलिटः कित्वंवादंभे
लिंदोत्वएवं लोपो ददंभतः देभतः देभिथददंभिथ ऋधवृद्धौ ऋध्नोति आनर्द्ध आनृधतः क्षि
हिंसायां क्षिणोति अक्षैषीत् इतिपं अपाठ् व्यामोसंघातेव यम्भते आनशे अशिषीष्ट अतोष्ट
अशीता अश्नी आशिष्ट आष्ट आशाना हिव आस्कंदने स्किनुते निष्ठिविषे अस्तोविष्ठ इतिस्वा
दिगणः रुधिर्‌आवरणे रुणद्धि रुन्धे रुणत्सि रुन्धावहे न मस्तोस्य रुंद्धः रुंधंति रुणत्सि
रुंद्धे रुंध्यात् रुंधीत अरुणत् अरुंद्ध अरुणः अरुणत् रुरुधिषे अरौत्सीत् अरुधत् अरुद्ध
भिदिर्विदारणे छिनत्ति छिंते चिच्छेदे छिन्त्सीष्ट विविदुर्विवेचने विनक्ति अविनक् अवि
वत् अवैक्षीत् अविक्त विविद्धृथग्भावे विंक्ते अविविचत् अवैक्षीत् अविक्त तृदिरसंपेषणे तृणे
अतृणत् अतौत्सीत् अतृत्त युजिर्योगे अयुजत् अयौक्षीत् अयुक्त उछृदिर्दीप्तिदेवनयोः छृ
णे छृन्सीष्ट छर्दिषीष्ट अच्छृदत् अच्छर्दीत् अच्छर्दिष्ट उतृदिर्हिंसानादरयोः तृणत्ति तर्दिष्ये

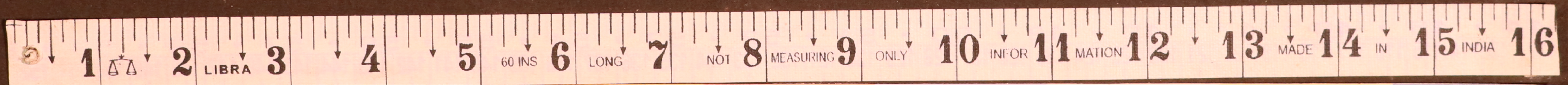

ति अत्सरत् अत्सरीत् अत्सरिष्ट इत्यादे शिष्लृ विशेषणे शिनष्टि शिंष्टः शिंषंति अशिषत् शे
क्ष्यति अशिषत् पिष्लृ संचूर्णने पेक्ष्यति अपिषत् भंजो आमर्दने बभंजिथ बभङ्क
थ भंक्ता अभांक्षीत् भुज पालनाभ्यवहारयोः अभुनक् अभौक्षीत् अभौक्षीत् तृह हिसि हिंसा
यां तृहो नमि कृते इमागमपि तिहसे तृणेढि तृंढः अतृणेट् अतर्हीत् श्नमः नसश्चान्यथा
स्यनोलोपः हिनस्ति हिंस्तः हिंसंति हिनस्सि सेसलोपः हिनस्त हिंसि अहिनत् उन्दी क्लेदने उं
दोवकार औंदीत् अंजू व्यक्तिम्रक्षणकांतिगतिषु अनक्ति अंग्धि आनक् आनंजिथ आनङ्
क्थ अंजेः सेनित्यमिट् आंजीत् तंचू संकोचने अतंचीत् अतांक्षीत् ओविजी भयचलनयोः वि
नक्ति विजेरिडादिश्रयोः ङित विविजिथ विजिता अविजीत् वृजी वर्जने वृणक्ति अवर्जीत्
पृची संपर्के अपर्चीत् इति श्नप्रक्रिया ञिइंधी दीप्तौ इन्धे इंत्से ऐन्ध इन्धांचक्रे ऐन्धिष्ट खिद
दैन्ये खिंते खिन्त्से अखिन्त विद विचारणे विन्ते अविन्त इति रुधादयः तनु विस्तारे तना
देरुप्रत्ययः तनोति तनुतः तन्वंति तन्वः तनुवः तन्मः तनुमः तेने अतानीत् तनादेस्त
थासो वा स्मि लोपः लोपश्चानुदात्तानां अतत अतनिष्ट अतथाः अतनिष्ठाः षणु दाने सायात्
सन्यात् असनीत् असात् असनिष्ट क्षणु हिंसायां तनादेरुपधाया गुणो वापि क्षिणोति
क्षेणोति अक्षणीत् अक्षत अक्षणिष्ट अक्षथाः अक्षणिष्ठाः ऋणु गतौ ऋणोति अर्णोति ऋणुतः ऋणोत्

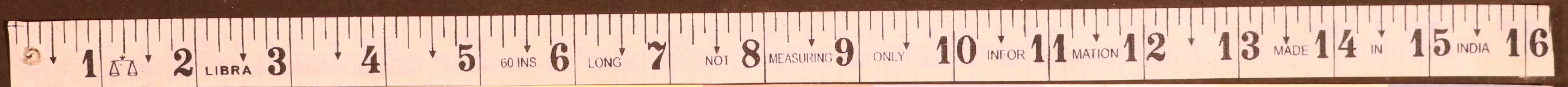
ति श्राणेतः श्राणएो श्रान्तो श्राणीत् श्रातं श्राणिष्ठ श्राणोः श्राणिष्ठ- न्तम्भ्रदमे न्तगोनि नगौ
नि नृणतः श्रतंपीत श्रतन श्रतर्णिष्ठ हृगादौमे हृणोति हृणोति जवाणे श्रवणीत् श्रवन श्र
वर्णिष्ठ ड्रुकृञ्करणो करोति डिःगउः कुरुतः कुर्वेति कृञोनित्यं वमोकलोपः कुरुवरोने
दीर्घः कुर्वः कुर्मः कृञोपे कृञउत्तरस्योपामयस्यलोपो येपदे कुर्यात् चकार्य क्रियात् अका
र्षीत् अकृतः संपर्युपेभ्यः करोतेर्भूषणेसुट् संस्करोति प्रदीहव्ययवधानेपिसुट् कात्स्वैः स
मस्करोत् संचस्कार समसुट्कृञोलिटरट्संचस्करिषः संचस्करिव परमपस्कृते इत्यादौ
वनुयाचने वनुतेववने परस्मैपदपयमित्येके वनोतिववान मनुअववोधने मनुतेमेने इति
तनादयः तत्व्यधनेतदादेःकर्मविवक्तयं तदतितन्सीष्ठ अतौन्सीत् अतन गादष्ठेरणो त्रु
न्सीष्ट अनौन्सीत् टिमाथ्रतिसजनेन्यादो दितीष्ठ अदितन् भ्रस्जपाके भृज्जति भ्रस्जोरसोरनपि
वा भवर्जे वभ्रज्जवभर्जिथ वभ्रष्ठ वभ्रष्ठ ग्रहिति संप्रसारणं वापके भृज्ज्यात् अभ्राक्षीत् अभ्रा
क्षीत् अभ्रष्ठ अभर्ष्ट क्षिपप्रेरणो क्षिप्सीष्ठ अक्षैप्सीत् अक्षिप्त कृषविलेखने कृक्षीष्ठ कृषाकृषौ
अक्राक्षीत् अकार्क्षीत् अकृक्षत् अकृष्ट अकृक्षातां अकृक्षत मिलसंगमे मिमेल अमेलिष्ट
मुञ्चमोक्षणे मुचादेर्सं ममचल्लपविदलिपसिचकृतकृत पिशाविदाममम्येयम् मुंचति मु
मोक्ष अमुचत अमुक्त लुप्लुच्छेदने लुंपति लुलोप अलुपत् अलुप्त विद्लृ लाभे विंदति अवेदिष्ट अविद

२१

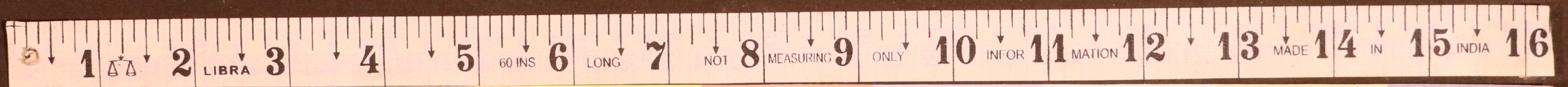
कोपमित्येके वेना लिप उपदेहे लिंपति अलिप अलिपत् षिच क्षरणे सिंचति सिषिचिषे असिच
त् असिक्त इत्यात्मे असेचीतो आत्मने असिंचिता ओव्रश्चू छेदने ग्रहज्यादिना वृश्चति ववश्च ववश्चि
थ ववृश्च अव्राक्षीत् अव्रश्चीत् व्यच व्याजीकरणे विचति विविचतुः विच्यात् अव्याचीत् अव्यची
त् उछि उञ्छे उञ्छांचकार उछी विवासे ऋछगतींद्रियप्रलयमूर्तिभावेषु ऋछेनाम ऋछे लिटि गुणः
आनर्छ आनर्छतुः उज्झ उत्सर्गे उज्झांचकार ऋजन्याको ऋज्झांचकार ऋज्झिता लुभ विमोहने लो
भिता लोब्धा अलोभीत् तृप तृम्फ तृप्तौ अतर्पीत् तृम्फादीनामप्रत्ययेपरे नलोपो न तृंफति तृ
फ्यात् तृप तृम्फ हिंसायां तृपति तृंपति तृफति ऋफ ऋम्फ गत्यां ऋफति ऋंफति ऋफ ऋम्
फ हिंसायां आनर्फ अर्फांचकार गुफ गुम्फ ग्रन्थे अगोफीत् गुंफति अगुम्फीत् उभ उम्भ पूरणे
उवोभ उंभति उम्भांचकार शुभ शुम्भ शोभार्थे शुभति शुशोभ दृभी ग्रन्थे अदर्भीत् चृती
ग्रथनयोः चर्तिष्यति चर्त्स्यति अचर्तीत् विध विधाने वेधिता कुट कौटिल्ये कुटा... णिहन्तः
अपपोटित् चुकोट चुकुटिथ कुटिता अकुटीत् पुट संश्लेषणे पुटिता कुच संकोचने कुचि
ता गुज शब्दे गुजिता गुड रक्षणे गुडिता डिप क्षेपे डिपिता छुर छेदने छुरति स्फुट विकसने
स्फुटिता मुट आक्षेपप्रमर्दनयोः मुटिता त्रुट छेदने त्रुट्यति त्रुटति तुट कलहकर्मणि तुटिता
चुट छुट छेदने जुड बन्धने कड मदे लुट संश्लेषणे कृड घनत्वे कुडिता कुड बाल्ये पुड उत्सर्गे पुट

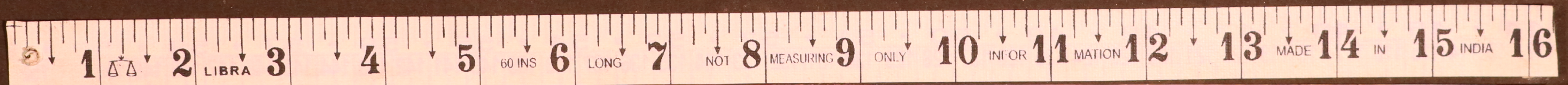
वं
३०
२१

शतिघाते स्फुरस्फुरणो स्फुलसंचलने निर्निविभ्यः स्फुरति स्फुलत्योः सत्वं वा निःष्फुरति निस्फु
रति णू स्तवने अनवीत् धूविधूनने अधुवीत् गुपुरीषोत्सर्गे जुगुविथ अगुवीत् ध्रुगतिस्थैर्ययोः
अध्रुवीत् इतिकुटादयः कूङ्शब्दे कुवति कविष्यति कव्यंति अकवीत् गृनिगिरणो गिर
ति गिरतेः लत्वं लो वा गिलति अगारीत् स्पृशसंस्पर्शने स्प्रष्टा स्प्रष्टा अस्प्राक्षीत् अस्पार्क्षीत्
अस्पृक्षत् मृक्षोपमायां मृक्षति पप्रक्ष अप्राक्षीत् सृजविसर्गे सृजति सस्त्रिथ सस्रष्ठ स्त्रष्टा
अस्त्राक्षीत् टुमस्जोशुद्धौ स्नो मस्जिनशोर्झलि मज्जति मङ्क्ता मंक्ता अमांक्षीत् विछगतौ
विच्छायति विच्छायांचकार विविच्छ इषइच्छायां इच्छति एषिता इयेषइयेषिथ एषिता एष्टा
ऐषीत् विशप्रवेशने वेष्टा अविक्षत् मृशआमर्शने अम्राक्षीत् अमार्क्षीत् अमृक्षत् पिपिगतौ
पियति पिपाय वेता पेता पिथावतो क्षिनिवाससगत्योः क्षियति क्षेष्यति कृविक्षेपे किरति च
करतः उपात्किरतेः सुडगमपशद्धे(?)देर्यौं हिंसायांप्रतेश्च उपास्किरति उपास्किरतः प्रतिस्किर
ति उपस्कर गृनोगेरोगरोतीत् अगारीत् गृणोकोटिल्ये गोक्ता अगोलीत् त्रुपस्पर्शने त्रो
मा अत्रौपीत् तृपाविशादिंसायां तोप्ता अतृपत् अतृप्सत् अतप्सीत् लिखागतौ लेखा अलि
खत् खिटपरिघाते खिटति खेता अखेटीत् पिशअवयवे पिंशति पेशिता इतिपंचस्वरेति
सेवनयोः जयते आविग्नीभयचलनयोः उद्विजते विजे विजिरिध्यृयोः विविजे उद्विजिता ओ

॥

लज्जीष्ठोलस्लोजीष्टने लेजे ललज्जे ष्टुङ् व्यायामे ष्टयाकि ष्टलोनिष्टृ भवन्यः कावेष्टमयेयाकिव
वृधातोः व्याध्रियते व्यापद्ये व्यापरिष्यते व्याप्टत व्यापृषोतो मृङ् प्राणत्यागे म्रियते लेङ् लिङ्लोष्ठ
लङोर्न्नात्मन ञ्रियते ममार ममर्थ मृषीष्ट दृङ् आदरे आद्रियते आदद्रे आदृषीष्ट आदृत धृङ् अ
वस्थाने ध्रियते इति तदादयः इकन्त्रस्वाविनमये नास्मादेः कर्तरि चितत्वं क्रीणाति ईहसे ना
इत्यस्याकारस्यैत्वं ङिः तिहसे क्रीणीतः नातः नाइत्यस्याकारस्यलोपोङि निस्वे क्रीणाति
क्रीणीते चिक्राय चिक्रेय अक्रैषीत् अक्रेष्ट प्रीञ् तर्पणे कान्तौ च पिप्रिये प्रीञ् पाके श्रीष्ठे
षीत् मीञ् हिंसायां मीनाति मिनोति दीर्ङः गुणवृद्धि विषये त्वमिचा ते ममौ मिम्यतुः ममि
थः ममाथ मासीमाष्टता अमासीत् स्कुञ् आप्रवणे स्तंभु स्तुंभु स्कंभु स्कुंभु स्कुञ्भ्यो नु नो
व स्कुनोति स्कुनुतः स्कुनाति अस्कुनात् चस्काविथ अस्कौसीत् अस्कोष्ट स्तंभुरस्तुंभु स्कं
भु स्कुंभु रोधने इति पंच पतेपवेतः स्तम्भ्वादयः तन्वादेः सौत्राः विष्टभ्नोति विष्टभ्नाति स्तभ्नोति
स्तभ्नाति विष्टभ्नोति विष्कभ्नाति स्कभ्नोति स्कुभ्नोति स्कभ्नाति हसादानन्तरौ इसां ताङ्स्थाने
आनः स्याद्धौ परे स्तभान स्तुभान स्कभान अस्तम्भत् अस्तंभीत् युञ् बंधने युनाति योता क्नुञ्
शब्दे अक्नावीत् द्रूञ् हिंसायां द्रूविना पूञ् पवने पादेर्ह्रस्वः कर्तरि चितत्वं पुनाति अपावीत्
लूञ् छेदने लुनाति स्तृञ् आच्छादने स्तृणाति तस्तार तस्तरतुः स्तीर्यात् स्तरिषीष्ट स्तीर्षीष्ट

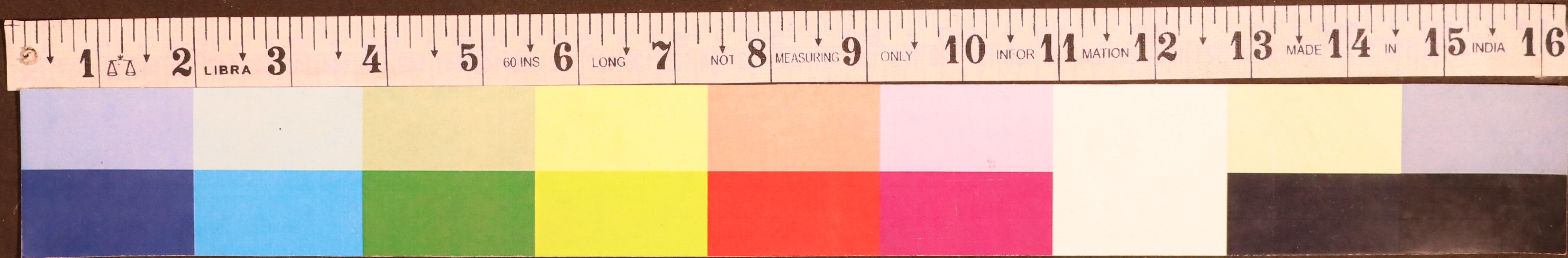

वे. उ. २२

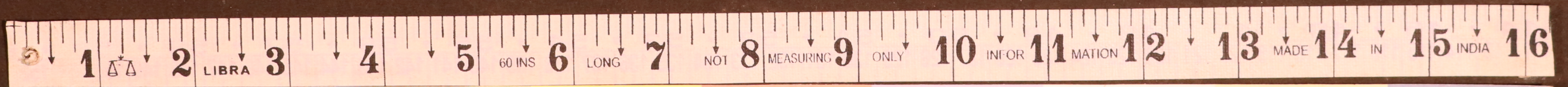
22

श्रन्तारीत् श्रन्तरिष्ट श्रन्तीष्ट कॄ हिंसायां कृणाति चकार वॄञ् वरणे वृणाति पोकरः वूर्यो
त वरिषीष्ट वूर्षीष्ट अवरिष्ट अवूर्ष्ट धूञ् कंपने धुनाति दुधविथ दुधोथ धोता धविता अधावीत्
अधविष्ट अधोष्ट ग्रह उपादाने गृह्णाति जग्राह ग्रहिषीष्ट ग्रहीता अग्रहीत् अग्रहिष्ट इत्यादयः॥
मॄ हिंसायां मृणाति मृधोर्कसयोर्वा किति लिङि दीर्घाद्ऋतः मार्या मीर्यात् मरीता मरिता पॄ पा
लनपूरणयोः पृणाति पपरतुः पूर्यात् वॄ वरणे वृणाति ववरतुः वूर्यात् भॄ भर्त्सनभरणयोः
भृणाति शॄ हिंसायां शृणाति दॄ विदारणे दृणाति ददरतुः ददुः जॄ वयोहानौ जृणाति नॄ नये
नृणाति कॄ हिंसायां कृणाति ॠ गतौ ऋणाति अरांचकार ईर्यात् अरिता अरीता आरीत् गॄ
शब्दे गृणाति ज्या वयोहानौ ग्रहादित्वात् संप्रसारणं जिनाति जिज्यौ जिज्यतुः जीयात् अज्यासीत् रीग
तिरेषणयोः रिणाति ली श्लेषणे लिनाति ललौ लिलाय लिल्यतुः लाता लेता अलासीत् अले
षीत् व्ली वरणे व्लिनाति प्ली गतौ प्लिनाति इतिवादयः व्री वरणे व्रिणाति भ्रीणाति भ्री भयभर
णयोः भ्रिणाति भ्रीणाति क्षीष् हिंसायां क्षीणाति क्षिणाति पदान्तस्य वा णत्वं ह्रस्वः ज्ञा अवबो
धने जानाति बंध बंधने बध्नाति ववंधिथ ववंद्ध भंत्स्यति अभांत्सीत् मंथ विलोडने मथ्नाति
श्रंथ ग्रंथ संदर्भे श्रथ्नाति ग्रथ्नाति कुंथ क्रंथ संक्लेशने क्लेशनयोः कुकोथ कुकोथ मृद
मृद क्षोदे मृद्नाति मदानमशान गुध रोषे गुध्नाति कुष निष्कर्षे कुष्णाति कुष्णा ति

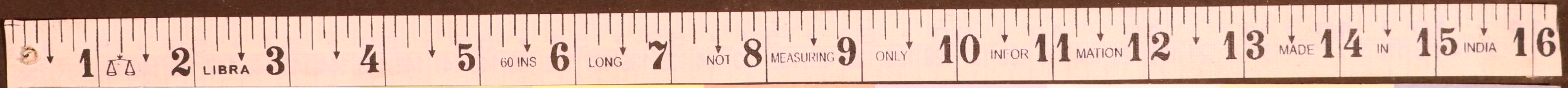
२२

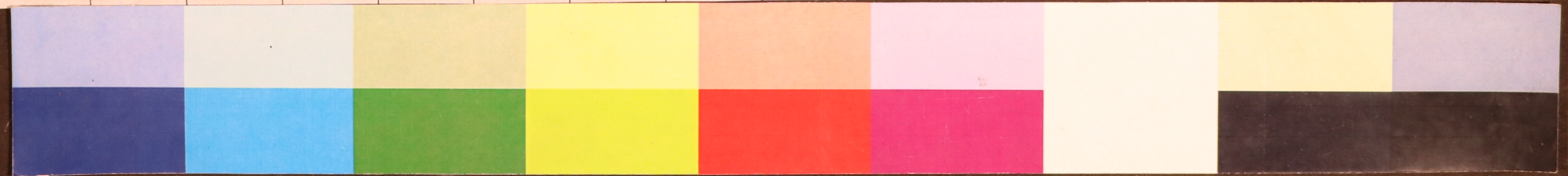

ऽः कुषो वसादे विकल्पः। नपि निष्कोषिता निष्कोष्टा निरकोषीत् निरकुक्षत्। लभसंवलने ल
भ्याति लभादि इन नान्ते लभान प्रभवभदिंसायां क्लिशू विबाधने क्लिश्नाति अक्लेशीत् अक्लिक्ष
त्। अशभोजने अश्नाति प्राशाउथ संक्लेशे अन्नाति उकारो धान्वबधपदेशे उध्नांचकार विष
विप्रयोगे विष्णाति वेष्टा अविक्षत् प्रुषप्लुषौ पोषिता अपोषीत् मुषस्तेये मोषिता अमोषीत् खवस्व
वादिउभूतप्राउर्भावे खव्नाति खवोवस्य श्रोत्वौ नानिविदिहणा निश्चनि पं। ९। हृङ् संभक्तौ हृणीते
वव्रूषे अवरिष्ट अवृत इति क्र्यादयः। ७। चुरस्तेये चुरादेः स्वार्थे णिस् धात्वोः चोरयति चोरयांचकार
चोर्यात् चोरयिता नेरङ् द्विस्सुपि लघोः ह्रस्व उपधायाः लघोर्दीर्घः अचूचुरत् अचूचुरतां चितिस्म
त्यां चिंतयति अचिचिंतत् चुरादेर्णिर्वेति केचित् चिंतति धतिसंकोचने घत्रयति अघघयेत्। गे
लविउनलेपणे गेलंउयति गेकार एदित्पके लंउयति पीडअवगाहे पीडयति भाजभासस्माथदी
प जीवमोल्लपीशवोपधायाह्रस्वो उपदे ज्ञो अपिपीडत् अपीपिडत् भासदीप्तौ अबीभसत्
अबभासत् भाषस्य काया वाचि अबीभषत् अबभाषत् प्रथप्रख्याने प्राथयति सदृत्वरप्रथम्र
स्मत्स्पशां पूर्वेस्यादङ् परे ज्ञो ह्रस्वापवादः अपप्रथत् पृथप्रक्षेपे पर्थयति पर्थयांचकार उप
धाया अवर्णस्य अहानपरे ज्ञो ह्रस्वः तापमपवादः अपीपृथत् अपपर्थत् भक्षअदने अबभक्षत्
कूणादाने विष्णाणाति अपिष्णणत् नङ् याचाने अतीनङत् नपक्षान स्तापनयोसितमितोह्रस्व ः

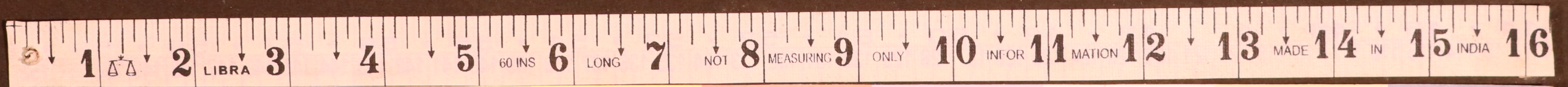

मितांधावलंमपथायाह्रस्वो जौलमपति वनितमपत् यमवेष्टने मित् यमयति प्रयीयमत् वदव
पपतिकल्पनेमित् वदयतिप्रवीवदत् वपयति प्रवीवपत् रहत्यागेमित् रहयति प्रयीरहत् व
लप्राणनेमित् वलयति चिन्नयनेमित् चिस्फरोजोवालेवास्वरस्पर्ताजोपक् स्थालोवा
हेतस्यवपक जोवापयति चपयति स्फरसंचलने स्फारयति स्फोरयति स्फाधेजौलपादिभ्यो
॰ स्मिवोन कृतसपाहे यानोकपथायाः समतस्व कीनेयति प्रचीकृनत् प्रचिकीनेत् धाकृसा
शत्मनेपदिनः चिनसंवेलने चेतयति प्रचीचितत् देशदशने प्रदर्देशत् धाकृस्त्रीशुमात्मनेपदं
जिसंयोगेनेव देशति नलोपानसंजिसाहवयात् ध्याहेवतत्वग्रहणात् नचिकुर्देवथागा ते
ग्रयते घननेत्रत कुर्देवयते मन्त्रिगुप्तभाषणे मंत्रयते घामलबसालोचने घामयते प्रघीघामत्
लबयते दिवुपविकूजने देवयते गृविज्ञाने गारयते प्रजीगरत् विदवेदनाख्यानविवासेषु वे
दयते कुस्मनाम्नोवाकुस्मेतिधातुः कुसितस्मयनेनवनोजिः कुस्मयते प्रचुकुस्मत् काणनि
मीलने काणयति अवगणपाशुके भ्योहिंसार्थेभ्यः स्वार्थेजिः हिंसयति सान्तियोगे सान्त्व
यति भूमिश्रीकरणाविंतनयोः भावयति भावयात् प्रवीभवत् लोकलोचूभाषणे नचितः प्र
हितः घामस्यासुक्कापेन प्रललोकत् प्रललोचत् पूजकेपने पूजयते प्रजीगजोनेकजो पूजय
ति यवति प्रीजनपणे प्रीणयति प्रयति प्रयाहेताः कथवाकपवंधे यतः प्रलोपः स्यानिवत्

तेनवृद्धिर्न कथयति अग्लोपिनोनाङ्कार्यं अचकथत् वरईप्सायां वरयति अववरत् ग
णसंख्याने गणयति गणेः पूर्वस्येद्वाज्ञावङ्परे अजीगणत् अजगणत् स्तनगदेवशब्दे
स्तनयति गदयति अतस्तनत् अजगदत् पतगतौवाग्यंतः पतयति पतति पतयांचकार अप
पतत् अपप्तीत् वादंतइत्येके पातयति अपीपतत् रचप्रतियत्ने रचयति कलगतौसंख्यानेच
कलयति स्पृहईप्सायां स्पृहयति भामक्रोधे भामयति सूचपैशुन्ये सूचयति सूत्रवेष्टने सूत्र
यति मूत्रप्रस्रवणे मूत्रयति ऊनपरिहाणे ऊनयति ञिलिमिनस्वरादेशोद्वित्वेकृतेत्रोस्याति
वत् स्वरादेः परः स्वरादेर्धातोः परोद्वितीयोवयवोद्विरुक्तः सस्वरोद्विर्भवति औननत् अ
र्थङ्याचने अर्थयते अर्थयते संग्रामयुद्धे असंसंग्रामत संपदङ्पूः प्रचाने अपंदयत् अंक
अंगपदेलक्षणेच आंचकत् आंजगत् इतिचुरादयः ॥ धातोः प्रेरणेप्रयोजकव्यापारेर्थे
धातोर्णिप्रत्ययः भूसत्तायां भवंतंप्रेरयतिभावयतिभावयते भावयांबभूव मङ्सयोः पू
र्वस्योकारस्येत्वंपवर्गयजकारेष्ववर्णेषुपरतः अबीभवत् मङ्बंधने अमीमवत् अपीप
वत् अबीभवत् अलीलवत् अजीजवत् स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवति प्लवति च्यवतिनामङ्स
योः पूर्वस्येत्वंवा वर्णेपरेधात्वन्तरेपरे असिस्रवत् असस्रवत् अशिश्रवत् अशश्रवत् अदुद्रु
वत् अदिद्रवत् नविलः अपाप्लासत् अजुह्लोकत् ज्ञेनामञिः जेलोपः जुरस्तेये चोरयति अ

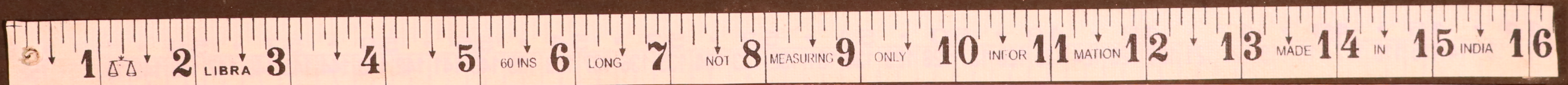

वे ३ः २५

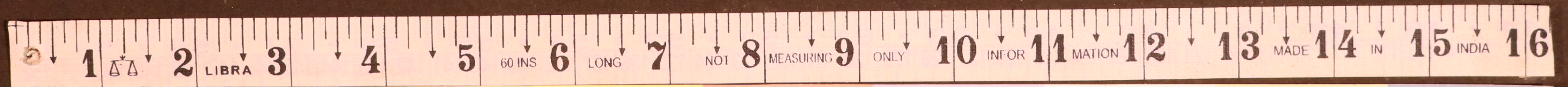
24

स्तुरत् ह्लोचत् ह्लेतेर्वेदादेशोऽस्मिन्निते ज्ञीति निवालयति अजीज्ञलत् शदेरगतौ तो णौ शात
यति अशीशतत् गतौ तु शादयति पुलो ज्ञोपकस्य किंगुणः अर्पयति आर्प्पिपत् हापयति अ
जीहपत् पापयति अपीपयत् स्थापयति तिष्ठतेरिदुपधायाश्च अतिष्ठिपत् पातेर्लुक् पाशोद्धा
सो ह्वेञ् वेञ्ञो पुक् प्रकोऽपवादः पाययति पिबतेरिष्टः पूर्वेस्येः कारउपधाया लोपश्च अ
पीप्यत् पापयति अशीशयत् छापयति अचिछ्रयत् सापयति ह्वापयति धूयतेर्हू. सयोः सं
प्रसारणं प्रणमावेष अजूहवत् अजुह्वावत् व्यापयति अविव्यपत् वापयति अवीवयत् पा
तेर्लुक् नोऽपुकोऽपवादः पालयति प्रयोजकाल्लमये नो लमयते शालं भीस्मि भ्यो श्रम्यान्तानाम्यामात्
योजकाद्धेतुभयस्मयो नश्लिलो विस्मापयते अबीभयत् भियः लदेस्मा नेवा नतदभावेषुक ज्ञो द्वे तो
श्लेषयम संज्ञो भापयते भीषयते रुहेर्णोपो वा रोपयति रोहयति अरूरुहत् अरूरुपत् कल्प
यति अचीक्लृपत् अचकल्पत् वर्तयति अवीवृतत् अववर्तत् मार्जयति अमीमृजत् अममार्जत्
ऋदृ. शोलोलामानं ज्ञो अध्यापयति अध्यापिपत् ऋदृ. सपदेज्ञा विङो णा वा अध्याजीगपत् का
पयति अचीकपत् ज्ञापयति हृक्रोर्वा रीक्लृपीत्मा योतं नोपुक् ऋपयति अजिज्ञपत् क्षेप
यति अचिक्षिपत् वेपयति अवीविपत् यवयोर्वेसेद्कादेव लोपः क्नोपयति अचुक्नुपत् क्ष्माप
यति अचिक्ष्मपत् उषेर्नौ दीर्घः ऊषयति औषिषत् स्फायो वः णौ स्फावयति अपुस्फवत् अपुस्फ

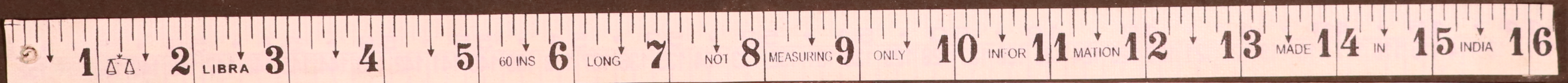
२५

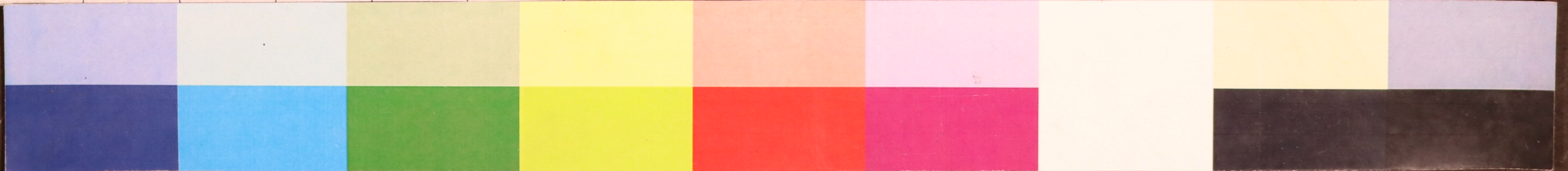

ति आटिटत् आचिचत् औदिदत् आञ्जिजत् अदिद्रपत् रभिलभोः स्वरे नुम् अनुङ्पलिटोः रंभ
यति अररंभत् अललंभत् ह्रापयति अजीह्रपत् क्ष्मापयति अचीक्ष्मपत् स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तॄ
स्पशां पूर्वस्यात् ङपरे णौ इत्वापवादः असस्मरत् अददरत् वेष्टिचेष्ट्योः पूर्वस्यात्वं वा ङि. अ
ववेष्टत् अविवेष्टत् अचिचेष्टत् अबिभ्रजत् अबभ्राजत् कणरणभणश्रणलुपहेठेज्वाति
लोटिलोपीनां वा ह्रस्वः ङपरे णौ अचीकणत् अचकाणत् स्वापेः संप्रसारणं ङि. असू
षुपत् श्वयतेर्ण्यन्तस्य संप्रसारणं वा ङ्. सयोः अशिश्वयत् अशूशवत् जिघ्रतेरुपधाया इत्वं वा ङि.
अजिघ्रिपत् अजिघ्रपत् सिध्यतेरेहलौकिकेऽर्थे स्वरस्यात्वं णौ अन्नं साधयति अन्यत्र तपः सेध
यति इणो णौ वा गम् प्रजने वीयतेर्वात्वं वा णौ वापयति वाययति चित्तविरागे दुषेर्वा दीर्घो णौ
दूषयति दोषयति इणो णौ वा गम् गमयति अजीगमत् आययति मितां ह्रस्वः घटवेष्टाद्यं
घटादयो मितः घटयति व्यथयति प्रथयति प्रसविस्तारे प्रसयति म्रदमर्दने म्रदयति स्खदवि
शवणे स्खदयति त्वरयति ज्वरदोषे ज्वरयति नटनृत्तौ नटयति चकतृप्तौ चकयति लगासं
गे लगयति ज्वलदीप्तौ ज्वलयति स्मृ आध्याने स्मरयति दृभये दरयति नृनये नरयति श्री
पाके श्रपयति मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञा ह्रस्वः ज्ञपयति कंपने चलिः चलयति मदीह
र्षग्लेपनयोः मदयति ध्वनशब्दे ध्वनयति जनीजृष्क्नसुरंजोऽमंतास्य जनयति जरयति क्नसयु

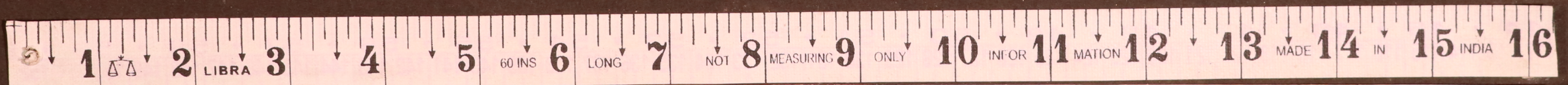

शमादीनां क्नसयति रंजेर्नौ मृगरमणे नलोपः रजयति मृगीरजन् शामयति दमयति ज्वल ह्वल
ह्मलनमामनुपसर्गाद्वा मित् ज्वलयति ज्वालयति तो हेह्वलह्मलसंचलने ह्मलयति ह्माल
यति ग्लास्नावनुवमां चानुपसर्गादेवा मित्त्वं वा ग्लापयति ग्लपयति स्नापयति स्नपयति वन
यति वानयति वमयति वामयति न कम्यमिचमां कामयति आमयति चामयति शमो दर्शने मि
त्त्वं निशामयति रूपं यच्छति भोजनं तोऽयमित्र ज्ञापयति श्रमयच्छास्त्रमानयमयति
स्खदिरवपरिभ्यां मित्र अवस्खादयति परिस्खादयति ईर्ष्यतेस्तृतीयस्य ईर्ष्यतेस्तृतीयो हिः तृती
योऽह्वसपकस्वरो वादिः एर् समयोः ऐर्ष्यिषत् पक्षे स्वरादेः परः ऐर्षिष्यत् द्वितीयपक्षे सनि
ईर्ष्यिषिषति ऐर्ष्यिषिषीत् ग्रादिपक्षे ईर्ष्यिषिषति ऐर्ष्यिषिषीत् सानपक्षे स्वरादेः परः ईर्ष्यि
ष्यिषति ऐर्ष्यिषिषीत् इति ण्यन्तप्रक्रिया ॥ इच्छायामात्मनः सः धातोरात्मनः इच्छायामर्थे
सः प्रत्ययो हि स्वात्मानः भवितुमिच्छतीति बुभूषति बुभूषांचकार बुभूषीत् तुः सः उव
र्णान्तात्स्वरादेर्द्वयोरादेर्भ्यां च परस्य सस्य नेट् नानिटि से ह्रस्वदीर्घेनेसजन्तयोर्गुणो नतितीर्ष
ति जुहूषति पच्यादपाने सेटीनः चिकीर्षति चिकीर्षति जिगीषति पूङ्पवने पुपूषति पः
से पिपतति पिपासति योऽस्य समृषति पुपृषे बुबूर्षति स्वरादिस्मृवृदरिदलपिशकः सनि
दिदरिषति विविदिषति सिसृक्षिषति हादः पठोः कः से प्रादिजवानां जिहासति सगुप्सति

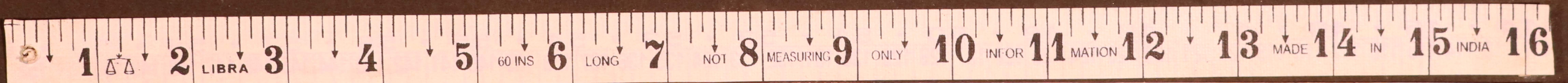

कॄगॄदॄधॄप्रच्छिभ्यः सनेट् विकरिषति निगरिषति दिदरिषते दिधरिषते पिपृच्छिषति स्म
मिच्छति जिघत्सति हनिङोः सेदीर्घः जिघांसति इङः सेगमसोन्नात्स्वेवदात् अधिजिगांसते
गमेः सम्येटनाति निगमिषति इस्से अधिराधातभल्लभशाकपटपतमिसोमामादृ मेङोस्वं
स्पेस ध्वनिदिसेपरेपूर्वस्यचलोपः दित्सति पित्सति रभरास्य लभशक्योराघोष्म लभसेचपा लिप्सते
लिप्सते शिक्षतिपित्सते पतनदरिद्राभ्यः सनेट्वा पित्सतिपिपतिषति मित्सति रमित्सते
आमोतेरीः आमोनेरातईः सेपूर्वलोपश्चईप्सति अधोरमाघोवा अधोविद्धायोवा नाघघस्य
अधनायति अधिशिषति तितनिषति तितंसति तेनेः सादोसेवादीर्घः तितनिषति तितां
सति दिदरिद्रिषति दिदरिद्रासति दंभितत्तिपिश्र्योसस्येट् दिदंभिषति जिज्ञपयिषति ज्ञपः
स्वरस्यसादौसेईत्स्वलोपश्चदंभेरितीश्च धीप्सति ध्वनिदिसेउपधानस्यलोपः धिप्सति धी
प्सति इवंतऋधभ्रस्जदंभुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनिभ्यः सनेट्वा दिदेविषति दुद्यूषति दुयूष
ति शिश्रयिषति ऋधेरनिदिसेस्वरस्यईर्भवतिद्विर्लोपश्च ईर्त्सति बिभ्रज्जिषति बिभ्रक्षोर
मोरन्तपिवा बिभर्जिषति बिभ्रक्षति बिभर्क्षति शिश्रयिषति अवाचथानेसेदीर्घः शिश्री
षति सिस्वरिषति सुस्वूर्षति यियविषति युयूषति ऊर्णुनविषति ऊर्णुनुविषति ऊर्णु
नूषति बिभरिषति बुभूर्षति ज्ञनसनाल्वनामात्वंसे सिसनिषति सिषासति तंरुदिंमायां

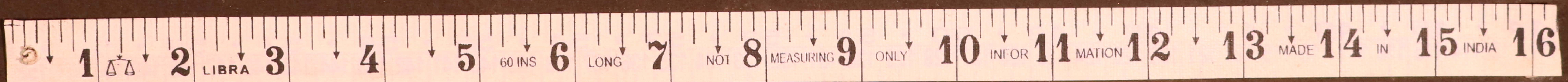
तितत्सति ऊर्दितोवा तितंद्दिषति सनौतिर्न्तयोरेव इडूर्वा स्तस्पशः नष्टषति सघापयिषति
सिषापयिषति सनौऽर्न्तयोः किं सिसत्तति सिवत्सणोऽउपसमांन परिविषि त्ततिषर्कि तिष्ठा
सति सषुप्सति इणः सेयमनतबोधने जिगमिषति बोधनेन प्रतीषिषति इणवदिकः अपि
जिगमिषति इवर्णान्ताणीपधाद्दसादेवसांतादांताचक्रासौ सेयेवाकितौ बिधुषते दिद्योतिषते
रुरुचिषते रुरोचिषते लिलवृत्ततवदिप्यासे लिलिषति लिलेविषति सिसिद्दिषति विदायः
स्वरस्यदिंसायामिस्सेद्विवलोपश्च दित्सति स्वन्यत्र ग्रा[illegible]लाति मुचोः कर्मकस्यगुणोवासे
द्विवलोपश्च मोक्षते मुमुक्षते वावत्सः स्वयमेव मुकर्मकेतिकिं मुमुक्षतिवत्संक्रमः विवृत्स
ति शासितंविवर्तिषते निवर्तिष्यति निवृत्सति भूकोटिल्ये बुभूषति बुभविष लिङ्. पुङ्. यो
न्वशिभ्यः सस्येट् सिस्मयिषते पिपविषते यियविषति अंजिजिषति अशिशिषते उवि विषति
अपिजिगापयिषति सुष्वापयिषति सिषासयिषति पपाठयिषति जहावयिषति पु
स्फोवयिषति पुस्फावयिषति चुत्लावयिषति पिपावयिषति बिभावयिषति पिपावयिषति
बिरावयिषति लिलावयिषति ससावयिषति सिस्नावयिषति सांतान्नोनस्यार्थसांतान्नस्या
देव जुगुप्सिषते ॥ इति सन्प्रक्रिया ॥ अति गयेद्दसादेर्यङ्. द्विश्च हसादेरेकस्वराद्धातोरति
शयेपौनःपुन्येवयङ्. प्रत्ययो भवति धातोर्द्विवचने यङि. यङि. यङ्. लकिच पूर्वस्य नामिनो

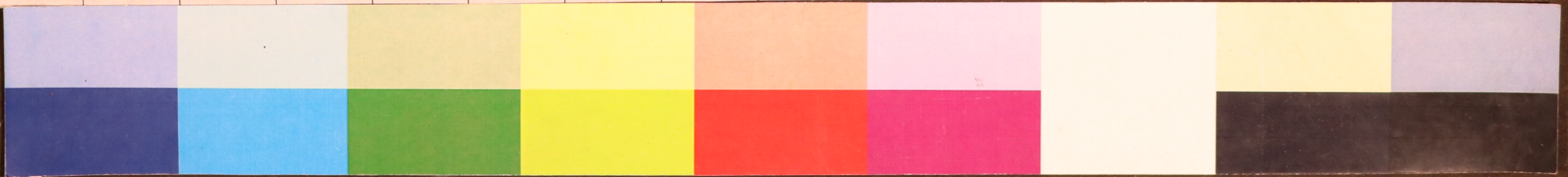

गुणः सपातः रि. त्वादेशः अतिशायेन पुनः पुनर्वा भवतीति बोभूयते बोभूयांचक्रे बबोभूयिष्ट
बोभूयते अतलोपश्च हलः अतः यस्य लोपो भवत्यनपि परे बोभूयांचक्रे मोमुद्यते लोलिख्यते
नोनूयते वेविद्यते अतः यङि. यङ् लुकि च पूर्वस्मात् आकारः पापच्यते पापठ्यते सिषेवयिषते
सासह्यते सिषिध्यते सर्वस्मिन् मनस्य गृणातेर्भ्यो यङ्. सर्वे पञ्चत्वे सोसूच्यते सूचयेष्ठते सोसू
च्यते मोमुद्यते यकारपरे रेफस्य नहि ल्लि निषेधः मरीमृज्यते अतलोपश्च हलः अतः चरीकरांचक्रे भूशा
यते जङ्गम्यते गत्यर्थात् कौटिल्ये एव यङ्. कुटिलं गच्छतीत्यर्थः जङ्गम्यते कौटिल्यं गच्छति वावद्यते
लुप सदचर जप जभ दह दश गृभ्यो भावगर्हायामेव यङ्. लोलुप्यते गर्हितं लुम्पति लोलुप्य
ते सासद्यते जञ्जप्यांचक्रे जञ्जभ्यते जप जभ दह दश भञ्ज पश चर फलां च पूर्वस्य नुक् यङ्.
यङ् लुकोः चरफलोः पूर्वस्मात् उत यङ्. यङ् लुकोः चञ्चूर्यते चञ्चूर्यांचक्रे पं
फुल्यते जञ्जप्यते नुगितः नेनाः नुस्वारो लत्वं सचपदान्तवत् जञ्जभ्यते जञ्जप्यते गिरते
फस्य लत्वं यङि. जेगिल्यते पंपस्यते रीङ् ऋतः यङ् देदीयते शोष्यायी नुहो लिट् यङोः प्यायः पीः पे
पीयते वेवस्यते वेव्लायते चङ्. लुप्यते चङ्. कापते नमस्यते जञ्जभ्यते देदह्यते दंदश्यते भंजो
शामदेले वम्भ्यते पसवायनग्रेयनयोः भ्यादिः परस्मैपदिकः पंपस्यते सोगृहयपस्य अल
लोपालोपाङि. परे पूर्वस्मात् रीक् नरीनृत्यते वरीवृत्यते जरीगृह्यते वरीवृश्चते परीपृच्छते चरीकृ

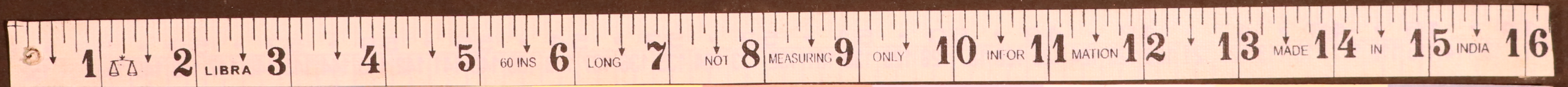
वे. ५२

यते वशोर्यङि. नसंप्रसारणम् वावश्यते स्यतेर्वा सोष्यूयते शोश्चीयते सास्मर्यते कवतेः ध्वं
स्यतच्वंवेर्यङि. कोक्रूयते वेवृसंसध्वंसभ्रंसकसपतपदस्कन्दां यङि. यङ्. लकि च ध्वंसनीक
वनीवच्यते सनीस्रस्यते दनीध्वस्यते बनीभ्रस्यते चनीकस्यते पनीपत्यते पनीपद्यते चनीस्कं
द्यते स्रतोविः पेपेक्रीयते जेक्रीयते वेव्रीयते हादेर्विः अपिह्लायामास्यादाकपिवति सोस्यामि
कारः ह्नि. निहृस्रे स्वनपि देहीयते देधीयते मेमीयते जेगीयते जेहीयते पेपीयते सेसीयते ते
ह्रीयते शाश्यायोर्यङि. जेद्वीयते दध्मीयते हन्तेर्हिंसायां घ्नीजेघ्नीयते हिंसायां किं जङ्घन्यते स
पिस्यमिव्ये ञो यङि. संप्रसारणम् सोश्यते सेसिम्यते वेवीयते वाघः कीयङि. वास्यप्र्या
तिस्यामनयोः वेक्रीयते जीजीयते नेनम्यते घीड्रोः यङ्. पेतक्रिति घाघायते शेशेक्रायते ती
त्रीकायते ॥ इतियङ्. तप्रक्रिया ॥ वाम्य तनकतनकप्रत्ययसंयोगे विनापि यङो वालक् यङ्.
लकि सतिपितस्रित्सिवेट् यङ्. लङ्. तासम् वोभवीति वोभोति वोभूतः वोभुवति अदादित्वा
द्यो लक् वोभवांचकार गुणोवापिता नित्यत्वात् वुक् अवोभवीत् अवोभोत् अवोभूतां अवोभ
वुः पापचीति पापक्तः पापचति अपापचीत् अपापक् अपापक्तां अपापचुः पापचीत कार अप
चीतहेः स्वरेपि लोप याप्राप्नोः वोभूजीति वोभोक्ति अवोभूजीत् अवोभोक् वोभोक्ति ता अवो
भोजीत् वावदीति वावत्ति अवावः जाघद्धि साहे संनबे पास्पंदीति पास्पन्दि ति होपास्पर्दि सिपि २२

अपास्पर्द्धीत्अपास्पर्त्त अपास्पर्द्धिषि अपास्पर्द्धीः अपास्पर्द्धाः अपास्पर्त्त अपास्पर्द्ध् गाधृ प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्र
न्थे च जागाधीति जागाद्धि जागाद्धः आदिजवानामिति जाघात्ति अजाघात् सिपि अजाघाः अजाघात्
नाधृ नानाधीति नानात्ति नानात्तः नानाधति दध दादधीति दादद्धि दादधति अदादधीत् अदादद्धाम् अदा
दधुः अदाधः अदादधीः दादधिता अदादधीत् मुद मोमुदीति मोमोत्ति कुर्द दाढ्र् दर्ग दर्श दक्षीडायामेव चोकू
र्दीति चोकूर्त्ति चोकूर्त्तः अचोकूर्त् सिपि अचोकूः ऋदन्तानाम् उपधानां च यङ्लुकि पूर्वस्य रुक रिक रीकः
चर्करीति चरिकरीति चरीकरीति चर्कर्ति चरिकर्ति चरीकर्ति चर्कृतः चरिकृतः चरीकृतः चर्क्रति चरिक्र
ति चरीक्रति अचर्करीत् अचरिकरीत् अचरीकरीत् अचर्कः अचरिकः अचरीकः चर्करिता वृतु वर्वृतीति वरि
वृतीति वरीवृतीति वर्वर्ति वरिवर्ति वरीवर्ति वर्वर्त्ति मा सवर्वर्तिता वर्वर्तिष्यति अवर्वर्तिष्यत् वनीवञ्चीषि
वनीवङ्क्षि वनीवच्यात् वनीवञ्चीतु वनीवङ्क्तु वनीवक्तां अवनीवञ्चीत् संयोगान्तस्य लोपः अवनीव
न् जङ्गमीति जङ्गन्ति लोपस्त्वनुदात्तानाम् जङ्गतः गमः म्वोश्च जङ्गमति जङ्गमीमि जङ्गन्मः जङ्गन्वः
जङ्गमीतु जङ्गन्तु जङ्गहि अजङ्गमीत् अजङ्गन् अजङ्गताम् गमां म्वोश्च अजङ्गमुः जङ्गमिता अजङ्गमी
त् अजङ्गमिष्टाम् हिंसायां जेघ्नयीति जेघ्नेति जंघनीति जंघन्ति जंघतः जेघ्नति लोपस्त्वनुदात्तानाम्
जेघ्नति अजंघनीत् अजंघन् आशिषि आशिषि वध्यात् अवधिष्ट चञ्चुरीति चञ्चूर्त्तः चञ्चूरति चञ्चर्यात्
चञ्चुरीतु चञ्चूर्त्तु चञ्चूर्तात् चञ्चूर्ताम् चञ्चूर्हि अचञ्चुरीत् अचञ्चूः चोस्कुन्दीति चोस्कुन्ति चोस्कुन्तः चो
स्कुन्दति चोस्कुन्द्यात् चोस्कुन्दीतु चोस्कुन्तु चोस्कुन्ताम् अचोस्कुन्दीत् अचोस्कन् अचोस्कुन्ताम् अचो
स्कुन्दुः सिपि अचोस्कुन् चावनीति चावन्ति चावातः चावति चावनीषि चावंसि चावाथः चावनीमि

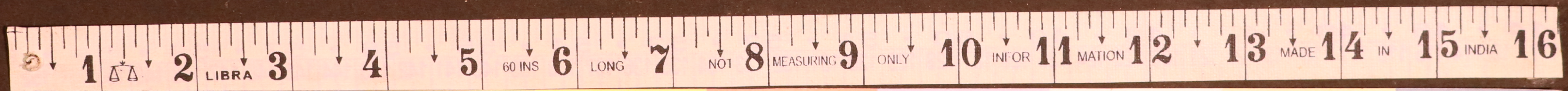

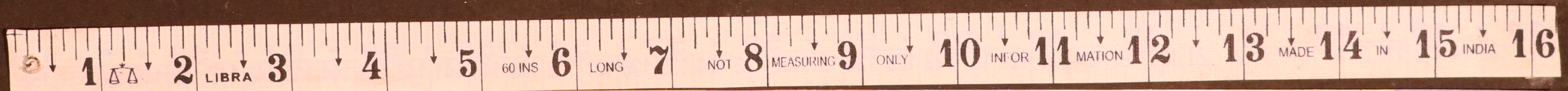
चे॰
उ॰

२८

चंखन्मि चंखन्मः चंखन्वः चंखायात् चंखन्यात् चंखनीतु चंखन्तु चंखातात् चंखाताम् चंखनतु चं
खाहि अचंखनीत् अचंखानीत् अचंखानिष्टाम् योयवीति योयोति योयुतः योयुयात् योयवीतु अयो
यवीत् नोनवीति नोनोति नोनुतः नोनुयात् नोनवीतु नोनोतु अनोनवीत् अनोनोत् सिपि अनोनवीः
अनोनोः जाहेति जाहाति हेस्तो जाहीतः जाहीयात् जाहेतु जाहातु जाहीतात् जाहीताम् अजाहेत् अ
जाहात् अजाहीत् अजाहीताम् अजाहुः जाहीयात् जाहिता आतोऽनपि अजाहासीत् अजाहासिष्टाम्
दादेति दादाति दादेः दातः दादति दादासि दात्थः दात्थ दाद्वः दाद्मः दोहो देहि दादेयात् आतोऽनपि दादिता
दादेःपे अदादेत् अदादात् अदादाता एवं चेट् दाथेति दाथाति दाद्धः दाथति दाध्यात् धेहि दाथेयात् अ
दाथासीत् अदाथेत् अदाथात् अदाथत अदाथताम् अदाथत् उथान्न दाधेति दाधाति धानः धात्थः दा
देः दाध्वः दाध्मः लङि अदाथात् अदाथेत् पितोस्तु दैप शोधने दाप लवने दादेति दादाति दादीतः दाद
ति दादीयात् दादेतु दादातु दादीतात् दादीहि अदादेत् अदादात् अदादीताम् दादायात् अदादासीत्॥
सास्वपीति सास्वप्मि सास्वप्मः सास्वपति होसास्वाब्धि असास्वपीत् असास्वप् सास्वप्यात् असास्वपीत्
असास्वपीत् कृ विक्षेपे चाकरीति चाकर्ति चाकीर्त्तः चाकिरति चाकरितः चाकरीतात् तानरीति तानर्ति ता
तीर्त्तः तातिरति तानरीतु तातर्तु अस्तरः तातीर्हीत तातीर्हि अतानरीत् अतातः तातीर्यात् अतातारीत् अ
ताताररिष्टाम् अर्तेर्यङ्लुकि द्वित्वे सर्वस्यर्इत्यत्वे हकरिग्री कोस्तु सर्वस्यास वर्णाद् अरारीति अरियरीति
अरीयरीति अरर्ति अरियर्ति अरियर्त्ति अररतः अरिष्टः अरीष्टः हको रिलोपइति लोपः आरति अरिय
ति अरर्र्यात् अरिष्यात् अरिष्यात् अरीतु अरियरीतु अरियरीतु अरर्तु अरियर्तु अरीयर्तु आरतु॥

अरियतम् अरीयतम् आररीत आरियरीत आरीयरीत आरः आरियः आरियः अरिप्रत आररुः आररुः
आरियरुः आरियरुः सिपि आररीः आरियरीः आरियरीः आरः आरियः आरियः लिङि यादादावि।
तिरिङ् आरियात् अरीषियात् अरविता अरियविता अरीयविता लुङि आरारीत् आरियरीत् ग्रह् जर्ग
हीति जेरिग्रहीति जर्गाढि जर्गृढः जर्गृह्रति जर्गृहीतु जर्गृढु जर्गृढात् हेर्जर्गृढि अजर्गृहीत् अजर्ग
ढ् अजर्गृढां ग्रह्। जाग्रहीति जाग्राढि नसादौ ङिति मिनं सम्प्रसारणं तस्य वहिरंगत्वेनासिद्धत्वान्न हुगा
दयः जाग्रढः जाग्रहति जाग्रहीषि जाग्रढि जाग्रढि जाग्रहिता ग्रथ जर्गृथीति जर्गर्ति जर्गृथः जर्गृथति
जर्गृथीषि जर्गर्त्सि अजर्गृथीत् अजर्गर्त् सिपि अजर्गृथीः अजर्गः अजर्गर्थीत अजर्गर्थिष्टाम् पाप्रच्छी
ति पाप्रष्टि नसादौ न सम्प्रसारणं शितपा निर्देशात् क्ङिति म् सेक्कौ अमेव च्छ स्पशोवस्फः पाप्रष्टः पाप्र
च्छति सि पाप्रष्टि मि पाप्रच्छ्वः पाप्रश्मः हपृग तौ जाहर्पीति यवयोवसे हकारे च लोपः जाहर्ति जाहर्तः जाहर्य
ति जाहर्सि जाहयीमि जाहयीषि जाहसि जाहयीमि जाहमि जाहावः जाहामः अजाहयीत् अजाहत् जा
हयात् हर्य गतिकान्त्योः जाहर्यीति जाहर्ति जाहर्तः जाहर्यति जाहर्हि अजाहर्यीत् अजाहः अजाहर्ताम्
अजाहर्युः ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधावकारयोरूठ् क्कौ फसादौ नमादौ हकारे च प्रत्यये परे जाज्वरीति जा
जूर्ति जाजूर्तः जाज्वरति जाजूर्वः जाजूर्मः अजाज्वरीत् अजाजूः तात्वरीति तातूर्ति अतात्वरीत् अतातूः सेस्रि
वीति सेस्रोति सेस्रीयात् असेस्रिवीत् असेस्रोत् मव बन्धने मामवीति मामोति मामूतः मामवति मामा
वः मामूमः मामूहि मामवानि अमामवीत् अमामोत् सिपि अमामवीः अमामोः अमामवम् अमामाव
अमामूम अतवी पृवीड् वीधृवीर्हिंसायाम् तोतूर्वीति रेफाच्छ्वोर्लोपः क्कौ फसादौ नमादौ हे च प्रत्यये

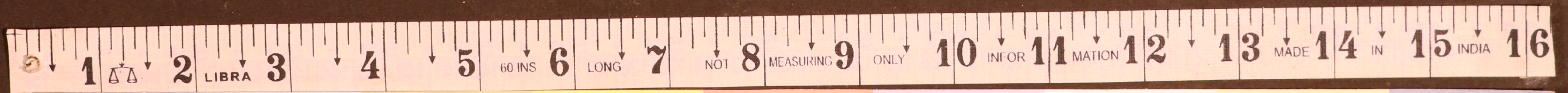

च. उ.

२९

तोतोर्त्ति तोतूर्त्तः तोतूर्वति तोतूर्वीषि तोतोर्षि तोतूर्वः तोतूर्मः सिपि अतोतूर्वीः अतोतोः तोधोर्त्ति
तोधूर्त्तः दोढोर्त्ति दोधोर्त्ति मुर्छा मोहसमुच्छ्राययोः मोमूर्छीति मोमोर्त्ति मोमूर्त्तः मोमूर्छति ।
मोमूर्मः अमोमूर्छीत् ॥ ६ ॥ ॥ इति यङ्लुगन्तप्रक्रिया ॥ ९ ॥ नाम्नो यदि चास्य नाम्न इच्छायाम
र्थे यप्रत्ययो भवत्यवर्णस्य च ईकारः आत्मनः पुत्रमिच्छति ॥ पुत्रीयति क्वचित्स्वरव्यकारः गामिच्छ
ति गव्यति गव्याञ्चकार नाव्यति नाव्याञ्चकार त्वामिच्छति त्वद्यति हसात्यस्य लोपो वाऽनपि नाम यथा
तौ त्वद्याञ्चकार त्वय्याञ्चकार मामिच्छति मुष्मयति अस्मयति काम्य अस्य पुत्रकाम्याञ्चकार धनस्य
नेकारो गार्ध्ये धनायति अन्यत्र धनीयति उदकस्योदन्पिपासायाम् उदन्यति अन्यत्रोदकीयति गीर्य
ति गिराञ्चकार गीर्य्याञ्चकार पूर्य्यति दिवमिच्छति दिव्यति अद्भिमिच्छति अदस्यति अर्त्तोरिः कर्त्री
यति हसात्तद्धितयस्य लोपो ये गार्गीयति वाच्यति कवीयति समिध्यति समिध्याञ्चकार स
मिधिता मान्ताव्ययाभ्यां येन किमिच्छति इदमिच्छति स्वरिच्छति उच्चैरिच्छति अश्ववृषयोर्थे सुक
मैथुनेच्छायाम् अश्वस्यति वडवा वृषस्यति गौः क्षीरलवणयोर्थे लालसायां सुक क्षीरस्यति बालः
लवणस्यत्युष्ट्रः नाम्नो ये लालसायां सुगसुकौ दधिस्यति दध्यस्यति मधुस्यति मध्वस्यति यशस्का
म्यति मान्ताव्ययाभ्यां न्द्वाम्यः किंकाम्यति स्वःकाम्यति उच्चैस्काम्यति करणे च नाम्नः करणार्थे यः त
पस्यति तपश्चरतीत्यर्थः नमसः पूजायाम् नमस्यति देवान् पूजयतीत्यर्थः वरिवसः परिचर्यायां
वरिवस्यति गुरुं शुश्रूषयतीत्यर्थः शब्दादिभ्यो यङ शब्दायते वैरायते कलहायते अभ्रायते मेघा
यते कष्टायते उष्मवाष्पधूमेभ्य उद्वमने ऊष्मायते वाष्पायते धूमायते त्रिर्डित्करणे नाम्नो त्रिप्रत्य

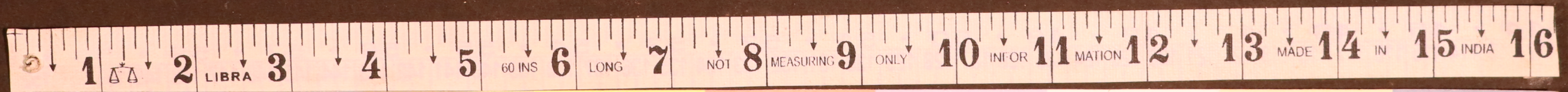
यः करणेऽर्थे मचडितञ्चटं करोति चटयति चटयते अजचटत् पटयति पटयते अपपटत् अपृ।
लोपिनो नाङ् कार्श्यम् महान्तं करोति माहयति अममाहत् भवानं करोति भवयति अबुभवत् कनय
ति अचीकनत् जाविष्टवत्कार्य्यम् स्फिरं करोति स्फापयति अपिस्फयत् उरुम् वरयति अवीवरत् व
हुलम् वंहयति अववंहत् ह्रस्वम् वर्षयति अववर्षत् तृप्रम् त्रपयति अतित्रपत् दीर्घम् द्राघयति अ
दद्राघत् वृन्दारकम् वृन्दयति अववृन्दत् अन्तिकम् नेदयति अनिनेदत् स्थूलम् स्थवयति अतस्थव
त् ह्रस्वम्। दवयति अदुदवत् ह्रसयति अजह्रसत् क्षिप्रम् क्षेपयति अचिक्षेपत् क्षुद्रं करोति क्षोदयति
अचुक्षोदत् प्रियं करोति प्रापयति अपिप्रयत् गुरुं करोति गरयति अजीगरत् स्थिरं करोति स्थापयति।
अतिष्ठपत् ऊढिं करोति ऊढयति नेरङ् हिंस्वरादेः परः अङ् पूर्वस्य ओवा औजिढत् औडिढत्
ऊढं करोति ऊढयति औजढत् औडढत् कर्तुर्यङ् उपमानात् कर्तुराचारेऽर्थे यङ् श्येन इवाचरति
श्येनायते काकः पण्डितायते मूर्खः पतायते यङ् मानिनोः अव्ययङ् वा सलोपः पापायते यपस्यते
वातङ्कम् अप्सरसः ओजस् सुमनस्सां नित्यम् अप्सरायते ओजायते दुर्बलः सुमनायते नाम्न आचारे क्वि
ब्वा कृष्ण इवाचरति कृष्णति अकृष्णात् अ इवाचरति अति अतः अन्ति पतपतामपङः अन्तु अतात् अता
म् अन्तु अतात् अतात् आन् आः लिटि औ अतुः उः इययात् इतात् आसीत् आसिष्टाम् मालेवाचरति माला
ति मालायात् मालाहि अमालात् मालाञ्चकार मालिता अमालासीत् कविरिवाचरति कवयति अक
वयत् नाम्यतोर्वृद्धिर्वासौ अकवायीत् अकवयीत् विरिवाचरति वयति विवाय विव्यतुः अवायीत् अ
वयीत् श्रीरिवाचरति श्रयति शिश्राय शिश्रियतुः अश्रायीत् अश्रयीत् पितेवाचरति पितरति पितरा

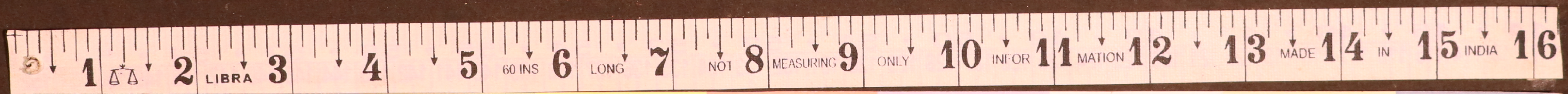
उ
चं·

ज्वकारयादादाविति रिङ्·पित्रियात्भूरिवाचरतिभवतिभुभावअभावीत्द्रुरिवाचरतिद्रवति
अद्रावीत्समानस्योपधायादीर्घः क्रौकृसादौ ड्कि·तिहेचरदमिवाचरतिइद्दामतिराजेवाचरति
राजानतिराज्ञायतेमन्थाइवाचरतिमथीनतिऋभुदाइवाचरतिऋभुदीणतियोरिवाचरति
यवतिइयावयूयात्यविताकरिवाचरतिकति चकौचकेत्यस्येस्वइवाचरतिस्वतिसस्वौसस्वइत्य
त्ये आचारउपमानात्कर्मधारयोरुपमानादाचारेऽर्थेयप्रत्ययोऽस्य· ॥ ॥ ॥

30 ३०

वेकारः पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति शिष्यमुपाध्यायः प्रासादीयति भृशादिभ्यो॰ भूततद्भावे यङ्
ङेमद्हसलोपश्च अभृशो भृशो भवति भृशायते अभृशास्सन्तः शीघ्रा भवन्ति शीघ्रायते क्विबपि भृशाति
त्विषपि कृभ्व॰स्तियोगे चिद्वौ दीर्घः ईर्वा॰ अभृशो भृशो भवति भृशभवत् भृशभवत् भृशभूतो उपसर्गसमाना
कारेपूर्वपदं धातुसंज्ञो हेतोः प्रत्यये विकोषते पृथक् क्रियते समनायते उन्मनायते तेनसमव
भृशाद्याम्या गदृस्समनायत समनायिषु समनायते उदस्समनायते सुखादिभ्यो यङ्. कर्त्तैवत्रभवे
सुखं वेदयति सुखायते दुःखायते पुच्छादुदसने व्यसने पर्यासने च णिङ्. उत्पुच्छं ईसमसने तेपर्या
उदसने विविधं विकर्षे वा॰ सनेव्यसने परिसमेनादसने पर्यासने उत्पुच्छयते उत्पुच्छत. पुपु
विपुच्छयते परिपुच्छयते भाण्डात्समाचयने संभाण्डयते चीवरादर्जने परिधाने च णिङ्. संचीवर
यते भिक्षुः परिचीवरयते अर्थवेदसत्यानामापुक् च णिजन्तो णिजन्ताचष्टे वा अर्थं करोति अर्थाप
हेवा अर्थापयति सत्यीयपत वेदापयति प्रविवेदयत समापयति पलाशमाचष्टे पलाशयति पलाय
ते पृथुं प्रथयति मृदोस्समां पृथ्वे वालिटिलोपः प्रथिम्रदयत प्रथयत् सं प्रदयति प्रमिम्रदत्
भृशेरढे कृशं भृशयति कृशयति हृद्धयति प्रवभ्रशत् प्रचकृशत् प्रदद्रढत् परिवृढयति
पर्यवभृढत् नाम्नो णिराचष्टे नामामाचष्टे टिलोपे नमेकनेइति नाटयति माटयति प्रवामा
नाचष्टे प्रमयति प्रमापयति स्थानेस्थापयति स्थानयतीत्येके विद्वांसं विद्वयति विदयमन्ये विराव

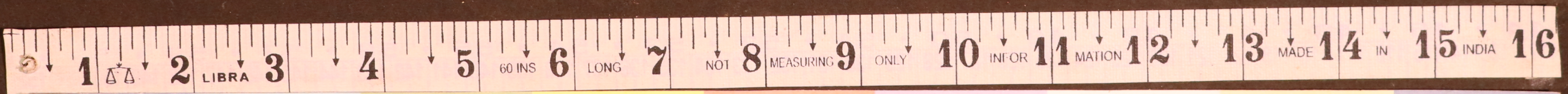

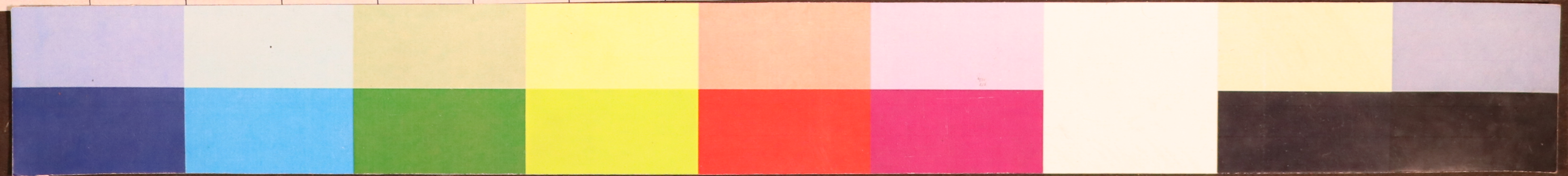
वै ३. ११

31

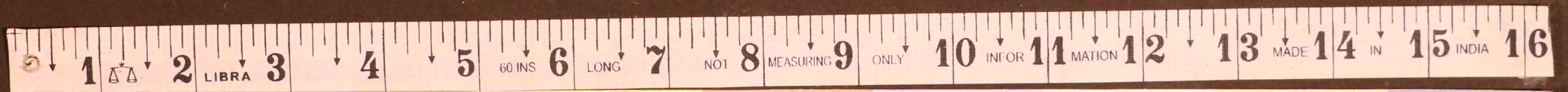
यतौ स्मेयेडदंचं उदीचयति उदंचिचत् सम्यंचं समीचयति सम्यचिचत्समीचयति सम्यचिचत्
तिर्यंचं अचेष्टिलोपेनारपहृतेपिनस्यबहिरंगत्वेनासिद्धत्वात्तिरीसस्यसद्भावः तिरश्चयति अति
तिरश्चत् सध्र्यंचं सध्यापयति असमध्यापत् श्वनिकं श्वनयति अश्वनिनेरत् वाच्छेसाधयतिअससा
धत् वृद्धं स्थापयति विवर्धयति स्थिरं स्थापयति स्फिरं स्फापयति उरुं वरयति बहुलं बंहयति तृप्रं
त्रपयति दीर्घं द्राघयति वृंदारकं वृंदयति ॥१॥ इतिनामधातुःप्रक्रिया ॥१॥ कंड्वादिभ्योयक् धातुभ्यः
स्वार्थे कंडूञ्गात्रविकर्षणे कंडूयति कंडूयते मन्तुअपराधेरोषेच मंतूयति वल्गुपिपेकंदमना
माधुर्ययोः वल्गूयति असुअसुसनेवउताये असूयति असूचकार असूयति लेलाटीमो लेलायति
मेधाशाशुग्रहणेमेधायति मगधःस्तननक्रियायां मगध्यति इरस्यति सपरपूजायां सपर्यति भि
षजंचिकित्सायां भिषज्यति इषुधशरधारणे इषुध्यति गद्गदवाक्स्खलने गद्गद्यति पलावेला
विलासे पलायति वेलायति लाडीङ्.रोषेलज्जायांच लाडीयते महीङ्.पूजायां महीयते अगद
नीरोगत्वे अगदयति आगदीत् इत्यादिकंड्वादयः ॥१॥ तिविशादेःस्यादिष्वेकादिशादेयोनोपत्
तिविशते परिव्यवेभ्यःक्रियः परिक्रीणीते पर्यंकेष विपराभ्यांजेः विजयते अजेष्ट आङोदाञो
नत्वविकाशने विपादात्ते आदित विकाशनेन व्यादत्तेमुखंकुमलः पर्णेपकमेकात्मभक्वेव्या
दत्तेपिपीलकाः पंतेपत्तम्यमव्ये क्रीडविहारे क्रीडआङ्.अनुपरिभ्यः आक्रीडते अनुक्रीडते समो क्र

११

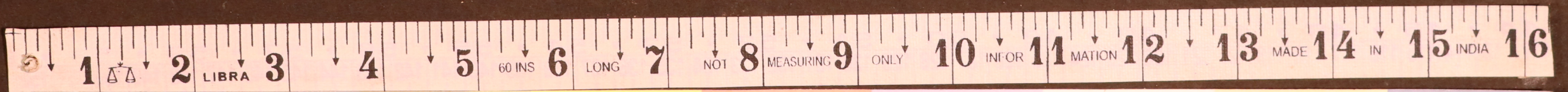

जते संक्रीडते कूजनेन संक्रीडति रथचक्रं आगमेः क्षमायां आगमयस्व तावत् शिक्षेर्जिज्ञासा-
यां धनुषि शिक्षते तच्छी हरतेर्गतताच्छील्ये पैतृकमश्वा अनुहरन्ते किरतेर्हर्षजीविकाकुला-
यकरणेषु अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने अपस्किरते वृषो हृष्टः कुक्कुटो भक्ष्या-
र्थी श्वाश्रयार्थी च हर्षादिष्विति किं अपकिरति कुसुमं आङि नुप्रच्छ्योः आनुते शृगालः आ-
पृच्छते शप उपालम्भने विप्राय शपते समवप्रविभ्यः स्थः संतिष्ठते प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च तिष्ठते
स्वाभिप्रायाविष्करणे निर्णेतृत्वाख्यायां च गोपी कृष्णाय तिष्ठते संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते उदो-
ऽनूर्द्धकर्मणि ईहायां मुक्तावुत्तिष्ठते अनूर्द्धेति किं आसनादुत्तिष्ठति ईहायां किं उपान्मन्त्रकरणे दे-
वपूजासंगतिकरणमित्रकरणपथिषु आग्नेय्याग्नीध्रमुपतिष्ठते आदित्यमुपतिष्ठते मन्त्रकर-
णे किं भर्त्तारमुपतिष्ठ यौवनेन गंगा यमुनामुपतिष्ठते रथिकः रथिकमुपतिष्ठते पंथाः स्रुघ्न-
मुपतिष्ठते वा लिप्सायां भिक्षुकः प्रभुमुपतिष्ठति उपतिष्ठते अकर्मकाच्च लानमुपतिष्ठते उ-
द्विभ्यां तपः कर्मकात्स्वांगकर्मकाच्च उत्तपते वितपते उत्तपते वितपते पाणिं वा आङो यमह-
निभ्यां अकर्मकाभ्यां स्वांगकर्मकाभ्यां च आयच्छते पाणिं वा आहते शिरो वा अन्यस्य शास्त्रमाय-
च्छति आहन्ति वा हनः सिः कित् आवधिष्ट आहत आवधिषातां आहसातां यमः सवने सिः कि-
त् उदायत समो गम्यृच्छिप्रच्छिस्वरत्यर्तिश्रुविदिदृशिभ्यो अकर्मकेभ्यः संगच्छते गमः सिस्यो

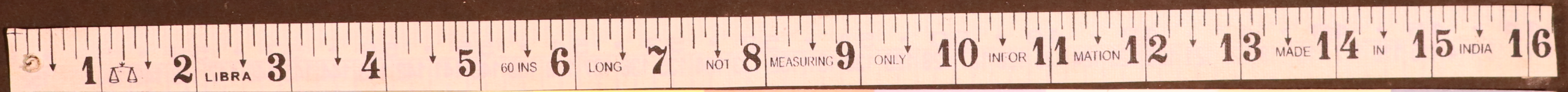

वं
३
३२

किंतौ वा संगसीष्ट संगंसीष्ट समगत समगंस्त समृच्छते समृच्छिष्यते संपृच्छते संस्वरते सं
शृणुते संविते संविदाते वेतेर्वेत्तो वा रुडिति संविद्रते संविदते संपश्यते उपसर्गादस्यत्यूह्योर्वा
निरस्यति निरस्यते समूहति समूहते निसमुपविभ्यो ह्वः निह्वयते स्पर्द्धायामाङः कृष्ण
श्चाणूरमाह्वयते स्पर्द्धायां किं पुत्रमाह्वयति अप्रतिबंधोत्साहस्फीततासु क्रमः अविक्रमते
बुद्धिः अध्ययनाय क्रमते क्रमंतेऽस्मिन् शास्त्राणि उपपराभ्यां उपक्रमते आङो ज्योतिरुद्गमने
आक्रमते सूर्यः उद्गमने किं वेः पादविहरणे साधु विक्रमते वाजी प्रोपाभ्यां समर्थाभ्यां प्रक्रमते
उपक्रमते अनुपसर्गाद्वा क्रामति क्रामते अपह्नवे ज्ञः शतमपजानीते अकर्मकाच्च सर्पिषो जा
नीते संप्रतिभ्यामनाध्याने शतं संजानीते शतं प्रतिजानीते अनाध्याने इति किं मातरं संजानीति
अनुपसर्गाज्ज्ञः गां जानीते वेः शब्दकर्मणः कृञः शब्दं विकुरुते अकर्मकाच्च विकुर्वते सैं
धवाः भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमंत्रणेषु वदः शास्त्रे वदते भृत्यानुपवदते सनिषा
स्त्रे वदते क्षेत्रे वदते गेहे विवदते अपवदते मनुष्यादीनां संभूयोच्चारणे संप्रवदंते ब्राह्मणाः व्यक्त
वाग्विषयादनोरकर्मकात् अनुवदते कठः कलापस्य वा विप्रलापे विप्रवदंति विप्रवदं
ते वा वैद्याः अवाद्गिरतेः अवगिरते समः प्रतिज्ञाने शब्दं नित्यं संगिरते उदश्चरः सकर्मकात् धर्मम्
च्चरते समस्तृतीयायुक्तात् रथेन संचरते दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे दास्या संप्रयच्छते कामुकः उपा

यमः स्वीकारे भार्यामुपयच्छते धर्मोम्बिं किं हा विवाहे रामः सीतामुपायत उपायंस्त वा नाथ
स्त्र्हयां सांतानां धर्मे नितासते प्रच्छते समक्षते दिहलते प्रज्ञोज्ञानातेनं शवृत्तिवासति
पृच्छे प्रस्थाद्भ्यां प्रावः शक्तिशम्भूषति शाशम्भूषति स्वराद्यं सोपसर्गात्पृच्छेर्दधते प्रश्रेके उपश्रेके उ
श्रृके प्रपत्तकिं पाचानिप्रकृतकि समः त्यावः संज्ञानेशावे भज्ञो पालने प्रोटने भं मे के पा
लने मुवं भुवकि गृधिवंचिभ्यां संज्ञाभ्यां शलावर्णो माणवकं वंचयते गृह्यते शलावर्णो किं श्वा
नं गर्हयति प्रयाहदः न्यायमपवदते कर्मव्यतिहारे पालोः व्यतिभवते व्यतिशेते गतिहिंसार्थे
पदमस्यत्सात् इतरेतरान्योन्यपरस्परोपपदाच्च न व्यतिगच्छन्ति व्यतिघ्नन्ति व्यतिपठन्ति व्यतिन
ल्पन्ति व्यतिहसन्ति इतरेतरस्य अन्योन्यस्य परस्परस्य व्यतिलुनन्ति अनुपराभ्यां कृञः पं अनुक
रोति पराकरोति अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः पं अभिक्षिपति प्राद्वहः प्रवहति परेर्मृषः परिमृष्यति व्याङ्परि
भ्यो रमः पम् विरमति अकर्मकाच्च उपरमति उपरमते बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो ण्य
न्तेभ्यः पं बोधयति योधयति नाशयति जनयति अध्यापयति प्रावयति द्रावयति स्त्रावय
ति इति परस्मैपदव्यवस्था यक्तत्वतथे यातोर्भावे कर्मणि च यक् प्रत्ययः स्यात् वादिश्च तन्वषं प्राङ्विक
र्मणि च एककर्मकात् सकर्मकात् अकर्मकात् भवति भावस्यैकत्वादेकवचने प्रथमपुरुष एव प्रथम
पुरुषोऽपि विषयत्वात् मध्यमोत्तमौ नाम्नायविषयत्वेपि प्रथम एवेति कर्मकारकाभावात्प्रथमः भू

वे. उ. ११

33

यते भूयेत भूयतां अभूयत बभूवे स्यसिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोः चिण्वदिट्

वा स इत्यवश्च भाविषीष्ट भविषीष्ट भाविता भविता भाविष्यते भविष्यते अभाविष्यत अभविष्यत

इत्यात्मनेपदतिङि णौ लोपे निपरे भावे कर्मणि च इत्यात्मनेपदं सेटपवादः लङ् इणः परस्मैपदे नो

लङ् अभावि सकर्मकोऽप्युपसर्गवशात्सकर्मकमकर्मकं भवति सत्वमनुभूयते स्वामिना लक्ष्मा

सतास्थिति ज्ञापयते हितमयनौ जीवितमरणोपायन क्रीडा कन्दिदीप्त्यर्थ्यानं तामकर्म

कमाहुः १ फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्मकधातवस्तयोर्धर्मिभेदे सकर्मकः उदाहृतः २ धा

तोरर्थान्तरे वृत्तेर्धातोरर्थेनोपसंग्रहात् प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ३ णीङोः

पदरोर्क्ति भाव्यते भाविष्ट भाविषीष्ट भावयिषीष्ट अभावि अपि क्रियते त्वंङः त्वो

क्रीयसेतावौविनावौः स्वत्वे चक्रे कारिषीष्ट कृषीष्ट कारिष्यते करिष्यते अकारिष्यत

अकारिष्यतां अक्रियतां भाव्यते भावयांचक्रे भावयांबभूवे भावयामासे इत्यादि णिलोपः

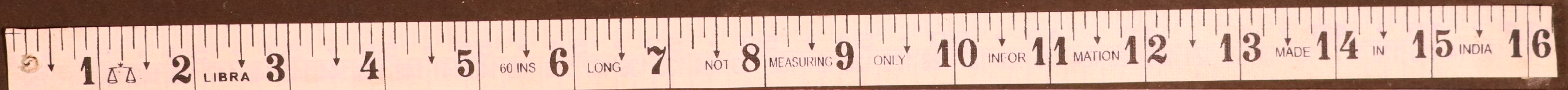
भाविता भावयिता भाविष्यते भावयिष्यते अभावि अभाविषातां अभावयिषातां बुभूष्यते ब

बुभूषि बोभूयते पदरलङ्गतोत बोभूयते स्तूयते विस्वः अस्तावि अस्ताविषातां अस्ताविषत

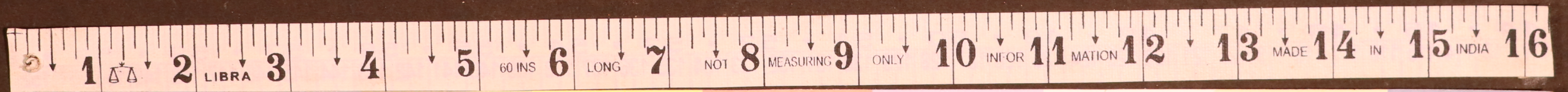
गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः अर्यते आरिता अर्ता स्मर्यते स्मारिता स्मर्ता इज्यते तनोतेर्वा यकि वा

यते तन्यते अतानि तायते जन्यते तप्यते तपोऽनुतापे च कर्मकर्त्तरि अनुतापेन अन्तमप्यपेन तापे

११

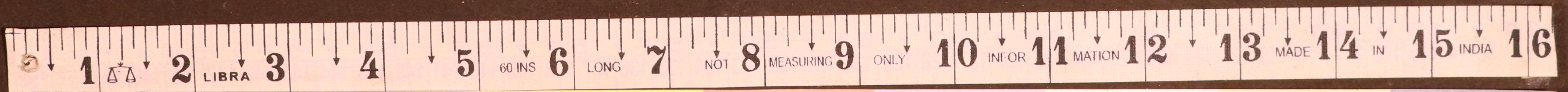
विः दीयते दद घानोश्च कल्पितिनिन्दायिषीष्ट दासीष्ट यदापि यदापिषातां पीयते स्थीयते घरपापि
हूयते वानिषीष्ट वयिषीष्टवानिता हंता घातानि घवनिषातां घदुस्तातां घवपि घवयिषातां
हणवदितोनुदीवः घादिताघहीता घदर्शिषातां घदहुतातां शम्यतेमनिता मोंतस्यसेदोनहृद्धि
दिशिग्निशिनिक्त तिचनन्ताविमिकमिवमीनां घशामि घदामि मात्राममिषीष्ट घावमि घकामि
घवामि ञ्यंतस्यतशम्यते मोदोहदिशाा घामयोवके मितोञ्यंतानाामिणिणमिववादीवः घा
मिषीष्ट घामिषीष्ट घामयिषीष्ट घामिता घामयिता घशामि घशामि वंधहिंसायां ज्वलिवघ्यो
नेह्वद्धिः घवपि भेमेरिणिनलोपोवा घभानि घभेनि लभेरिसमसीनुम्वा घलंभि घलाभि यो
णोकमेणिङुत्पादेः घथानेनोद्घकघहोवृद्धिभवतायेयोः शासककर्मकाणांनिजिवयाघयोज्ये
कर्मणएवघा ञ्यंतानां लादयोमताः गौड्स्वतेपयः घताग्रामंनीयते हरियतेकृष्यते उह्यतेवो
ध्यते माणवकं पंथमाणवकोथममितिवायत्तदेन नदेवदमेन ग्रामंवाम्यते घकर्मकाणांका
लादिकर्मकाणां कर्मतिभावेवलेकाव: मासोमासंवा घास्यते देवदमेन कुरुवः कुरुन्वाः
स्यते ञ्यंतानघयोज्येमत्यः मासमास्यतेमाणवकः ।९। इतिभावकर्मप्रक्रियासमाप्ता यदासो
कष्यांतिश्रायं घोनयितेकतेव्यापारोनविवक्ष्यतेनदाकारकं कुत्वतागपिकर्त संज्ञांलभतेसाध्य
सिद्धिनिकाघानियवंति स्थालीपचतिपच्यतेशेदनेन भिद्यतेकाष्ठेन सेनोनके कर्मकर्तुं विषयगा

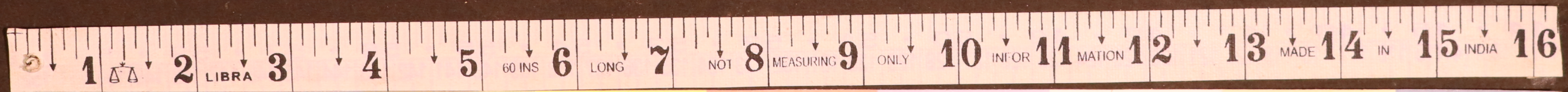
वे. उ. २५

34

दिपवदिदः पच्यते ओदनः भिद्यते काष्ठं स्वयमेवेति हि कर्मकर्त्तरि यत्र ग्रामं नयति द्विकर्मको:
सकर्मकयोर्वा उदाहरणं नमोकर्मकर्त्तरि णिजन्तोन गोपयो ग्रामं रोपितवान् स्वयमेव तानां कर्मकर्त्ते
रि णाचानानि स्वकारि प्रकृतेन उदाहरणं पठोदि प्रथ्युतेन प्रवृत्तेः उदंबरः फलं पच्यते पचति स्वक
मेरातिनेट् अस्तु तेषां स्वाविषां स्वाविदुषां स्वाहत्तमनेदेदः अनेन सन्तेः प्रदीपपञ्च कर्त्तरि
सृज्यते स्वयमेव भक्तः अनन्तिं पनेवांत्पत्यते ब्रह्मचारी योगः पनकिंवा भूमावालिनां किराटीनां मां
नानोचयिता ग्रुपवदितोन प्रलंकृततेकन्या प्रलम्भकेन प्रवकिरतेहस्तो प्रवाकीर्णं प्रवाक
विप्रः निरते प्रगोष्ठः प्रादिंयते प्राहुतप्रियते प्रायतप्रलुते प्रस्त्र विकीर्यते कटः प्रविकीर्णि
निम्प्रियून प्रथिग्रन्थादकर्मकाणां यणिजन्तोन कारयते प्रचीकरन उत्क्षयते हेदः उदशिश्रि
यते चूते कथा प्रवोचत ग्रन्थते ग्रन्थः प्रग्रेथिष्ट विकुर्वते सैन्धवाः व्याकारिष्यत्कृते कुर्षिर्नोः
कर्मकर्त्तरि वा ॥ नम्रवादो कृष्यति कृष्यते वा पादः रज्यति रज्यते वा वस्त्रं प्रकोपि प्रवेति ॥
इति कर्मकर्त्तरि प्रक्रिया स्तातिवाविमृपपदे मूलानयतते धातोर्लिट् लकारः पवादः स्वात्मि
क्रमतो फलेवस्यामः पयोदोक्तेन प्रभिन्नानामिकृस्वपदने भूमादि उदमपकषे विन
विलेपादिलापारोहणम् समाहूं किल विललाप प्रजल्लाः पदेवेलिट् कविचोषवान्सीनाहं क
लिङ्गं जगाम दूरपश्यतोर्लिङ् लिटो इति ब्राकरोन वकारवा पार्षदकरोन वकारवा प्राप्ते २५

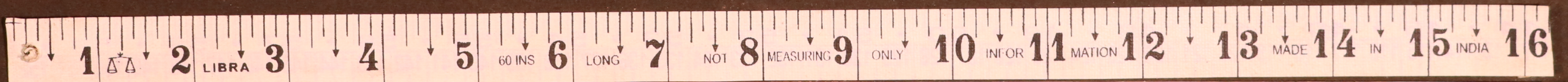

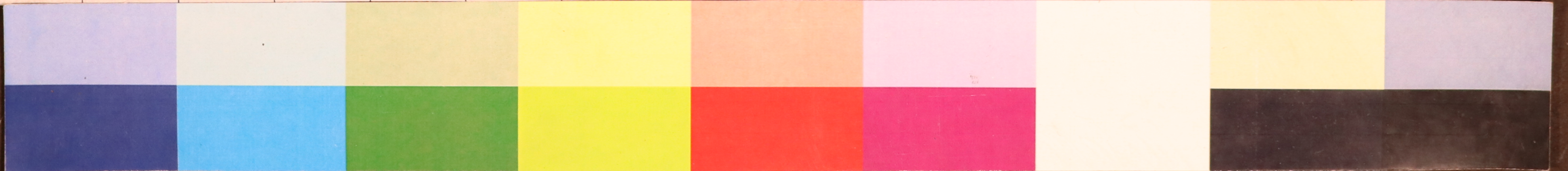
कालेप्रच्छमाने घैलङ् ॰ लिटो जगामकिं युगान्तकिं धनानामन्वेन केसेनचानमनेलट्लिटो
पवादः यज्ञविस्मृतिप्रविष्टैः भूतानद्यतनेलङस्यापवादः एवं स्मापितावेवीति ननौप्रश्नप्रतिव
चने भूतेलट् अकार्षीः किंननुकारोमिभोः नन्वोर्वाप्रश्नप्रतिवचने भूतेलट् अकार्षीः किंन
करोमिनाकार्षं अकार्षीः किंत्वं त्वकरोमिन्नकार्षं प्रश्नाख्यायो भूतानद्यतनेवालङ् ॰ ल
टौ नन्वस्मेवसंतोरुप्रश्नाख्यायाः अवात्सीः अवसन् उषुवो स्मातिकिं युधिष्ठिरः यज्ञतिस्म या
वत्पुरानिपातयोर्भविष्यति लट् यावद्भुंक्तेपुराभुंक्ते निपातयोः किंमयावर्तमाने नावद्भोस
ने कदाकर्यो र्वाभविष्यति लट् कदाकर्हिभुंक्ते भोक्ष्यते भोक्ता वर्तमानसमीपे भूते भविष्यति
च वर्तमानवद्वा कदागतोसि अयमागच्छामि अयमागमं कदागमिष्यसि एषगच्छामि गमिष्या
मि क्षिप्रवचने लृट् वृष्टिश्चेत् क्षिप्रमाशुत्वरितं वा यास्यति शीघ्रं वप्स्यामः गर्हायां लङ् पि
जात्वोः कालत्रये अपिजायांयजतिस्म जातु गणिका माद्रहोवा कथमियोगे लिङ् ॰ लटोगर्हायां
कालत्रये कथं पश्येते सजते सजेत् जातु यजेत् गर्हायोरि लिङ् ॰ लृटोपवादः जातुयजन् पर
परिवादान्तरशोर्दर्शिनि दिदेन नावकल्पयामि नमर्षयामि नसंभावयामि नसहे श्रद्धाप्रत्ययोर्वा
श्रयोर्लिङ् ॰ उतश्रपिवाहन्यादवेहतिः समर्थयोः किं कृततेऽपिष्यति अपिपास्यति द्वारे स्वा
भिप्रायार्थिकरणे गमयोर्लिङ् ॰ लटोपवादः ननकच्चित्कामोमेभुंजीतभवान् कच्चिज्जीवति

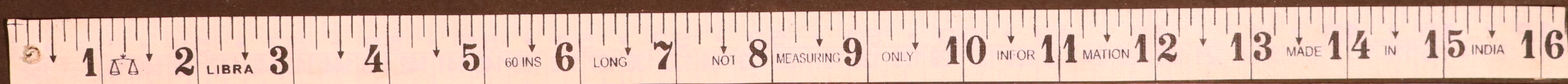
हेतुहेतुमतोर्भविष्यति लृङ् वा कृस्नं नमेच्चेत् सर्वं यायात् कृस्नं नंस्यति चेत् सर्वं यास्यति का
मप्रवेदने ह्यार्थेषु लिङ् लटौ वर्तमाने थेच्छामि भुंजीत भवान् इच्छार्थेभ्यो लिङ् लटौ व
र्तमानात् थे कामयेत कामयति भवान् योनःप्रत्ययेप्सार्थे च धातोर्लोट् सर्वलकारविषये
लोटो हिस्वौ सर्वेषां वारि विषये तध्वमोर्विषये वा क्रियासमभिहारे हि स्वे तस्य च धातोरनुप्रयो
गश्च अनेकक्रियासमुच्चये वा लोट् तस्य हिस्वौ तध्वमोर्विषये वा सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयो
गश्च अनुप्रयोगात्तिवादयः याहि याहीति याति याहि याहीति यातः याहि याहीति यान्ति याहि याहीति यासि याहि
याहीति यासति अधीष्वाधीष्वेति अधीते अधीष्व अधीष्वेति अधीयाते अधीध्वमधीध्वमिति अधीध्वे समुच्चयेन
सक्तून् पिब धानाः खादेत्यभ्यवहरति पिबत खादतेत्यभ्यवहरथ अन्नं भुंक्ष्व दापिकमाद
स्वेत्यभ्यवहरते भुंग्ध्वं साद्ध्वमित्यभ्यवहरध्वे इत्याख्यातप्रक्रिया समाप्ता धातोस्तृचाद्री
वाच्यमः कृतकर्तरि वर्तमानाद्धातोः क्रस्संज्ञकास्ते कर्तरि तृण्वुलौ धातोः पक्तृकृतः
वसादेः कर्तरि इट् भविता कर्ता गोपायिता गोपिता गोप्ता सहिता धरसमर्थोस्तो सोढा पवि
तापक्तृ प्रत्ययोस्ताको पाचकः भावकः दायकः इत्यादिवत् देतेर्नरादेशाः सिनिन्निति खानकः
नर्तकः रजकः रटवेशाण्यां रविशायकः श्रौणकः कोरकः शामकः नियामकः कर्मणः कर्तर्यो
हिमयान्तकृतरद्ध्न पक्तेता नामसुपान्तकः स्तिपः तुपः तृनः प्रीतकृताम्यग्ध सियः कदः तः उपगर्थो

२५

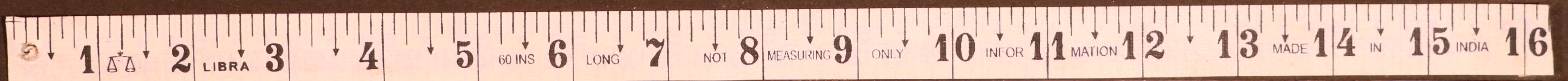

ग्राहेनाकः प्रदः सग्रः पविर्नेरियग्रहादेरग्रणिनिः पचादेरचः नेहादेशः ग्रहादेर्णिनिः पचः वदः व
लः पतः वरः चरिविलिपविविदीनां वा दिर्वेपूर्वस्य च ग्याक ग्रपत्ययेपरे चराचरः चलाचलः पता
पतः वदावदः हंतेर्हस्य घत्वं च घनाघनः पाटेर्णिलुक् चोक् दीर्घश्चपूर्वस्य पाटपटः हनः पाटः
लेटनः वामनः हूषणः सापनः वर्द्धनः शोभनः सेवनः रोचणः रावणः सहनः मणनः मदनः
जल्पनः लवणः णत्वं निपात्यते ग्राही उत्साही उद्भासी स्थायी मंत्री संमर्दी रक्षश्रुवसिवपिशरथायी
दशारेः घः दशपाग्राध्माधेटृशः शिलिचलवेत् वनर्षतिवा दिश्यव्यकार्यमुके ताच्छिलिपरे भ
वतिपचपः पचः पमः जिघ्रः पिवः ध्मः सेत्तायोनः व्याघ्रः श्रवपसर्गे ध्मोलिंपविंदधारिपारिवेधुदे
जिवेतिसातिसाहिभ्यः शः लिंपः विंदः धारयः पारयः वेदयः उद्वेजयः चेतयः सातसावेसात
यः साहयः नौलिंपेः निलिंपः गवादिश विंदेः सेत्तायां गोविंदः शर्विंदः धात्रपात्रोर्वोदद्दः ददः
ज्वलादेर्णः ज्वालः तापः रायः पायः व्याधः रामः कार्येण्ण कर्मण्युपपदे धौलोरण् कुंभकारः
गृहकारः पत्रकारः मरान्कारः स्त्रावामाभ्यष्ठा स्वर्गह्वायः तंतवायः धान्यमायः शीलकमा
यो शील कामिभक्षाचरित्तभीतिभ्योणः मांसशीलामांसकामामांसभक्षाकल्याणाचारा
सत्यशीलावकृतसम श्रातोरः कर्मण्युपपदे धातेनातः गोदः पनदः पार्ष्णिहः नाम्त्रिवनाम्त्रि
उपपदे धौतोरः द्विपः द्विजः ग्रहस्थः गिरिशः पादपः प्रचः पूरे शार्वरवनी तिप्त्रः उवसोलोपो

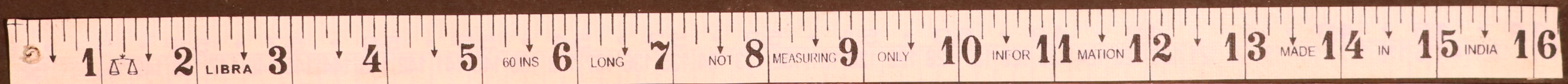

वे २९

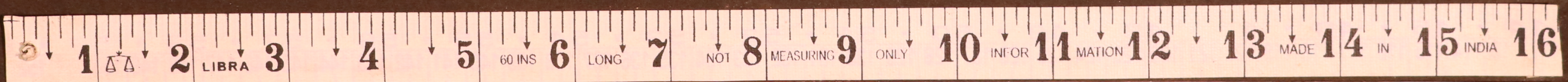
मुम्बांडंतेगमौ उरगः उरंगः विहायसो विहम्वांडंतेगमौ विहगः विहंगः भुजनगयौर्मुम्वाडं
तेगमौ भुजगः भुजंगः तुरगः तुरंगः शमारात्रिभ्योडः कोपवादः शत्यः शाम्यः शम्यः तंदपोकयोः
परिमृजापनुदोरालस्यसुखाहरणयोः कः तंदपरिमृजो अलसः शोकापनुदः सुखस्यहर्ताप्रत्र:
मूलविभुजादेः कः मूलानिविभजतिमूलविभुजोरथः कुथः महीधः गिलः गमसूक सामगः
सामगी पिबतेः सुरापीधो सुरापीपीधुपी शटौ नाम्निकार्ये वाकारल्ट् कारीशरमयी शास्तिहरः
सा कवचहरः कुमारः पत्रहरः तती कुरुचरः पूरः सरः अग्रेसरः पार्श्वशयः पृष्ठशयः उदरेशाये
ते उदरशयः शक्तिग्रहः पुजाहः स्तंबेरमः हस्ती करणोजपः सूचकः यशस्करी विद्याश्राद्धाकरः
श्राद्धाकरी दिवाकरः ववनकरः ववनकरीकर्मकरः कर्मकरी शब्दविलाम्निकार्येवलिति
परस्य खिदंतेपरेः नव्ययस्यपूर्वपदस्यमुमशाकृनकविः वत्सः स्तंबकविः फलानिगृह्णाति
फलेग्रहिः फलस्यैदंतत्वंनिपातनात् इतिहरिः नाथहरिः देवापिवालापिः सर्वंकषः कूलं
कषानदीमूलंकषोरथः करीषंकषः वाचंयमादयोनिपात्याः वाचंयमः पुरंदरः द्विषंतपः प
रंतपः कृतेभविः उदरंभविः आत्मंभविः आशितेभुवोभावकरणयोः खः आशितेनभूयतेआशि
तंभवः आशितोभवत्यनेनेतिवा पचाड्ब्रह्मणनमेजयः पंडितेमत्यः मुंजंपचः कूलमुद्रुजः कू
लंपचः खचिनेपूर्वपदस्यह्रस्वाव्ययस्यन्हस्वः मम्मिंपचः नारिंपचः नारिंधमः नाडिंधमः नाशिकंपचः स्तन

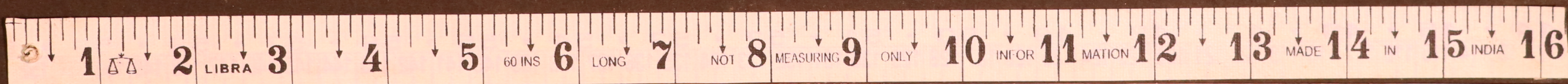
अथ यस्य किं दिवामन्या रात्रिः दोषामन्यमहः कूलमुद्रुजः शार्द्धंजदः दावावाहनो· तस्य चद्रः
सेनायो दावोघाटः वारिवाचावोघाटः वावोघातः कर्मणि सम्प्रयोगेन संहंति वर्गो सं
घातः पदसंघातः नायापमोहक्लत्तणावतिकर्मणि नायाभ्रः पतिघ्नी अमनुष्यकर्तृकेच प
तिघ्नीपाणिरेखा पाणिघताड्घौ शिल्पिनि निपात्यौ पाणिघं इति पाणिघः ताड्घः राजघ अ
राजघः शिल्पिनि किम् पाणिघातः ताड्घातः राजघातः भजो ण्वि ण्वेर्लोपः अर्द्धभाक् सत्व
भाक् त्वषाराट् नराषाट् भारवाट् अभूततद्भावे कृभ्वस्तियोगे नाम्नः च्विः चौरीदं वा स्य चौ परे
अवर्णस्य ईः इउतो दीर्घेश्च स्वेर्लोपः अमिथुनं मिथुनं क्रियते अनेनेति मिथुनीकरणं पाणिगृहणं
अशुक्लेन शुक्लेन भूयते शुक्लीभावः सहायी स्यात् अप्रासादिः प्रासादी भवति इहतत्कृते दोसलोपः
अमनोभावः सुमनोभावः अरुरूकरोति चतुष्करोति सचेतो भवति दृढीभवति निश्शीकरोति अव्ययस्य चा
दोषेन दोषाभूतमहः दिवाभूता रात्रिः दृष्टान्तस्य स्वस्यापत्य चकारस्य लोपश्च गार्गीभवति दीर्घ
सूत्रः मालीकरोति कृत्स्नविषये सात्वा सातत्परार्थयोः सम्पन्नत्वेन अग्निसाद्भवति अग्निर्भवति द
धिस्थित्वति संपदायोगेच जलसात्संपद्यते अधीनेच राजसात्संपद्यते राजसात्करोति देवे
त्रीव विषयाधीने देवत्रा करोति विप्रत्रा करोति विप्रत्रा संपद्यते विप्रसात्करोति देवमनुष्यपुरुष
पुरुमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलं देवत्रा वंदे देवत्रा वंदे व्युत्करोति अथ समासान्तपत्तिनमंशो

पत्रिषेषु च्व्यर्थेषूपपदेषु कृञः करोतेः ख्युन् प्रत्ययः स्यात् समासे कुर्वंत्यनेनाढ्यंकरणं सुभगं
करणं स्थूलंकरणं पलितंकरणं नग्नंकरणं अन्धंकरणं प्रियंकरणं भुवः खिष्णुखुकञौ
नेरि आढ्यादिषु च्व्यर्थेषूपपदेषु भवतेर्धातोः खिष्णुखुकञौ प्रत्ययौ भवतः आढ्यंभविष्णुः आढ्यंभा
वुकः आतो मनिप्क्वनिप्वनिप्विचः नाम्न्युपपदे आदंताद्धातोरेते प्रत्यया भवंति सुदामा स्था
मोईश्वरः ईश्वरः लादौ किति टेरसो मा स्यामिति भवति धाक्लोवा अपि दायामा गोदा कपिवतोनामी
किति इत्संज्ञकिपि वा नानकायिसपीवाह्ननपीवाश्वनाद्देतादपि सकर्मोऽकर्मस्यापि इति किति
कृशानति वनिपि जमस्यालेविजावा धोः अवावापादेपपती निपातद्वारानेयो
पयति राजपृष्ठास्त्वाथीवापीवा क्विप् धातोः कर्मेकृत सोमोधातोः जमंतस्योपधाया
दीर्घो भवति क्रोक सादौ क्विति अग्रणीः अग्निचित् सोमसुत् सोमपाः सर्वदृक् दिशतीति दिक्
क्विपि वा विस्फायतः कटप्रुः ग्रामणीः ग्रामणीर्दीर्घः संप्रसारणं च वा क्विति क्रमेकोत्र मे वृ
स्यघोवस्यऊः ततवधाटूततवधाशोधाधायत खः कटप्रूः जूः श्रीः ध्यायतेः क्विपि कापिवा धं
नधीः गमादीनां जमस्यलोपः क्विपि कपिवा अंगगतयपीनलसंयतसनत् ऊड् च श्वयोः
सश्भूः धुतिगमित्रहोतौतां क्विपि द्विले दियत जगत नहोवेदीर्घः जुहूः पदांतस्यानितेनस्य
गातेऽउपसर्गस्य चिमिनात प्राणाणोहेप्राणाम्मिनाणोप्राणक्विमित्रधीः प्राणासः कावपाया
२१

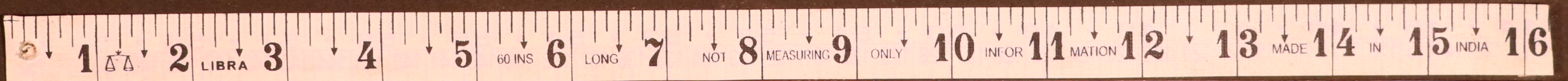
इत्वे आशीः गीः धूः इस्मन्त्रन्क्विप्सु छादेर्ह्रस्वः इध्मंनस्यात्तनुच्छत्तनुच्छत् ग्रतगूः ग्रतकोलोपः
मूः सूरौघः प्रदौघः उद्भूः कोशोत्तादेशाश्च कामदुघा दृशोष्टक्सकौ चोपमाने कार्ये उपमाने
कर्मण्युपपदे दृशेष्टक्सकौ वा त्क्विप् आसर्वादेः पश्चपदेऽसर्वादेष्टेयात्वं अन्यादृशः अन्यादृक्षः
अन्यादृक्तादृशः तादृक्षः तादृक् किमिदमः कीशौ दृक्दृशदृक्षेषु कीदृशः ईदृशः भवाद
शः यादृक् अदसोऽमुः अदसोऽमुः स्यात् दृकदृशदृक्षेषु अमूदृशः मादृशः त्वादृशः अस्माद
शः युष्मादृशः णिनिर्वर्तते धातोर्वर्तते शीलेचाणिनिः अग्निहोममेनाय्यात्तीत् अग्निहोमयाज्मी
पितृव्यघाती उष्णभोजी व्रतेच स्थण्डिलशायी क्विप्चनिघ्नः धातोर्वर्तते शीलेवैते ब्रह्महा भ्रू
णहा वृत्रहा सुकृत्कर्मकृत्पापकृत् अग्निचित्सोमसुत् ग्रामराजन्मनि जं सरोजं संस्कारजः श
नाश्वजः द्विपः द्विजः परितः खाता परिखा कृत्कवत् धातोर्वर्तते कालेऽपतेोक्तः कोऽभावकार्ये
योः स्यात् कृतः कटः विस्मितिः कृतवान् गत्यर्थाकर्मकात्कर्तरि क्तः भावकर्मणोश्चापि
गतो ग्रामं गतः स्थितः जमांतस्याक्तितिकसेटोर्वः क्तोवा शान्तः दान्तः क्लिशू शीङ्‌ स्थाव सलहजीर्ये
तिष्ठः आसीना मासिषुः शेषमपि कर्तरि क्तः शयितः स्वर्गं अधिष्ठितः हरिमुपासितः हरि
दिनमुपोषितः नमवुमातः वृषमारूढः जगत्सुजीर्णः क्तोवासेट् उपपाल्यते क्तो वा कित
शोतितः युतितः प्रमोदितः साधुः धीरू क्लिशिमिदित्त्विदिमृषिग्रुधू पूरुः सेट्कोक्तवत् कितौ

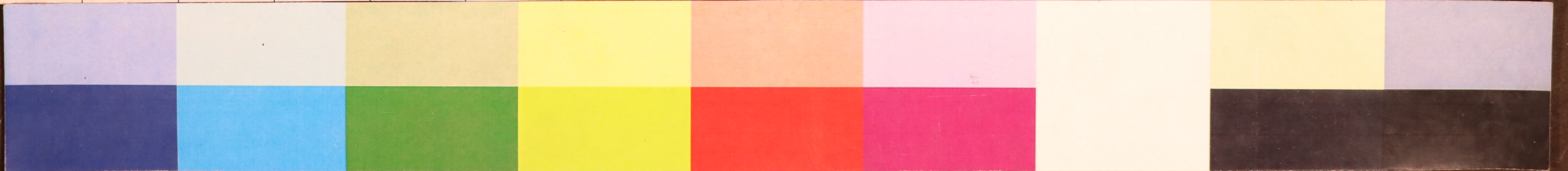

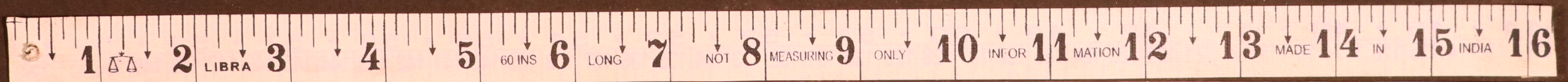
वे
उ.
२८
38

न शायितः शायितवान् प्रस्वेदितवान् मृषस्तांतौ मर्षितः मर्षितवान् पूङोवाकितस्तस्येट्
पवितः पूतः पवितवान् पूतवान् क्लितः उवर्णांतात् दवर्णांतात् शिश्रिभ्यां च परस्य कितस्त
स्य इट् न भूतः स्नुतः श्रितः स्वपते संप्रसारणस्य दीर्घः सूतः वेञोरूपस्यः उतं घ्रादीदितः घ्रातीत
ईदितश्च क्तक्तवत्वोर्नेट् भीतांतकर्त्तमानेपि भीतां थात् नांमतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च वर्तमानेपि
तेक्तः दस्यनो दश्च दकारात् परस्य कितस्तकारस्य नत्वं दकारस्य च भिन्नः भावे कर्तरि वा दितः
क्तक्तवत्वोरिड्वा मेदितश्चाक्लिन्नः प्रस्वेदितः स्विन्नस्वेदितः धृतोजग्ध्रुः कितितकावेजग्धे दः
र्फान्कितस्तस्य नत्वं विकीर्णः जीर्णः जीर्णः ल्वाद्योदितश्च ल्वादेश्चोदितस्य यान्तोः कितस्त
स्य नो भवति लूनः लूनवान् गीनवान् जीनः मीनः प्यायः पीतिकिति पीनः भुजो भुग्नः श्वोदाक
हीनः स्तूनः स्तूनवान् हनः उड्डीनः दीनः लीनः वीणः धीनः जीनः दुग्वोदीर्घश्च हूनः गूनः त्ति
यादीर्घतति क्तक्तवत्वोर्नत्वं क्षीणः क्षीणवान् कर्त्तरि किति तं यस्तसंयोगादेरादेर्नात् कित
स्तस्य नत्वं द्राणः स्त्यानः ग्लानः नुदविदोदंद्राघ्राह्रीभ्योन्यतरस्यां त्रातः त्राणः घ्रातः घ्राणः ह्री
तः ह्रीणः नुन्नः नुत्तः विदविचारणे विन्नः वित्तः उंदी क्लेदने उत्तः उन्नः निर्वाणोवाते निर्वाणो दी
निर्वीणस्त्वगते निलेदोद्गिरादन्यस्य चक्तितिकावेयो नन्तःपितः दत्तः दत्तवान् स्वांतोवा
स्व ध्वांतावपमवर्णोऽनवस्यदादनस्य नो वा कितिकावेनत्तपितः प्रत्तः अवत्तः प्रवदत्तः नाम्न

नोपसर्गस्यदीर्घोदात्देशोनकारेस्त्रं नीतं ध्यान्योदिक्किति तेनिदितः ध्याख्यापृमूर्च्छिमदीभ्योन
नत्वं ध्यातः ख्यातः पूर्तः मूर्तः मत्तः यजन्नहस्देश्चंदेंदुबंध्यो वितः कृन्नहूतः उदितः उक्तः वस
तित्वयोविटित्वाक्तक्तवतू लोऽपि त लूपितसमः कुविदेदः क्तक्तवतोनेट् धौप्रच्छेदनेहूक
णः श्वेचेट्पूजायामित्श्वे विलसमक्तः ज्ञातः पक्वोवः क्तक्तवतो स्तस्यपक्तः पक्ववानत्ताघोमः
त्तामत्तामवानश्वत्यः संश्वसारणं किति नस्त्यामोवाप्रत्तोमः प्रस्तीतः प्राषेकः प्राषकः प्राषक्कवान्
स्फायः स्फीतिक्किति स्फीतः पेट्पीतं गीतं दोरितं सोसितं पीतं सेटोः क्तक्तवतोर्वनि लोपवोपि
तः वोपितवानपाचितः क्लमितेनेट् क्लान्तः इवसकादित्वे स्पर्शोचार्थे प्रपेटः संश्वसारणं कितनस्त
स्पनत्वेवनतस्पर्शो शीतं ह्रुतेशीतं जलं श्वेवेः कितनस्तस्यनत्वेनत्वपादाते समक्तः श्वेत्रुतानिद्यु
नयोः श्वन्यत्र उदक्तं उदकं कूपात् दिवोऽविजिगीषायां घातूनः विजिगीषायांत त्यूतं ध्नुपस
र्गात्फलतीव कृषोल्लाचात्तिपात्यंतेफलः फुल्लवान् लीव्हमदे लीवः कृशात्तनुः लाघ्रुघोघट
लमर्थयोः उल्लाघोनीरोगः उपसर्गात्तववफलोक्तउनिक्किति प्रफुल्लितः प्रक्षीवितः प्रकृशि
तः प्रोल्लाधितः उत्कलसंफुल्लौ च विनाभौगन्प्रत्तीनयोः विन्नेपनेविन्तः प्रकृषः श्लस्पत्रविनेभि
न्नेप्राकर्ललेभित्वमसत् अणागमा पमत्तर्णे स्तनमस्यतत्तक्षसंखांधांतलग्राग्निरोविविक्षफांटवाढ
निमेघमनस्त्तमः मक्तानिविस्पष्टस्वरानायामभृषोषृत्वधः मेघः स्वांतेमनः धांतेनमः लग्नसक्ते

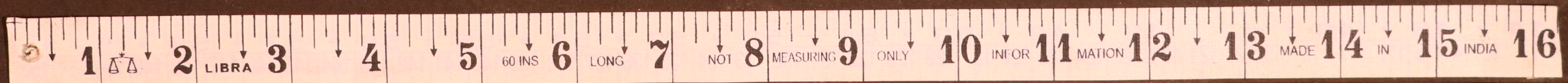

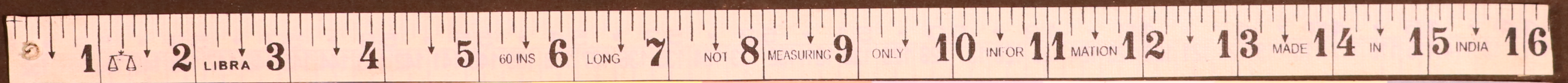
बे ५४

39

म्लिष्टं विस्पष्टं विरिब्धः स्वरः फाण्टमनायाससाध्यः कषायविशेषः बाढं प्रयत्ने बाढं भृशं प्रगम
क्षुभितं स्वनितं ध्वनितं लगितं म्लेच्छितं विरेभितं फाणितं बाहितं धृषिशसी वैयात्ये धृष्टः विश
स्तः प्रगल्भ इत्यर्थः धर्षितः विशसितः दृढः स्थूलबलयोः दृढः दृंहितः दृंहितोऽन्यः परिवृढ
परिवृढो प्रभौ परिवृढः परिदृंहितः परिबृंहितोऽन्यः कृच्छ्रगहनयोः कषः कष्टं कष्टो मोहः कष्टा शास्त्रे कषि
तमन्यत् घुषिरविशब्दने घुष्टः विशब्दनेषु घुष्टा रज्जुः अविशब्दने किं घुषितं वाक्यं प्रभाणमाविष्टे
घुष्टं दिनमन्यत् लोहविशेषपाके घृतेन स्वत्वमापणं घुषितं वाटोनाटयो वाम्लिष्टा दान्तेऽदान्तः दमि
तः शान्तः शमितः पूर्णप्रायापने पूर्णः पूरितः दस्तदासितः स्पष्टः स्पाशितः छद्मपवारणे छन्नः
छादितः तमः ज्ञपितः रुषितः रुष्टः अभ्यमितः तूर्णः त्वरितः संघुष्टः संघुषितः आस्वान्तः आस्व
नितः हृष्टहृषितः अपचितः अपचायितः प्यानः पीनः कारीसत्वेनादेरूत्वाकितिनेष्रुक्रूनः नि
नदीभ्यां स्वानेसम्यक्कोपाल्पेति स्नातः नदीस्नः स्फोटं वानिभक्तागास्ते भ्योः पिकन्वाः पिकः
मकृदस्पाशितमिदंमिदंयाने रमापतेः भक्तमेनदनेतस्येत्यन्नुगोप्यादिरत्नवः १ जीर्यते वतन्
रतजरंतोक्तसकाणोणवेवत पातोरतीनेकालेपतोभवतः तोयथाक्रमेणवेवतद्दिनेवक्र
वात् वक्रुषः वक्रुवसांचक्राणाः वभन्वानननाशृवानदि नेसम्येकस्वरादादेताततवसेष्टवसोवि
हूलाम्यस्मात् तामहनविदविशद्दशांवा वभूविवात् भवोवक वभूवुषः आदिवान् वसेनेडभा

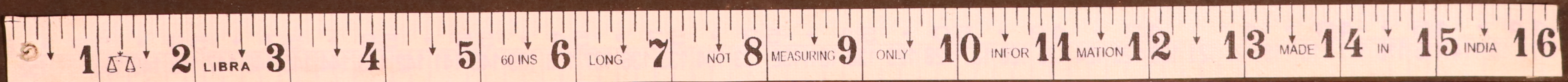
२४

वः शुषः शिवान् ददिदिवान् दिदिवान् जतिवान् जग्मिवान्जगन्वान् जग्मुषः जघ्निवान् ज
घन्वान् जघ्नुषः विविशिवान् विविद्वान् विविदुष विविशिवान् विविश्वान् ददृशिवान् ददृश्वान् दद
ृशुषः इणः किति णो दीर्घ एर्लस्य दीर्घः ईयिवान् ईयुषः सेदिवान् ऊषिवान् ऊषुषः शशासिवान् श
शासुषः शानच्शानौ तिभवत् क्रियायां पचनाल्लिपदन्तिष्ठन्ति गायन् गच्छति स्मगाः॥ नः पचमा
नः पठति मन्वानः कुर्वाणा पीयमानः सोमो भवता दीयमानो गौः आसे रानः ईः आसीनः वादी
योः शात् ष्वर्णोत्वात् परस्य शानच्चो नमः कारेः पियवतदन् तदनीनदेतीकुलस्त्री वाग्यमा
ताविल्यं यच्छत्यय यच्छत्यय संवेपिनो ष्वर्णोत्वात् परस्य शानचमनिस्मो कारेः पिबभवतभवं
तीदीच्यनदीछ्यं नीददनदधन् विदेवोवसः वेतेः परस्य शानच् वा वसरादेशः विद्वान् वदन् माह
यानोशेमान्जीवन्लत्वं हन्वाः क्रियायाः शायानाः भुंजतेपचनाः भुञ्जेपतिपल्लेभुञ्जेपल्व स
तिभविष्यति स्यच्शानच्शानपवः करिष्यन् करिष्यमाणः नाच्छीस्यवयोवचनपाक्रियान् स
भुञ्जानः कवचेविभ्राणः शत्रून्निघ्नानशांग्रहनेसमर्थः ईः ऊः पायीरल्क् द्विगितिकतेरिशान् भ
पीयन् पारयन् द्विषः शानद्विषन् शहेस्नायांस्यहन् शीलेलन् कदंकनोदनोनेला इकस्त्र कु
शीलेपल्लेकविस्तः निराकविस्तः प्रजविस्तः निभुनोनेद गुणोस्नोतिस्तः भूस्तः जास्तुः यस्तुः
गृध्नुः धृस्नुः तिस्र भाकोकणशीले शेषाकडकाणस्त्यायाभवेतिजल्पाकः भिक्षाकः कुट्

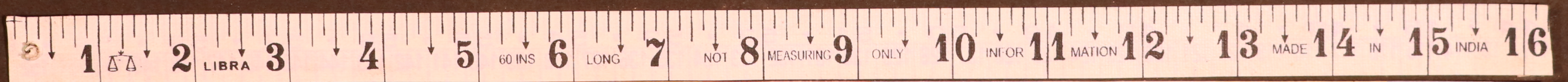

वेदे जल्पाकः लेखवौर्यलेखाकः वराकः भित्तयोंवायोंसोनाशमभितिष्पडः भिवः श्रारोसः
विकीर्षुः लावुकः पातुकः पादुकः स्थायुकः भावुकः वृषसेचने वार्षुकः घातुकः कामुकः
गामुकः शारुकः प्रपूर्वोवारुः पूर्वहिंसायां अभिवादने शारुकः वेदारुः स्पृहिगृहिपतिद
यिनिद्रातंद्राश्रद्धाभ्योलुः॥ स्पृहयालुः गृहयालुः पतयालुः दयालुः निद्रालुः तन्द्रो नो
तत्वं निपात्यते तंद्रालुः श्रद्धालुः शयालुः शमादिभ्यो विनुण शमी तमी दमी श्रमी भ्रमी क्लमी
मी दमी सांतस्य सेदो न वृद्धिः प्रमादी वनोक मौ विविनिवकार जकार योः ककारश्च कारो विवि
संपर्की संसर्गी योगी विवेकी त्यागी रागी भोगी निकाषी भाषपरिभाषणो विभाषी विलासे
प्रलापी प्रसारी प्रमाथी प्रवासी निंदादेर्वुञ् निंदकः हिंसकः परिलेपकः परिवादकः चलनश
ब्दार्थादकर्मकाद्युः चलनः चोपनः कंपनः शब्दनः रवणः अकर्मकात्किं पठिता विद्या अनुद
त्तितो हलादेरकर्मकात् वर्तनः अनुदात्तेतः किं भविता हलादेः किं एधिता अकर्मकात्किं वसि
ता वस्त्रम् ज्वादेश्च युः गतौ वेगो जवनः सरणः गर्द्धनः क्रोधनः रोषणः मंडनः भूषणः ज्वा
देविनिः जयी प्रजवी दरी अत्ययी सदेकः पारुः सेरुः सृघस्यदः कमरः स्मरः घस्मरः अद्मरः भे
ञ्जभासमिदो घुरः भंगुरः भासुरः मेदुरः विदिभिदिछिदेः कुरः विदुरः छिदुरः इणनशजिस
र्तिभ्यः क्वरप् इत्वरः नश्वरः जित्वरः सृत्वरः गमेश्चोपधा गत्वरः मागतेरूकः जागरूकः यड्ड

५

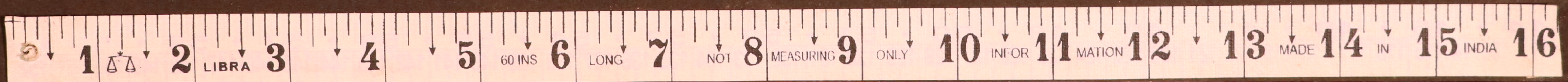
कः घनजनपदं शावदेभ्यो घयंतेभ्यो कग्रीले लक् कक् केसतिघङे लक् घाघनकः नेजघकः
देदमूकः वावदूकः भियः क्रुक्लुकन् भीरुः भीरुकः भीलुकः नमादेः नम्रः कंपः
स्मेरः नञ्पूर्वो जसे क्रियासातत्ये ग्रजस्रं कम्रः हीस्रः दीप्रः विंदुरच्छुराती निपात्यौ वेत्ति नत
शीलो विंदुः इच्छतीती इच्छुः स्वपितृषिधृषेनेजिङ् स्वप्नक् तृष्णक् धृष्णक् स्थादेवरः स्थावरः
ईश्वरः भास्वरः पेस्वरः कस्वरः ग्राहृतः किर्द्विम्भूते ग्राहृंस्वादृदेत्याजनिगामिनमिभ्यः सासहि
वावहि चावलिपापतिभ्यः किः प्रत्ययो भूते योलेयात्वेष्ट द्वित्वंकिर्लिड्वच्यः रामः सोमंपपि
यंते ददिगोप्यकिरङ्गेतयानकान् ववियाजकिः पौंडरीके महाहिन्मान ः नतिः नेमिः नामिः
सासहिः वावहिः चावलिः पापतिः कादेकृणा कारुः वातीति वायुः पायुः जायुः मिनोतिमायुः
गोमायुः स्वायुः स्वाधुः श्वाधुः दीर्घतेश्चनिरादेः स्नानुः जनैर्जुण् जानुः चारुः चरतो वारुः किं
शृणातीति किं शारुः जनामेनिजवायुः गोस्थलः लक्ष्ये नैलव्वाग्ये ह्रतिनालः शालुः कृकेवचः
कृष्ठ कृकेनगलेन वकिकृकवाकुः म्नाटेरुः प्रियेतेस्मिन् मकः मरुः शापुः तरुः वरुः त्सरुः
तनुः धनुः मधुः ज्याधिः कुरुः वरुः शृणातिशारुः स्वरुः जपुः प्रसवुः वसुः दतुः वभ्रुः मत्रुः वि
दिपवघवे विदुः संदेः संश्सारुतोपधस्य सिंधुः उदेविद्यादेः उन्नतीन्दुः स्कंदेस्सलोपश्चकंदुः स
जेरसमसलोपश्चरज्जुः फलेगुक् फल्गुः पादेपदिः पादयतीतिपटुः मनेर्दुः मधुः जनेर्त्सुः जा

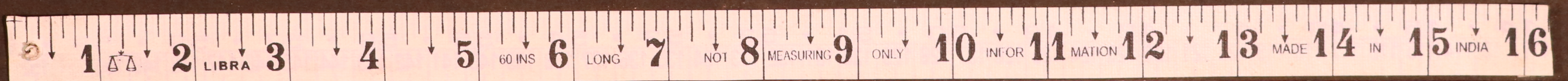

41

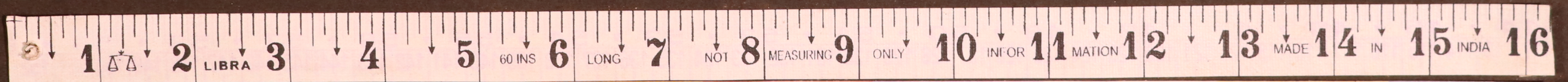
यते जवः वलेगुक् च वल्गुः नमेर्नाकिः नम्यते नेन नाकुः शपतेक्रुः सर्वत्र शिशः पाश्रोरिस्म पशुः
बभ्रुः चारत्मेभ्योपि चक्रुः जत्रुः पत्रुः व्यथक्रुः विथुः कृप्रोकृवः कक्रुकः गृहरूपेरस्येत अनिदं रप
लीतिरिपुः अनिटसि कम्पयमिप् शिवाधाम् निपातित कपुकः रीचेरूकारस्यः रुवनेति गुणान्
त्रुः सर्वान् विशेषेणापश्यतीति पश्यः केतः संयुः पांशुः वांधने वाकः प्रथिम्रदिभ्रस्जां संप्रसार
णंसलोपश्च पृथुः मृदुः भ्रस्जादेः कुः भृजति तपसा भृगुः लंघिबंह्योर्नलोपश्च लघुः बालम्
ललङ्घगुलीनां बालस्यरः बहुः ऊर्णोतेर्नलोपश्च ऊरुः महति ह्रस्वश्च उरुः महत् श्याङ् परयोः
रिति श्रृंस्यां शिवशावरतीत्यादुः परशुः शस्त्र शातयादरतीति शतद्रुः मृगय्वादयो निपात्याः म
रयातीति मृगयुः शंकुलीलंगुः मन्यादेररः मंडुरा मधुरावबरः शंकरः मद्गुरादयो निपात्याः
माद्यतीति मद्गुरः कर्बुरः वंधुरः वंधुरः कुक्कुरः कुकुरः ष्मरः मस्वरः शावशोरश्मोष्रा इति श्वा
सपर्थे सपसरः इषिमसोरिषदु इषिषः महिषः अमेदीवेश्म आमिषं कटेहिरोहिरिषः किलेर्वुक्
किल्विषम् मन्दादेः किरः मन्दिरा मदिरः मुदिरम् तिमिरः मिहिरम् रुचिरः रुधिरम् बधिरः शा
षिरम् अजिरादयो निपात्याः अजिरम् शशाति शिशिरम् शुष्यमाणने शिथिलं स्थिरम् स्फा
यीस्फिरम् स्थविरः खदिरः शीङः शिविरम् सलगतौ सलिलं कलनिलः मदिला कोकिलः
कुटिलः कम् कपिलः मध्यं नेरिपदो मिथिला कवेरादयोपि कुवेरः कन्दवरास्य कपोलः भासेर्व

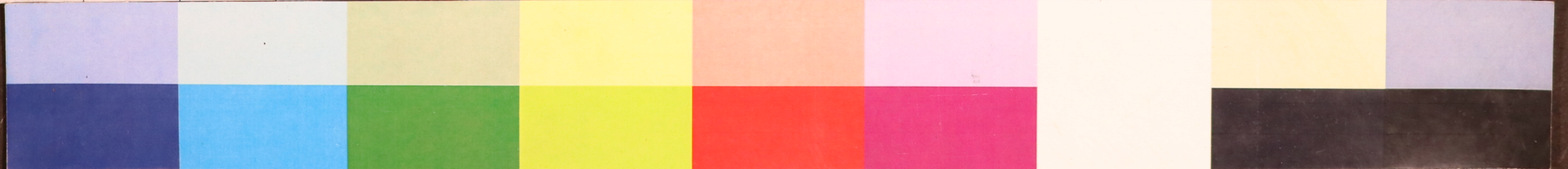

न्तः भवान् किशोरादयः किंशृणाति किशोरः कवारः वकोरः कपि कपोलः मीनति केरः ममरः
स्फोटेः संशमारणे सिंडरम् स्पादेस्तः सिलोतिसेतः लेतः मक्तः पातः ऽतोष्ठा श्लैस्तक मृतः मेतः
जेतः वापकिः केतः वस्तः वृक्षारोपणि वास्तः कूजः कृतः कृतः नीदेपतकोष्ठादिभ्य सेवान्
कः कृषादेकः कष्टुः खर्जेव्यथने खर्जः वह्रोपमश वप्रः कषेच्छूष्ठ कल्हः कास्यादयः कासः पारः
प्रलावृः कषोक हरिदादूरः भन्दादयः भद्रः जनेबक जंबूः ककेंरथाली तिककेंभूः हिंचिंर्येस्य
तिरिपिष्ठः मयोकति मरुत गरुत गिरवे कति मूट गामेत वटेकलः वटलम् कादेरिति हरित
रोदित पृषहतिसोतोपातः योषित् लाडेर्मिलक लटित् शमेढः शाठः कमाडेरढः कमठः जर
ठः रमेर्हेठिः रामठम् शमेःरवः शोवः कपोष्ठः कपाठः वृषलोदयः कलपल्यादीनि पात्याः
वृषलः शापृष्ठावलम् पलगतौ पललम् मरलः तरलः कम केवलम् मृसाले मुसलम् लागि
लांगलम् कटूमलम् कुम्मलम् कषमलम् कोमलम् मृजेर्मिलोपः मृमलम् चुप चपलम्
शाकलम् शामलम् बगलः जमान्ताड्ः दराडः ˘˘ ˘˘ खालः कवगादिभ्यः किद्व गुडः गुड
गतौ गुडः प्रव्यकेशाद्वेव स्यादेरालट् स्यालःस्याली पलिचेविभ्यामालज् पानालम् चषिको
पे चषालः लमादिभ्यः कालः तमालः विशालः विश्याकोषो विशलः मृणाहिंसायाम् मृ
णालं कुलसंस्थाने कुलालः कपालम् पलालः पतादिभ्यो गः पतगः तरंगः लवंगः विशदेः

कित् विडंगः मृदंगः गमादेः गः गंगा ... खड्गः भेदने खड्गः भंगादेयः भंगाः शृंगाः शार्ङ्गः सृप
मृङ्गः शाङ्गादयोः दिग्रहान्ताः मृङ्गारत् दणातेः दत् णजितनियान्निभ्योहित् यत् ततेः तत्
यत् इता पतत् भियोः तिःषुकरुःसुप्रभिषक् शुष्मसिभ्यां मंदिक् शुष्मसोचः शुष्मद् शुष्मद्
स्त्वादेमः स्तोमः सोमः होमः धर्मः तेमम् भामः यामः वामः ···· नेमम् निष्पादयः हाक
जित्तः ग्रसप्रदने ग्रामः सिमः ष्वाषमघ्यामः धूमः ग्रवमम् रुक्काम् तिरमम् हन् हिमम् भी
मः भीष्मः सूत्तवलादीभ्याः गमः ग्रसेः भीष्मः शुध्मेः शिवः सप्रसारणोष्वतःप्रृथिवी पृथ्वी प्र
ष्ठादेः क्तः ष्वषः स्वटकाषाम् स्वड्वाविषम् सर्वादिषम् स्तादेवः स्तनमनेन विष्वमितिसर्वः
गर्वः शर्वः ग्रीवादयोनिपात्याः ग्रीवा लिड्ह्यन्तया जिह्वा प्वादेः कन् पुवा सुषा नतारान्त
पविताती पन्वाशतेदिवासप्परृभ्यां तट् वष्सममवाये सम श्रुहन त्सि जहातेः शृहः प्वादय :
कनश्रमयांता निपात्याः सपती निष्पाङ्तसेचने उता पृषङ्होपृषाविङ्गती सिड्हने सी
हाम्ब्रसमासिन्नाड्हनेमूढो मज्जनास्थिम्मज्जा पूर्णपूर्वमाड्. पूर्णमासामानयंतविलेषयती ति
मातरिष्वा महत् महेतेतः वृत्तमयमत्रवावायः कृह्भ्याम् कपः करपः हरपः कृपा
देः कः कुष्मरघः काष्ठम् ग्रवष्यः उपादेष्यः प्रोष्ठः कोष्ठः गाथा पृथः प्रतानो पोथः स
नोणित सार्थः निशीथादयः निशीथः लोथम् तिकाम सिकाम षष्ठसेचने षष्ठम् पृषम्

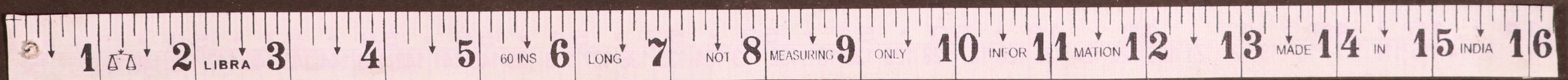

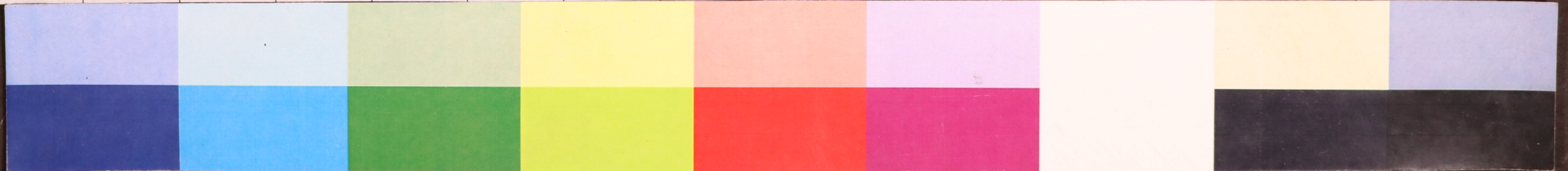
वे
उ
५३

पृथम्प्रोथः स्फायाद्देरक् स्फारम् नेत्रू नक्रम् वेत्रू वक्रम् शाक्कः त्विषः त्वट्टः वेट्टः उंडीउडः
खिना खिन्नः हूवः वीरः नीरम् छिद्रम् उस्रः शुभ्रम् श्रमितप्यारीर्यः श्याघ्रः ताम्रम् तिग्माद
यः गोदि लिङ्ग घटश्राद्धोष्पचप्रूढः सत्वेनयेतेह्वमक्रती क्रुद्धम् क्रुद्रू शाह्वे क्रुवः रोदयती
तिकट्टः नीरम्स्वादेः कः सरः स्तुप्रेरतो स्तूरः पीरः तृषः प्रारदयः ˮ सौत्रप्रूरः सिसी
रम् विवीरम् वाविपेः वीथम् हृद्विवर्धम्पथः ईंदः श्रगी श्रग्रम्वज्रः टुव्य विग्रडवसं
उग्रः जिभीभेरीश्राव पाक्कः पाल्कः गुरु गौरः इला इलामाला झ्रुकाः शिलिप्सिसंत्तयोः र
जकः

इति वेदिकाउत्तरार्धं समाप्तम्

(४)

नं. २२

संख्याता

सारस्वतचंद्रिका

श्लोकसंख्या २७००

कागदताव १३।

पत्रे ७८

